

KÉZIRATOS ISKOLAI GEORGICA-FORDÍTÁS

A szöveget gondozta

Borzsák István

Kecskeméti Gábor

[P. VERGILII MARONIS

GEORGICORUM

LIBRI IV.

LIBER I.

Argumentum

Extat Hesiodi opus ad Persem fratrem,¹ quod ἔργα καὶ ἡμέρας inscripsit: quem in hoc opere sibi imitandum proposuit Virgilius, ita tamen, ut quod ille brevius complexus est, hic fusius in quattuor libros digesserit. Nam cum quattuor sint praecipua rustici operis capita: aratio, insitio sive plantatio, pastitio et mellatio, singula horum singulis libris exequitur. Postest autem et hic primus liber in quinque partes distingui, quarum prima agri colendi rationem ostendit, secunda primam agriculturae originem commemorat, tertia rusticorum arma bona parte enumerat, quarta laboris rustici varia distinguit tempora, quinta tempestatum prognostica exequitur: indeque arrepta occasione ad prodigia, quae Caesaris mortem denunciarunt, digreditur.]^a

[1r:]

P. VIRGILIUS MARONAK

A' GEORGICONROL^b VALO NEGY

KÖNYVEINEK

I. KÖNYVE

Summaja

Elsöbben megh mutattya a' föld mivelesenek mi voltat; Masodszor A' föld mielesenek első kezdeteit [eml]itti; Harmadszor a' parasztoknak esz-közöket nagyob reszre elő szamlallya; Negyedszer a' paraszti munkalatoknak külömb külömb fele idejit megh külömbözteti; Ötödször a' szel veszeknek, haború üdoknek indulattyokat mondgya megh; Es innen alkalmatossagot kapvan maganak, azokra a' czúda dolgokra megyen által, a' mellyek Czaszarnak halalat megh jelentettek.

Az el kezdett negy versek negy kivalt[keppen]nba dolgokra czelöz-nak. [Az első kö]nyvben arra igeri magat, hogj [.....]; A' masodik-

^a [A kézirat éléről hiányzó latin nyelvű summát Paulus Manutius eredeti szövegéből pótoltuk]

^b GEROGICONROL [Ebből javítottuk]

ban [.....] olaj fakrol; [A'] harmadikban [.....] dolgok [.....;
A'] Ne[gyedikben]
[.....]

[2r:]

Első könyv

^cMi tegye^c termekennyekke^d a' veteme[nyeket,]^e Es^f Mitsoda üdőben
^glegh jobb,^h Ohⁱ Maecenas, a földet megh szantani, ⁱaz szőlő veszsokotis
a' karokhoz^j kötözni,ⁱ Mitsoda gond viseles kevantatik az ^jőregh barmok-
ra,^j Mitsoda dajkalkodas^k ^kkevantatik az apro nyajnak tartasarais,^k Es mi-
nemü tulajdonsagok^l legyen^l az takarekos^m meheknek: Ezekről kezdem el
ⁿvers irasomat.ⁿ Oh tü^o vilagnak tündülő^o világossagi, ^pMellyek az egből
igazgattyatok az el folyó esztendot;^p Teis^q Liber Jsten es Taplalo Ceres,
^rmivel a' tü ajande[ko]tokbol változtatta el a' föld az Chaóniai makkot
köver buzava,^r Es az ^sAchelous vizevel tele poharakot szőlőt találvan
elegy[tette]^s borókkal; ^tTuis Faunusok ^uerdei mohos ember,^u az mezei mun-
kásoknak kegyelmes gond viselőj, Söt mind Faunusok, -s-mind Dryades

^c [1.:] Mitsoda teszi [2.:] (mi<[.]> tegye [Ebből javítottuk]

^d termekenny

^e <köver> vetéseket

^f [Beszúrás]

^g <kellyen>

^h [Beszúrás]

ⁱ [Beszúrás. Korrektúrajellel a margóra vetve:] [...] szőlő v[.....] köt[.....] ka[.....]

^j <ökrokra>

^k <ahoz is hogy> apro nyaj<ain>k <legyenek>

^l legen [Ebből javítottuk]

^m <.....k>

ⁿ eneklesemet:

^o fenyes

^p [1.:] Mellyeknek az egen valo jaras<aval> igazgattyatok a' hamar el muló (forgandó)
esztendot [2.:] Mellyeknek az egen valo jarasokkal igazgattyatok [...]

^q [Beszúrás]

^r hogy ha a' tü jó akaratotokbol a' föld, A' Chaoniaban termő makkot köver búzaval el
változtatta,

^s Achelo<jai> vize<t> megh elegítettetek talalt

^t Tü is mózdittsatok elő kegyelmes Jsteni vegezesü Faunusok a' szegeny parasztokat Es Tü
is mind Faunusok-s-mind Dryades Nymphak egyenlő szível legyetek segetseggel. A' tü
jó tetemenytökről eneklek: Es teis oh Neptunus Jsten ki az első[ben teremp]tetet földet a'
nagi három [agu kapaval megh] paskolvan, (szilaj) detzeges lo[vat ellet ki,]

^u [Beszúrás]

Nymphak^v erdei tünderek,^v jertek Egyszer-s-mind:^w a' tü jotetemenytekrol eneklek; Es teís, Neptunus^x tengeri kiraly,^x kinek az ujjonnan teremptet föld nagy három agu kapaval⁷ megh paskoltatvan deltzege⁸ lovat^y ellet ki;^t [Es telis, berkeknek^z [la]koja (Aristae[us])⁹

[.....]

ha [3r:]^a mar te a' Maenela hegyerol viselsz gondot;^a Legy j[elen] teís, ó konyorulo^b (kegyelmes) Tegeae;¹⁰ s-Teís, [Miner]va, ^cki az olajnak talaloja vagy;^c ^dEs teís, gyermek Triptolemus,¹¹ ki az gorbe eket talaltad;^d Es teís, Sylvane^e ^ferdei mohos ember,^f ^gki az gyenge Cyprus fát gyükerestol fogva oltalmazod;^g Mind Jstennek -s-Jsten aszszonyok, ^hkiknek igyekezetek az, hofi a' mezoköt ör[izzetek],^h Es a' kik taplallyatok kivalykeppen valo egi harmattal az uj növeseket,ⁱ Es kik az egbol lebótsatyatok a' vetesekre [a'] böv essököt; Kivaltkeppen te (ó Augustus Czarar^j), ki^k majd ^lnem tudgyuk,^l ^mhofi az Jsteneknek mitsoda gyülekezetekben vetessel be,^m ⁿhogy ha csak Romara, avagi az egesz vilagra fogsz gondot viselni,ⁿ hofi ismerjen tegedet mind [.....gabo]naknak hatalmas^o szerzőjének, es az <eszten-dön[.....> bi]rojanak; Avagi a Venusnak¹² sz[entelt] ^pfejedet fel kórónazvan^p [.....mer]sekelhetetlen tengernek [.....] csak tul[.....] böv hajo[.....]

[.....]

^v [Beszúrás]

^w Egyszer-s-mind [Ebből javítottuk]

^x [Beszúrás]

^y lova<ko>t

^z <a'> berkeknek

^a [Az 1v lapon töredékes javítás:] tene[ked gondod vagyon]

^b jot kivano

^c az olajnak talaloja.

^d [1.:] Es Teís Iffiu az horgas ekenek <megh> (mutatoja) szerzője. [2.:] Es Teís Gyermek [A margón: „Tri[ptole]mus”] ki az horgas ekenek (talaloja) (mutatoja) szerzője vagi.

^e Sylvan<us>

^f [Beszúrás]

^g <a'> gyükerestol fogva <hozvan> gyenge Cyprus fát:

^h <mindnyajan> kiknek munkajok által miveltetnek a' földek

ⁱ veteseket,

^j [Beszúrás]

^k ki [Pótlólag hozzáírva:] k [Ebből javítottuk]

^l <ugyan bizontalan,> [Korrektrajellel a margóra vetett olvashatatlan szavak]

^m mitsoda gyülekezetekben helyheztesse az Jsteneknek,

ⁿ Akarsze egi varosnak [Cz]aszaran[ak ...]ni [avagi] egi da[r]ab tartomanynak gondgya [.....]

^o [Beszúrás]

^p fel kórónaz<.....> fejedet

Avagy hogy nem akarode tennen magadot a' nyari hoszszú holnapokat szerző¹³ czillagzatok közze uj cz[illagkent] adni, A' mely fele hely nylik az szüz es az uta[nna követközö] Scorpius ^q[....]ven szemü^q közö[tt¹⁴] [4r:] Es az egre valo reszszeben teneked 'kelletinel to[b]b' reszt enged[....] Akar mi^s legj (mert^t neis remenlyenek tegedet a' pokól beliek¹⁵ kiralyoknak lenni,^u -s-Te^v nekedis megh elmedben se ötlödgyek az^w olyan kegyetlen uralkodasnak kevansaga; Jollehet a' ^xGörögök ditserik^x az Elysium ^yaz bódoghok helye^y mezeit; ^zbar ugyan viszsza kerettetv[en]^z ^aProserpina ^baz pokol aszszonya^b ne kivannyon^a ^cannyával kijöni^c), Engedgy az irasomnak könnyü előmenetelt, ^des kedvez ez vakmerő kezdett dolgainknak, Es megh szanvan en velem egygyütt a' tudatlan kezi munkasokot, jer es immar most kezdgy hozza tanolni az keresek megh hal[lgata]sah[oz.]^d

Midön a' megh fagyott nedvessegh megh^e olvad uj^f tavaszkor a' fejer hegyeken, es a' rothatt (megh^s olvadhato) gály¹⁶ megh olvad a' Zephyrus szeltől, Jmmar akkor kezdgyen ennekem nyögni a' földben jól be nyómatott éke előtt valo ökör, es a' megh kópótt szan[to] vas fenleni a' barazdaban; az^h a' zöldⁱ vetes felelⁱ a' takarekos szantó ember kevansaganak, az melly ketszer [er]ezett nyarat^k es ^lketszer telet,^l abban^m a' földben az arató

^q [Beszúrás]

^r nagj

^s <ki>

^t <de aggy nekünk jó elő menetelt:> (mert

^u [Beszúrás]

^v Te

^w [Beszúrás]

^x Görög<h órszagh igen tsúdallya>

^y [Beszúrás]

^z <.....>tetven

^a ne kivannyon <.>Proserpina

^b [Beszúrás]

^c [Beszúrás]

^d <Es nekunk batorsagos kezdoknek legy segetseggel es ő rajtokis en velem edgyütt könyörülven a' szantasnak modgyahoz tudatlan parasztokot igazgassad, Es immar most keresünkhoz hajoly midon> hivattatol;

^e <el>

^f <az> uj

^g [Beszúrás]

^h <Vegezetre> az

ⁱ [Beszúrás]

^j szolgál [Korrektúrajellel a margóra vetett olvashatatlan szavak]

^k meletet

^l hideget:

^m [Fölötte:] <.....>

[.....] aratasa tölti be ósztan czüreit; [.....]ok ekevel az ismeretlen föl[det]en arra, hogj jó eleve [..... szelek]et es az eg[ne]k külömb kü[lömb] az helyeknek r[egi gondvis]eleseketis

[.....]

[5r:] [zöldel]lenek. Avagi nem latode' (hogi egi tartom[any nem] hoz [.....] mindeneken, hat egi föld hogi teremphetne),¹⁷ hogi az Tmolus hegye hóz sáfrany illatokat, Az India [.....] Elephantokat, A gyenge Sabaeusok ⁿarabs nemzetⁿ az ö tömjeneket, Es a' meztelen Chalybsek^o ^pkovacz nep^p küldnek vasat, es a Pontus merges ^qvidra monyat,^{q18} ^rAz Epirus szigete termi az Elis szigetbeli kanczaknak valo palmakot.^{r19} Eleitöl^s fogvan bizonyos helyekben a' természet be oltotta ezeket a' törvényeket es öröke valo rend tartasokat, Megh^t ^uelsöbben a' melly üdőben Deucalion köveket hanyt^u az ures vilagra, A' honnan lettenek emberek es ez kemenj^v nemzetsegh. ^wNosza tehat, mindgyarast az esztentöknek legh első kezdetiben^w ^xa földnek köver reszzeit^x sza[n]tsak fel az erös ökrök, ^yes a' heverő galyokat egesse megh a' poros nyar az ö mindenütt megh erelő [nap]jaiban^y [.....] a' föld [nem terme]keny, Elegh leszen <.....> [.....] <.....> az gönczel szeke-re^{z20} [..... a'] böv veteseknek a' [..... nedvesse]gh el ne hadgya [.....] masodik^a esztendoben [.....] mezököt; es hi[.....] megh allapodott [.....] zergő

[.....]

ⁿ [Beszúrás]

^o Chalyb<e>sek

^p [Beszúrás]

^q vidra<t>.

^r [1.:] Az Eli<adumbeli> Epeiros szigete palma agakat a' lovaknak. [2.:] Az Elisi Epeiros [...]

^s [Korrektúrajellel a margóra vetett olvashatatlan szavak]

^t [Korrektúrajellel a margóra vetett olvashatatlan szavak]

^u a' melly üdőben Deucalion elsőbben köveket hanyt

^v eros

^w Nosza foga hozza, legh első<bben> mindgyarast az esztentöknek kezdetiben [Korrektúrajellel a margóra vetett olvashatatlan szavak]

^x a' köver földet

^y [1.:] <hogj a' galyokat forga<ssak>> [.....] Az nyar a' napnak hevsegevel megh fő[zze] [2.:] <hogj a' fel forgatott galyokat> [.....] Az nyar [...]

^z [Az I,68. „Arcturum” szavához latin értelmezés:] est [...]er [...] et Bootis vel Arctophilacis
^a mas

[6r:] ^bTsakhogi^c ne restellyed az sovany földet keves ganeval megh gane-
ozni, Es a' rú^t hamvat el szelezteni az termeketlen mezokon;^b Es igi val-
toztatvan a' vetemenyeket megh nyugós^z[nak a'] földek, Azónkozben fe-
lette nagi kedvessege^d vagyon a' megh nem szántatott földeknek. Gyakorta
^ehasznalt a' mezőknek fel gyujtatasokis, Es a' szaraz tarlonak dörömböz²¹
langok által valo megh egetesek,^e ^fAkar onnan a' fold valami titkos eröt es
köver taplaltatast vegyen; Akar hagi annak az tűz által minden hibasaga
megh egettesek,^f es igj^g a' hászontalan nedvessegh ki gözölöghjön; ^hAkar
hogj^h az az melegseghⁱ ny[it] abban több utakat^j es titkos^k menedekeket,^l
a' mellyeken ^ma' nedvessegh iojjon^m az uj vetemenyekben;ⁿ Akar^o inkább
megh kémenyiti es egyben szórityta a' tagas ereket, Hogy ki ne szárazszak
se a' gy[enge essök,] se [a' se]bes napnak erős ereje, avagi az eszaki szelnek
[.....] felette igen segetti az a' földet [.....], Avagi [... haszon]talan
gályokat, [..... gereb]lyes [.....] Nem is hejjaban ne[zi] az^p
is sokat hasz[nal,] a' ki [.....] fektetett^q fö[ld] kö-
szöl forgatvan [.....] ^ra' mezokon^r mint egy par[ancsol
.....] a teli tiszta üdökert [.....] telkor bővebb^s
[.....] ^tEs hannya^t mivelesnelku[l]
[.....]

^b A' száraz föld necsak köver ganeval ujjuljon megh [.....] tisztatalan hamvatvis [!] hints a' bövsegtől megh szünt mezokre

^c Takhogi [Ebből javítottuk]

^d szereteti

^e hasznalis megh egetni a' mező<ko>n levő haszontalan gazokát. es el perselni dörömböző langokkal a' könnyű tarlott

^f [1:] A<vagy a tarlok> azoknak megh egetesek utan vegyenek magok<nak> el rejtetett erőket, es a' földek köverseget; A<vagy> megh emesztessek azoknak köversegét megh fojto vetkék a' tűz által; [2:] Akar <a tarlok> azoknak megh egetesek utan vegyenek magokhoz el rejtetett erőket, es a' földek köverseget; Akar megh emesztessek [...]

^g [Beszúrás]

^h A<vagy>

ⁱ erő

^j több szivarozasotska<t>kot ny[it] abban

^k el rejtetett

^l [1:] lelegzetetskéket, [2:] (ut[.....])

^m <mennyen> a' nedvessegh

ⁿ fűvekben.

^o A<vagi>

^p Ez

^q forgattatot

^r a' földeknek

^s örvendetes[eb]b

^t <megh>

[6v:]^u
 [.....]
 Mihelt a' barazdakot fel veszik a' vetemenyek
 [.....]
 kivalykeppen, ha veletlenül nemelly holnapokban a' folyo vize megh arad-
 van ki terjed [.....] hónnan az ures arkok szivarganak haszonta-
 lan nedvesseggel;
 [.....]
 mellyek a' földet forgatvan megh probaltak
 [.....]
 [bo]lond
 [.....]
 fel osztani a' mezot
 [.....]
 [nem ken]szerittetven
 [.....]
 [7r:] a' tuzet. [Akkor jartak] legh elsobben a folyó vizeken [eger] faból
 [csinalt] csónókókon; Akkor kezdetek a' ha[josok] a' csillagoknak szamo-
 kat es neveket megh tartani [a Fiast]yúknak,^{v22} ^wEsözoknak az darvak hu-
 gya^{w23} es a ^xvilagos medvejenek, U. m. Gönczöl szekerének^x csillagat,²⁴
 Akkor talaltatot a'^y vadakat törrel megh fogni es a'^z madarakat leppel megh
 csalni, es^a környül venni agarakkal a' [n]agi ligeteket; Es egyyk közüllok
 a' mely vizekben bemenven [im]mar turbokallya²⁵ turboklojaval,^{b26} [E]s a
 masik vonnya ^ca' vizben lenbol kötött vizes halojat.^c [A]kkór talaltatot a'
 vasnak ^dmegh edzese^d es a' ^efogas füresznek [l]apja:^{e27} Mert elein a hasado

^u [A kézirat 6. és 7. levele között egy levél hiányzik, így a 6v lapra leírt I,109–131. sorok magyar fordításából csak a latin sorok közé írt töredékek maradtak meg.]

^v P[leiadast],

^w Hyadast

^x <fenyese> Licaon<nak> Arcton nevü

^y [Förlötte:] (hogj)

^z [Förlötte:] (hogy)

^a [Förlötte:] hogy

^b turboklojaval a' <szelyes vizet>:

^c a' vizben vizes lenbol kötött halojat.

^d <kemenysege>

^e ravasz <lakatnak> [p]elehe

fat hasittyak vala eksze[g]ekkel. ^f Az után talaltatanak sok fele mestersegek. ^f [A]z szüntelen valo munka mindeneket megh gyöz, es a' paraszti [d]ol-gokban a' szüksegh kenszeritven.

[A'] Ceres szerzette elsobben, hofi a' halando emberek vas[sa]l szant-sanak a' [.....] mikor a' makkok elfogy[tak vo]lna [....] szenie[lt v]ad almat, es a' Dodona Va[.....]knek [.....] szölgaltatni, Majd azt⁸ osztan [.....] adatik^h a' gabonakhözis [.....] emeszteneⁱ a' igabona szarokot.^j Es a' ha[szontalan a'] mezökben megh^k fojtyak a' vete[seket]k, tövisses lapuk es boj[torjanok a' megh] mivel föld között a ha[szontalan] a' sovany vadzabok. Ha [.....]eled a' foldet, Es kialta[soddal] fejszevel le nem^l nyesended a'

[.....]

[8r:] Es az Eleusinae aszszonynak²⁸ forgo^m kesö²⁹ <szekere>, -s-a' ⁿharom-szegü tsep³⁰ es szán,ⁿ -s-mind pedig az^o igen nehez borona,³¹ Ennek^p fe-llette Celeusnak vesszöböl kötött kosara, es könnyü ezközej, ^qlegyenek^r szironybol kötöt³² kasoczkak,^q es a' Jacchusnak ^sszenteltetet³³ vas rosta.^s ^tMellyeket mind sokkal annak előtte igyekezzel, hofi el keszits, Ha aszt akarod, hofi a' ditseretes mezei munkanak illendő ditsösege te rajtad ma-radgyon.^t Legh előszször ^uaz erdőben a nagi erővel megh horgasztatot szil fa doltetik, Es horgas eke formaju leszen;^u ^vEnnek egy tesola,³⁴ melly a' tobol fogva nyölcz^w labnira ny[ulik] fel, Es kettös hatu eke talp keszittetik,^v

^f Vegezetre sok fele mestersegek talál<koz>anak.

^g [Beszúrás]

^h <kevantatnak>

ⁱ emeszt<i>

^j gabona<t>.

^k [Korrektúrajellel a margóra vetett olvashatatlan szavak]

^l [Beszúrás]

^m forgo<athato>

ⁿ vasas talyga -s-mind eke kabala

^o [Beszúrás]

^p <a>Ennek

^q legyen alma fa agabol kötött kas,

^r legyen [Ebből javítottuk]

^s <myrtusból csinált szoró lapattya>. [A 7v lap margóján jegyzet az I,166. „mystica” szavához:] Misterium

^t [1.:] Ha az Jstenek hatalmában levő mezőnek méltó tisztességet varod, annak előtte sokidővel megh emlékezzel hofi mindeneket el készits -s-el-<tegi> [2.:] [...] hofi minde-
neket hagj el-készítve -s-el-<tegi>

^u [1.:] a nagi erővel megh <hajtatot> <...> az erdőben <haszonra fordítatik> doltetik <Es a'>
szil fa <...> Es horgas eke<nek> formaj<ara> leszen; [2.:] [...] formaju leszen;

^v Ennek (ti. az ekenek) a' fanak gyükeretől fogva meri nyölcz labni rudat,

Az eke talpna^xket fülék^x egyengettetnek kettos^y oldalaban. Es annak elötte levagattatik a' hars fais, mely a' jaromnak könnyü fa.^z Es a' magos bükfais, Es az eke^afogantyuja, a' melly hatol hannya veti a' törpe talygakot;^a ^bEs hogj a'^ctüz feliben kotöt faknak erejet a' fust proballya.^b A' regieknek sokfele rend tartasokat hozhatom^d te neked elő, ^eha nem altallod,^e es effele alacson dolgokat nem neheztesz megh tudni. ^fLegh elősszöris az szerüt egy [...] ^fkezzel kel megh forgatni, es ^gmegh kel egyengetni,³⁵ annak elötte [...] szükeres³⁶ földel megh kemenyitven,^g Hogj fel ne nojje^h a' füvek, se megh pórlodvan ^hszet ne romollyon,^h Akkor tsúfolljak megh sók fele artalmak. Mert gyakorta a kitsiny eger a föld alatt helyheztetet ⁱhazat czinal es czürt epitt,ⁱ Avagy a' ^jvak szemü^j vakontagok ^kott turasokat asnak, söt^k varas beka is talaltatik a' föld üregiben [..... so]k czúdalatos allatokat terempt a' fold, Es [p]usztittya a' gözü³⁷ a' nagi búza asztagot, [es fel] a' hangya a' szükelködo vensegtol. Szemle[llyed] ismet midön

[.....]

[9r:] ^lHa viragja [.....]gya szinte ugi a' ga[bon]anakis,^l ^mEs a' nagi melegseggel nagi es böv csepelesis³⁸ leszen; Ha pedigh a' leveleknek haszontalan bövsegek miá ⁿ[az e]rdonekⁿ arnyeka igen nagi leszen, [i]ngyen tapottatik a' szürun a' polyvanak eresztö³⁹ szara.^m Bizonyara lattam, hogi

^w <Tiz>

^x ket fülök

^y <a'> kettos

^z [Beszúrás]

^a szarva a' melly<el> hannya ve<sse> hatol a' törpe <sze> talygakot;

^b [1:] Es proballya megh a' kemenyben fustre fel kottetot toly fat. [2:] Es Hogi proballya [...]

^c a' <fel kötöt>

^d hozhat<na>m

^e ha tolle nem iszszónyodol,

^f <(Midön elsőbben>

^g szükeres <fejer> földel <megh kel> pavimentomozni, -s-az utan a' szürüt megh kel egyengetni <sulyokkal>

^h <megh ne> hasadgyanak,

ⁱ hazat es czürt <czinalt>;

^j be húnyt szemü

^k asnak <mely lyuk[a]kat es a'>

^l [1:] [.....] hasolokeppen követik. [2:] Ha viragja [.....]gya szinte ugi a' [A 8v lap margóján:] [...]l a' ga[bon]anakis,

^m Es nagi <cseplese> kopacsolasa leszen a' meleghegnek idejen. De ha a' levelenek [Beszúrás: „bövségek miá”] temerdeⁿ arnyeki fellyeb bövelködnek, Semmikeppen nem rontya a' szürü<n> a' tokjanak köver belit;

ⁿ a' fa

^o köver

[...] vetni készülök megh orvoslottak a' magokat; Es először ^pmegh öntötték saletrommal^{p40} es fekete ^qolaj seprőekkel,^{q41} Hogj a' ^rbeli⁴² nagyob lenne^r a' megh trefalo hajaknal, Es ^sHogi jollehet kitsiny tűznel hertelen megh főztettednek is; Es lattam a' nagi szorgalmatossaggal ki valogatot es sok munkaval megh probaltatot magokot, Mind az által el fajulnak,^s ^tha minden esztendokkent az emberi erő kit kit ujjonnan szorgalmatos kezzel megh nem szed.^t ^uJgi lattyyuk, hogy mindenek mint egi erőszakmia⁴³ rosszabbakka lesznek es megh veszven visszavittetnek.^u Nemkülomben, mint a' ki a' folyás^v ellenneben aligh hajtogtatvan^w evező lapoczkajaval ^xelebeleb erő csonokot,^x ha^y megh talallya karjat ereszteti,^z ^aMindgyart el ragadgya ötöt nagi sebesseggel a' viz az ő lementeben.^a Annak felette nekünkis szinten ^bugi kel rea vigyaznunk az egy kezű csillagra,⁴⁴ es az szilkes czillag⁴⁵ idejeire, es az Orias szemoldo[kere,]⁴⁶ mint szinten azoknak, az kik a' szeles⁴⁷ tengereken vitettetven hazajakban, az Euxinus tengert megh visgallyak es az alkolmatossagotis.^{b48} ^cMidön a' nap az mertek czillagban^d leven a' napnak es az etzakanak orait egyen[lök]ke tes[zi,]^c ^eEs immar e vilagot eppen ket fele osztja a vilagossaggal es a setetseggel,^e ^fEmberek,

^p saletrommal megh öntötték

^q [A 8v lapon:] olay seprő

^r <buzavetes> nagyob <feju> lenne

^s [1.:] hogj noha kitsiny tűznel de hamarsaggal megh főnenek; Aszt is lattam hogj a kesőre valasztattak es nagi munkaval szedettek mindazaltal el valtoztak, [2.:] [...] lattam mindazaltal hogj a kesőre valasztattak es nagi munkaval szedettek el valtoztak, [A 8v lapon latin margójegyzet:] [Da]mnosa [qulid non [i]nminuit [ae]tas? [!] Aetas parentum [Ho]r. 3. lib. c. 6. [v. 45–46.]

^t <bar> ha minden esztendok<ben> az emberi erő <megh szedi> szereny kezevel.

^u Jgi az Jstenni vegezesekből mindenek rosszabbakka lesznek es vissza fordulnak az üdőbe.
^v viz

^w hajt<ya>

^x a' sebes hajot,

^y ha <történetből>

^z nyugatni (szűnni),

^a El ragadgya ötöt nyakra före a' hajo a' viz le menteben;

^b [1.:] ugi <megh> kel tartanunk az Arcturus csillagot, es a' Haedusoknak föl jöveleteket, es a fenyos Angvist, mint azoknak az kik a' szeles tengereken mennek hazajakban, <es a' kiket> megh probalnak <a' sok> cziga termő Abydos varosa<nak> szorosságok. [2.:] ugi kel rea vigyaznunk az egy kezű csillagra, es a' Godolyeknek idejeire, es a fenyos Kigyora, mint szinten azoknak az kik a' szeles tengereken vitettetven hazajakban, <az Euxinust> az Euxinus tengert <visgallyak> es a cziga termo Abydos varosa mellet valo szorosságokot.

^c Midön a' mertek <nevü jekh> nap <es ejj egyenlőkke teszi,>

^d [A 8v lapon latin margójegyzet:] [.....] meridies

^e Es immar vilagossaggal <megh valasztja> a vilagot,

^f <ekkor> szantsatok ferfiak az ökrökön,

munkalodgyatok az ökrökön,^f a' mezőkben vessetek arpat,^g mind az vad^h telnek szintenⁱ legh első zaporos zúrzavaraigh.⁴⁹ ^jSöt akkor az idej[e,] hogj a' len vetemenyt es a' Ceresnek szenteltetet makotis [a]' földben be[ve]sse[d;]^j Es annak előtte mennel jobban rajta

[.....]

[10r:] A hüvelyes vetemenyeketis^k tavasszal kel vetni, akkor ^lvesznekbe magokban a' megh [la]gyult borozdak,^l ^mSpanyol here;^m A' köles ⁿvetesnek esztendonkent valo ideje is akkor erkezik el,ⁿ mikor a' fenyos ^oBika, darvak hugya czillagh^{o50} megh nittyá az esztendőt arannyas szarvajval, ^pes ellenben az eb nevü czillagh⁵¹ neki engedven el megyen.^p ^qDe ha csak azert szantod a' földet, hogi búzat es affele nagy gabonat aras, Es csak szinten gabona vetesre igyekezel, ^rAz elöt reggel a' fiastyuk⁵² le megyen,^r es a' ragyogo Koronának Gnosia czillaga, Orias verme⁵³ ellenben ^sel enyeszszik,^s ^tMinek előtte el vetned^t a' földben a' vetni valo magot,^t es ^uminekelötte ugy siess osztan^u következendő esztendőre valo ^vmagot vetni az engedetlen földben.^v Sokan a' ^wfias disze^{w54} czillagh el ^xmenetele elöt^x kezdetek

^g vessetek a' mezőkben arpat,

^h <megh zabolazhatat[la]n>

ⁱ [Beszúrás]

^j [1.:] A' lennek veteset is <akkor kel cselekedni> es akkor vagy on ideje [a'] fö[l]d[be]n bocs[...]. Jatan[...].k a' Ceresnek szenteltetet ma[kot] [2.:] Söt akkor az ideje a' len vetesenek is es akkor vagy on [...]

^k vetemeny<t>

^l vetessek tetölled is a' jól megh kevert rothat földben

^m [1.:] a' Medica fü [2.:] az Spanyol here [Ebből a névelő elhagyásával formáltunk az előző javítás megkövetelte vocativust]

ⁿ vetesnek ideje is <el> erkezik,

^o Taurusis [A 9v lapon:] Bika czilag

^p Es <az Canis czillagh> [Fölötte: „(Eb nevü harmas halmu)”] <el> enyeszik <helyt advan> az utanna levő czillagnak; [A 9v lapon latin margójegyzet:] [ce]dit ergo [Ca]nis Argvae [n]avi

^q De ha a' földet mind búza aratasigh szántod Es a' vastagh fejes gabona aratasigh, -s-czák az arátason legy Minek előtte el enyesznenek te előtted az Eoae Atlantides czillagok, [Fölötte: „keleti fjas czillag”] es a' kórónajával egő rágyogo Gnosia [Fölötte: „Ariadne”] czillagh fel-jöne (engedne a' napnak) annak előtte el vessed a' szantasokban az el vetendő mágót,

^r <Annak előtte> a' fiastyuk reggel le megyen [A margón:] <Az előtt lemennyen>

^s <neki enged>

^t <az utan vesd el>

^u <minel hamarebb> siess <az el>

^v [1.:] <eletet, a' mindent akarattya ellen hozó földben be vetni>: [2.:] <eletet> az engedetlen földben <bevetni (tenni)>

^w Maja

^x enyeszese <utan>

vetni, de a' remenlett gabona megh csalta ökot hitvan vadzábbál. Ha pedig vad lenczet vetsy^y es ólczo^z török babot, ^aha nem utalod Pelusiai lenczevel bajlodni, ^a ^bAz el menő Paszor⁵⁵ teneked vilagos jeleket mutat, ^b kezd el immar es mind egész teligh ^cnyuts a' vetest. ^c Annak okaert az Arannyas ^dnap a' 12 czillagzati jegyeken igazgattya^d ez vilagnak bizonyos reszszekre osztátót kerekseget. Ot ^ekerulete[kre]^{f56} osztatik az egész egh; ^e Mellyeknek egyke a' sütös^g naptol mindenkor veresellő es a' tüz[töl]^h mindenkor egett; ⁱ A' melly körül ^jjobra es balra a' melly kettő legh meszszebb iratik, azok fagylalottanak egyben jeggel es fekete [viha]rokkal bővelkednek. ^j Ezek^k es a' közepe között czák ^lketto [en]gedtetet a' nyomorek embereknek az Jstennek jo voltabol, ^l Es ^ma' ketto között ut keszitetet, mellyen a' j[egy]eknek tek[.....]⁵⁷ forgana; ^m ez világ

[.....]

[11r:] len Lybia felől fuvó deli szel fele. Ez az ⁿresz^o mindenkor felettünk vagy, ⁿ amazt pedig a' ^pmi^q labunk alatt ellenben^r a' ^sfekete pokol^t nek^u es a' ^vföldalatti kísértő lelkek^{v58} latty[ak.] ^wItt (felettünk) egi nagi ki-

^y akarsz vetni

^z <a'> bővölködő

^a A' Pelusia<cae> lencze<nekis> veteset el ne hadgyad;

^b A' fenyés Bootes [Fölötte: „az egi kezű”] czillagh el enyeszven erre jelt ad te neked;

^c vess.

^d nap igazgattya a' 12 jegyek <altal> [Jegyzet a 9v lapon:] 12 eghi jegyek

^e plagak vagi mintegi kötelek veszik környul az eget;

^f [Jegyzet a 9v lapon:] övedzet

^g vilagoskodo

^h <napnak hevsegetol>

ⁱ meleg.

^j [1.:] job es bal <felol valo szelyen> mindenkor kik egh színü <egyben fagyot> jegek es fekete [viha]rok vadnak; [2.:] <ketfelol> jobra es balra <kettő vonatik> mindenkor [...]

^k Ezek <között>

^l ket <ill[en]dő lakasok engedttettek> a' halando embereknek az Jsteneknek jo akarattyokb[ol]

^m <mind a kettőre út> [.....] fordittana [ma]gat a' jegyeknek horgas re[ndje szer]int

ⁿ <egnek reszsze> nekünk mindenkor fenn megh lattzik,

^o [A 10v lapon jegyzet az I,242. „vertex” szavához:] polus

^p <a' Hórizonnak megh lattyak> a'

^q [Beszúrás]

^r <lakok> ellenben

^s [Beszúrás]

^t [Beszúrás]

^u [A 10v lapon jegyzet az I,243. „Styx atra” szavaihoz:] pokoli fekete víz

^v [1.:] melysegeben levő pokolbeli lelkek [2.:] pokolbeli melysegeben levő lelkek

^w [1.:] A nagi Angvis csillagh itt ki tekeredik kebeles hajlasaval es a' ket czillagok között mint egi folyo víz modgyara ki hajol; Az Arctos nevű tsillagok nem mernek az Oceanum tengereben

gyoszabasu czillagzat⁵⁹ kebeles tekergesevel a' ket medve⁶⁰ körül es rajtok folyo viz modgyara ki sikamlík, A' medvek körül,^x mondom, kik^y nem mernek az Oceanum tengereben martodni;^w ellennunkben^z (a' mint mondgyak) Avagi^a örökös^b szómorú^c etzaka' vagyon, ^dEs etzakaval be fed[ez]ven az etzaka ugyan megh surudik;^d Avagj^e mi töllünk a' haj[nal] hozzajok visza megyen es a' napnak vilagossagot viszsza viszi.^e Es ^fmikor minket^f a' napnak fel jövelele ^geloszször megh fúval^g az ^hő piheczgel[ö] lovaival,^h ott a' veresello ⁱVenus⁶¹ megh gyujtya a' keső üdökor vilagoskodó tsillagokat.ⁱ Innen az üdö jarasat ki tanulhattjuk az egh ketes abraza[ttlyabol,] mind ^kaz aratasnak napjait, -s-mind a' vetesnek idejet,^k innen tanolhattjuk megh Es asztis,^l mikor ^millyek a' hitetlen tengert evező lapocskakkal verni,^m ⁿEs asztis, mikor kel belevin[ni] a' fegyveres hajokat,ⁿ Avagi ^omikor kel fenyő fat az erdőben udejekoran a' hajonak le vagni.^o

-s-Nemis hejjaban nezzuk az czillagoknak^p el enyeszeseket es fel keleseket, es a' negi egyaranyu^q üdökre ósztatot esztendőt.^r ^sHa mikor a' szanto

be merülni; [2.:] az Orias szemöldöke itt ki tekeredik kebeles hajlasaval es a' ket czillagok között mint egi folyo viz modgyara ki hajol; Az Gönczöl szekere az öcczivel az Orcus tengereben soha le nem megy [A 10v lapon az I,246. sor mellett latin margójegyzet:] Caephej [pa]rs

^x [Beszúrás]

^y ki

^z [1.:] <ott> [2.:] <.....>

^a [Beszúrás]

^b mindenkor

^c alkolmatlan

^d es a' setetsegek megh sürüdnek a' be setetedet etzaka'.

^e <hozzánk fel> jon az hajnal [A 10v lapon: „haynal”] es a' napot <elő hozza>.

^f minket mikor

^g megh lehel

^h [1.:] lehelő lova<kkal> [2.:] pihelő lova<kkal>

ⁱ estveli setetseget szerez. [A 10v lapon jegyzet az I,251. „Vesper” szavához:] esthaynal

^j [1.:] Ezekből (t.i. a czillagoknak megh tartasabol) <minden ketsegnelkül> megh tanolhattjuk <az> üdöknök változasit, [2.:] Ezekből (t.i. a czillagoknak megh tartasabol) joelőre megh tanolhattjuk a' ketseges egbol szarmazott üdöknök változasit,

^k az aratas<ra> -s-mind a' vetes<re valo> üdöket

^l [Beszúrás]

^m illye<ndöbb> evező lapocskakkal <megh zavarni> a' hitet<et>len tengert;

ⁿ mikor batorsagos fegyveres hajok<kal el menni rajta,>

^o a' hajonak <alkalmatos> fenyő fat [A 10v lapon: „fennj fa”] az erdőben le vagni;

^p egi jegyeknek

^q különbözö

^r <.....> esztendőt.

^s Hogi ha valami módon a' hidegh esső el rekeszti a' paraszt embert: Sok dolgokat a' mellyeket tiszta üdökor vegben kellene vinnünk, kesőn keszszerittetunk veghez vini;

veto embert dolgotol el fogja a' hidegh esso, Sokat vihet akkor jo üdejen koran vegben, mellyekkel tiszta [üd]ökor hir[tele]nseggel elni kel;^s ^t(Akkor) vereti ki a' "szanto vetö" azö megh kopot szanto vasanak^t kemeny elit, fakbol^v cs[olnak]okat vaj, ^wAvagi marhait belyegz[i,] Avagi kalangyait⁶² csóvalva⁶³ szamlallya.^w Nemelleyek hegyeznek szöl[lökarokat]

[.....]

[12r:] könnyü szűrő kósar a' Rubos varos mellet termö⁶⁴ vesszszok[bol.] Most ^xszarazszatok megh a' tüznel^x a' búzát, most^y öröllyetek megh a' Malom kövön.

^zSöt nemellj dolgokat megh innepnapokonis megh engedi mind a' kegyessegh, -s-mind az igassagh, hagi cselekedgyük. Az vizet elarkolni semmi Jsteni tisztelet (kegyessegh) megh nem tilt,^z sem^a a' vetemeny körül sövenyt fónni, sem^b a' madaraknak keleptzet hanni, sem^c a' tövisbokrokot^d fel gyujtani, sem^e a' begető juhnyajat^f ^gaz egesseges vizben megh feretszni.^g Gyakorta a' szamar hajtois megh terheli hatat a' lassú szamarnak avagi olajjal, avagi oltsó^h almakkal, Es viszsza terven ⁱa' varosbol faragot követ avagi kezi malmot hoz,ⁱ a' vagi a' fekete kaszu⁶⁵ szúrkot.^k ^lMaga is az hold, rendit változtatvan, nemelly napokat a' munkara szerenczesebbekke tött.^l A' hold ujsagnak ötödik napjan semmit ne dólgozzal (Ujsagh utan az ötödik

^t a' szánto megh kalapacsollya a tómpa szánto vasnak

^u szantoember

^v <a'> fakbol

^w Avagi süt belyegzet a' ba[rm]okra [.....] szamok szerent;

^x a' melegen szarazszatok megh

^y mikor

^z Mert szabad nemely dolgokat gyakorlani meg[h] innepnapokban is es az emberi törvények is megh engedik az öntözgetest semmi Jstenni tisztelet nem tiltya, [A 11v lapon latin margójegyzet:] Religio erat.

^a [Beszúrás]

^b [Beszúrás]

^c [Beszúrás]

^d tövis<seket>

^e <es>

^f juh<okat>

^g megh feretszni az egessege<t szerző> vizben;

^h könnyü

ⁱ hoz a' varosb<an> faragot követ,

^j [Beszúrás]

^k szúr<oknak tesztajat>;

^l Maga az hold szerzett külömb napokat változtatvan a' rendet: a' <munkaknak szerenczeseb> miveleset

napot el kerül); ^mA' Sargitto Pluto ordogh Es a' pokolbeli furiak⁶⁶ ekkor teremptettek,^m ekkor ⁿnemzette a' föld amaz ö atkozott szülesevel -s-a'ⁿ Coeust,^o Japetust^p es a' kegyetlen Typhoeust,^q es az egnek el bontasara^r egyben eskütt attyafiakat; ^skik is Haromszor igyekeztek,^s hofi az Ossa-hegyet a' Peliust^t Hegyre tennek, Es^u az Ossa hegyerol 'a' zöld agas Olympus hegyet felfordittani,^v Haromszor hanyta az ^wJsten is el^w menykövel az egi masra rakott hegyeket. ^x[H]etedik naps szerencses, de nem annyira, mint a' tizedik,^x mind szölöt ültetni, -s-mind a' ki fogott tulykokat megh szeledittetni, -s-mind pedig a' mellyek ^yfonalat a' tekerö fara tekerni.^{y67} ^zA' 9-dik nap jo utat fel venni, de lopni szerencsetlen.^z ^aSok dolgok ennekfelette hidegh etzaka hasznosabban vitettethetnek vegben,^a Avagi midon az ^b[hajnal]csillagh a' [.....]kor a' földet harmatt[al].^b ^cAz el aszótt szarú gabonak [.....] ejjel vagattatnak^c [.....] [13r:] akkor [s]ikeres⁶⁸ nedvessegh. Es nemelly ^daz ejjeli tűznek vilaganal virikkel,^{d69} ^eEs^f eles vassaval (kesivel) apro faklyacskakot szalkaz,^e Azonkozben az ^gö felesége danolasaval könnyitven hószzsas munkajat^g vagy ^hmellyek me[.]tőfeyes bordajaval⁷⁰ vasznát vig[an] hajtya,^h Avagi az edes ⁱmusnak nyerseseget ki főzi

^m A' Sargitto pokolbeli Plutot es az ördogh Jsten aszszonyoknak leanyt

ⁿ <szülte> a' föld szentsegh törö szüles<s>el, -s-<mind> a'

^o Coeu<mot>, [A 11v lapon:] Oriast

^p Japetu<mot>

^q Typhoe<at>,

^r vesztetere

^s Haromszor igyekeztek <ezek>, [A 11v lapon latin jegyzet:] Illudit illis

^t Peli<o>

^u <T. i. hofi>

^v be borittanak a' zöldelő Olympust;

^w <Jupiter> Jsten

^x 17 <napok utan> szerentses leszen,

^y fonala<khoz> belső fonalakat adni

^z A' 9 napot job ha eltavoztatod, a' lopoknak ellenseges;

^a Az igen hidegh etzak[a] vett [.....] jobbak lesznek

^b [Eo]us meg[h harmato]zza reggel a' földet;

^c Ejjel konnyebben nir[.....]nek a' [.....]

^d vigyaz az <esti> ejjeli tűznek <verkotek> vilaganal.

^e [Beszúrás]

^f Es <hegyez faklyat> Es

^g Aszszony ember vigasztalva magát eneklesivel

^h mellyek <fonalat> me[.]tőfeyes bordajaval <altal öltögetven> vasznat <szö>,

ⁱ <bornak seprojet megh> főzi a' tuznel; [A 12v lapon latin margójegyzet a hosszú és rövid szótagok jelölésével is ellátott I,295. sor mellett:] adundat [!] ultima syllaba [Uo. jegyzet a „Vulcano” szóhoz:] az kovacz isten

a' tuznel,^j Es midon az üst beli must^k lagy melegh, annak tajtekjat szölö levellel hannya el.^j De a' veres buza szinten^m a' hevsegh közepiben arattatik le,^l es a' szerüis a' megh aszszot gab[ona]kot szinten a' hevsegh közepiben nyomtattya megh.ⁿ Tsák egi ingben^o szancs (egy ingben vess);^o a' phidegh megh restitti a' munkas e[mbert];^p az szántó emberek az gyujtott keresmenynyel többire telben szoktak elni,^q Es vigadozvan keszitnek költsönözö lakodalmakat.^r A' vendegeskedö tel hozza^s edesget 'es a' t' szörgalmatosságokat "elmekből ki üti;^u szinten Akkeppen, mint midön^v a' megh terheltetet hajok a' partra érkeztenek,^w Es az örvendozö hajosok kórónakot tesznek fel a' hajok farara. De mind az által a' czere makkokotis akkor ideje szedni,^x Söt^y a' borostyan fanak apro gyumolcze[it],^z az^a olajjat^b es a' Myrtus fanak veres gyümölcset; akkor kel keleptseket hanni a' darvaknak, es a' szarvasoknak halot vetni, es a' fules nyulakot kergetni; 'Akkor kel a' Balearis szigeti parittyanak szörbol⁷² csinált köteleit feje felett tekergetönek által szegezni az özeket,^c Midön nagi hó vagyon, es midon a' folyó^d vizek tolynak⁷³ a' e nagi zajokat.⁷⁴

Mit szollyak az öszif üdökrol es a' czillagokrol?^g Es azokrol, a' melyekre mind mikor mar rövideb az [nap] es mind az hevsegh szenved-

^j <az lagy> melegh üstnek habjat el veszi levelekkel

^k <viz>

^l <le arattatik közep nappal>,

^m <megh> szinten

ⁿ <ugyan> nappal megh tsepel<tetik> a' szürön az jól megh aszalt buzakot.

^o vetkezve szants vess.:

^p tel hivalkodasara szölgal a' szántó embernek;

^q <Es> mindenkor az emberek <elnek> telben <a' nyarban> gyujtott keresmenynyel;

^r [1.:] <egymas között> viga<k leven> keszitnek költsön <valo> lakodalmo<zast>; [2.:] viga<k leven> <egymas között> keszitnek [...]

^s <el>

^t <a' g> es <minden>

^u ki üti elmekből;

^v Akkeppen szinten mindön [! Ebből javítottuk] <immar>

^w érkeznek

^x akkor <rekeszti el az üdö> a' czere makkokotis

^y <Es>

^z <somait, az>

^a [Beszúrás]

^b olaj <fakot>

^c Akkor kel <az özeket> által szegezni a' feje felett megh csavargattatott csüpből csinált parittyával a' Balearis szigetven [!] az özeket.

^d [Beszúrás]

^e [Beszúrás]

^f [A 12v lapon:] eösz

^g [A 12v lapon:] czillagzatok

hetőbb, szór[galmatosan] vigyazniok kel a' ferfiaknak?^h avagi [midön
megh e]rkezik az essös [tavasz,] vagj mikor immar a' [kalaszos vetes] reng-
degel a' mezökön, [.....] [14r:] [sz]arokban leven a' [...] gabona
vetések [..... h]ogi mindenfelől a' szelek zugassal egyben ütköztenek,ⁱ
[m]idön a' Munkas ember az aratot be allitna a' sár[g]a mezőkben, es mi-
dön az arpat romlandó szara[r]ul le arattatna,^k A' mellyek szerte szellyel
[leg]h első gyökerekből ki szaggatvan az egh fele hajtottak^m a' termett
vetemenyt,^l ⁿ(Es) így (lattam, hogy) a' fekete forgo szelben a' haboru az
konnyü gabona szarat es annak^o lappago⁷⁵ leveleit hurtsolta.ⁿ ^pGya[k]orta
a vizeknek veghetetlen sokasagais szal ala az egbol, [e]s az magossagbol
egyben gyül[t fel]legek az rusnya zurzavart megh elegittik fekete zaporok-
kal,^p ^qa magas fellegh le szakad rettenetes essövel s az örvendetes veteseket,
es a' marhaknak egyeb munkajt el mossá;^q megh telnek az ar[k]ok es nagi
zúgassal aradnak^r a' melly folyó vizek; Es [a]' tenger ^sbelső reszsze fel
haborodik fuvattatvan az ő színe.^s Maga az Jsten^t [j]ob kezevel ^vvillogó
meny köveket készít^u a' felhőknek [s]etetsege közepiben ülven; ^vmellynek
dorgese mia^v a' nagi föld rengh,^w -s-futkosnak^x a' vadak, es a' megh szón-
tyo[l]odast szerző retteges⁷⁶ ^yminden nemzetsegek között el olvasztja a'

^h [1.:] Es a' holott m[ar] rövideb az [nap] es <melegeb> a' <nyar>; <A' me[llyek]re>
szór[galmatosan] vigyazniok <kel> a' ferfiaknak? [2.:] [...] <A' me[llyek]re> <kel>
szór[galmatosan] vigyazniok a' ferfiaknak?

ⁱ ütköztek

^j paraszt

^k aratna;

^l ki szaggat<[t]at>tak a' termett vetemenyt es <gyökereistol fel fele> [h]ajtottak

^m hajtottak <egymast>

ⁿ [1.:] úgy hogy hordozza a' szelvez könnyü szal[m]at es a' fen repülő kalaszit fekete
haboruval [2.:] úgy hogy hordozna a' szelvez könnyü szal[m]at es a' fen repülő kalaszit
<fekete forgo szelben>

^o az <lap> annak

^p Ga[k]orta [! Ebből javítottuk] a' <felhőknek szűruseges zurzavarais jöt> az egbol [e]s az egyben
gyulo felhők hombölygetnek eszak felöl [o]tsmany szel veszet; <a' fekete zaporokban>

^q <nagi> fellegh szakad le; Es el mossá az essö <a' nagi> örvendetes veteseket; es a'
marhaknak munkaj<okat>:

^r nőnek

^s <forr megh> haborodik a' szelek fúvan;

^t [A 13v lapon jegyzet az I,328. „Ipse Pater” kifejezéséhez:] Jupiter

^u hany ala villogó meny köveket

^v melly iszszonyusaga<tol>

^w reszket <ingassal>,

^x -s-futnak

^y <megh alazza> minden nemzetsegek<nek> halando sziveket;

halando sziveket;^y zö penigh langozo nyilaval vagj az Athost, vagj a' Rhodopet, vagj [a'] magos Ceraunia hegyet rontya megh;^z sokasodnak^a a' Deli szelek es a' szürüseges^{b77} zapor; Neha a' berkek ropognak^c a nagy szel[t]ol, -s-neha a' partok. Ezektol felven^d vigyaz ra [a]z holnapokra es az egnek jegyeire,^d A' Sa[t]urnusnak fagyos^e tsillaga hová rej[tezhetik],^f es az egnek mellyk kerül[etei a'] ^gtüzes csillagh: Merc[urius.]^{g78} Ezeket megh [.....] s a' nagj [Ceresnek]

[.....]

[15r:]

[.....]

gabonaknak istenaszszonyat [.....] kinek csinaly te tejjel^h es gyenge borral megh elegyttetet mezes ita[lt] is, Es haromszor kerüllye megh a' te aldozatod az uj veteseket, [.....] enekes tabor [.....] kia[lt]asok[kal] hijjaⁱ [.....] Neis m[ere]szelly[e] sarlot [.....] font [.....] rendkívül valo tanc[.....] ezeket megh tanolhas-suk bizonyos [.....] hev]seget^j -s-essöt es a' hide[g]^k fúvó [szeleket,] Maga [.....] el rendelte, hogj^l mint jelen[ten]<enek> az [.....] -s-mitsoda ^mcsil-lagzat hozna a' Deli szeleket;^m ⁿmi volna az, a' mit gyakor[ta] latvan a' Munkas emberek a' marhajokat az istallokhoz közel terengetnek.ⁿ ^oMihelt szel akar tamadni, legh ottan avagj a tenger vizej kezdenek izgattatvan felemelkedni,^o es ^pa' magos hegyekenis szaraz reczeges kezdetik hallatni,^p

^z ö <lerontya (elhannya)> langozo <(tüzes langolo)> nyilaval <mind> az Atho<n>t, <-s-mind> a' Rhodope<n>t <-s-mind> [a'] magos Ceraunia hegyet;

^a <Sok felöl funak>

^b szürü

^c csattognak

^d tarts megh [a]z holnapok<nak csillagait egeit,> es a' czillagokat.

^e hidegh

^f rej[tezhetik] <a' tsilla[g]ok között>

^g tüzes Cyllenius. [Jegyzet a 13v lapon:] kiczin jaro czillag

^h <ital> tejjel

ⁱ ker[je]

^j [A 14v lapon:] heseg

^k hide[g]<eket>

^l [Beszúrás]

^m [1.:] jegyek alatt tamadnanak a' [De]li szelek, [2.:] jel hozna a' Deli szeleket,

ⁿ Mellyet gyakorta eszekben veven a' parasztok: tudnak csordajokat az akólhoz koszeleb hajtani:

^o [1.:] Mindgyarast a' szelek funi kezdven a' megh haborittatot tengernek partjai kezdenek megh nőni: [2.:] Legh ottan a' szelek [...]

^p <iszszonyú> szaraz csattogas kezdetik hallatni a' magos hegyekenis

avagj a' meszszünnen viszzahangozó^q partok kezdenek megh zendülni,^r
 es ^sa' berkeknek murrogasa megh nevelkedni.^s Immar akkor 'a' viz roszzsúl
 akar banni a gorbe hajokkal,^t midön a' gyórs buárok⁷⁹ ki repdösöknek [!]
 a' tenger kozepibol es kialtast tesznek a' parton, Es mikor a' tengeri szartsák
 jatzodnak a' szaraz fövényben, Es mikor a' Gem el hadgya "az ö" szókött
 tavat^v az magos felhoben fel repülven. Gyakorta megh latod ^wszel akarvan
 lenni, hogi a' tsillagok az egbol hirtelenséggel leesnek,^w ^x[e]s hogy etzaka
 setetin a' langoknak hoszzs[u] nyulasi^x [.....] [16r:] es ^ydarab agacsakat^y
 lats fen levegni,^z Avagj ^aa viz szinen jaro pelyhek allanak.^a De midon ^ba'
 kegyetlen eszak felöl menykö esik,^b Es mikor^c dörögh mind az Eurusnak
 -s-mind a Zephirusnak haza: minden mezök ^dmegh töltik az ö arkokat,^d
 Es minden hajos ^ea' tengeren egybe szedi az ö vizes vitorlait.^e Soha az esső
 nem ^fartot maga megh jelentese előtt,^f (Mert)^g Avagy ^helőtte a' magossan
 repülő darvak el futnak^h a' ködökkel egygut a' mellyⁱ volgyekbol fel kelven,
 avagj (akkor)^j az üszö az ^kegh fele^k nezen, ^lvaskos orraival szija a' szellöket
 be,^l Avagy a' fitserghelő^m fetske ⁿa' tok körül repdes,ⁿ Es a' bekak ^oa' sarban

^q zengő

^r habborodni,

^s megh <kettosodni> a' berkeknek <zugas>.

^t [1.:] nem kedvez a' hab a horgas hajofenekeknek, [2.:] roszzsúl akar banni a' viz a gorbe hajokkal,

^u [Beszúrás]

^v tavait

^w a' tsillagokat [nyak]rafőre le esni az egből a' szelektol megh [.....]

^x [e]s a <setet> etzaka langh[.....]

^y csonka darab agakat

^z [A lap első sora fölé és a margóra írt javításokat nagyrészt levágták; a kivehető töredékek szerint ezt a függő tagmondatot is, mint a következőt, főnévi igenes szerkesztésükből tbsz. 3. személyű cselekvővé alakították át:] hogj [.....]nek

^a [1.:] lebegni a viz szinen <uszó> pelyhek<et>; [2.:] a viz szinen jaro pelyhek <megh> allanak

^b menykö esik a' hidegh eszak<i szel> felöl,

^c [Korrektúrajellel a margóra vetett olvashatatlan szavak]

^d usznak tele leven az arkok:

^e <tereget> a' tengeren fel von nedves vitorl<yakot>,

^f <jött> ugi hogj elsobben jelekkel megh nem intette volna az embereket:

^g [Beszúrás]

^h az egh fele repulnek a' darvak

ⁱ nagj

^j [Beszúrás]

^k egre

^l be fogja vaskos orraival a' szellöket

^m <ravasz>

ⁿ körül repdes<i> a' to<t>,

azö regi regjeket⁸⁰ eneklik.^o Gyakorta a' ^Phangyais azö szoros^P utatskajan
^qki s-bejarvan az ö mely lyukaibol ki hordgya monyait;^{q81} es a' nagi szivar-
 vany vizet szij; es a' ^rholloknak [se]rege [na]gi sokasaggal az etelrol el
 menven czattogatnak^r szürü szarnyokkal. ^sNeha megh latod, hogy sok kü-
 lömb külömb⁸² fele tengerj madarak, es azokis, a' mellyek a' Caystrus edes
 tavaiban az Asiai reketet barkaszszak,⁸³ vetekedve^s hogi lotsollyak valokra
 a'^t böv ^uviz czepppek[et]:^u ^vhol a' fejeket le utik a' vizben, -s-hol a' vizekben
 befutnak,^v Es ^wörvendezn[ek] a' haszontalan feredesnek szorgalmatossa-
 gaban;^w akkor a' szüntelen korrogó varju⁸⁴ ^xtellyes tórokkal hijja^x az essöt,
 Es tzák egyedul ^ysetaldogal [ma]gaban^y a' szaraz fövényen. ^zSöt megh tsak^z
 az et[zakai]t le fonni akaro leanyok is ^amegh tudgyak^a [..... a'] mets
 égven lattyák szikrazni az o[lajat es]tokot egiben nöni.^b ^cNem kevesbe
 ism[.....] es a' tiszta eget az [....] udobol es bizonyos je[lekbol
]^c Mert a[kkor] nem tettzik

[.....]

[17r:] fürtyei nem lattatnak ^da' levegö egen^d czavarogni; Sem a' Thetis^e
^ftengeri aszszony^f kedves Halcyoni⁸⁵ nem terjesztik ki^h a' tenger partyan

^o regelik a' sarban regi regelesek. [A 15v lapon:] zengedeznek

^P hangya soros [! Ebből javítottuk]

^q szürgölödvén belső rejeket [!] hazabol ki hozza költesit:

^r [1.:] czörda a' legeltető helyről el tavozvan a holloknak sokasaga egyben czattognak [2.:]

czörda a' nagi legeltető helyről el tavozvan a holloknak sokasagi egyben czattogatnak

^s <Jmmar teként> megh <a'> tenger<t, ottis> külömb külöb [! Ebből javítottuk] fele
 <szarnyas allatit>; es a' mellyek az Asiai retek <körül> etelt keresnek <es az> edes
 Caystrus tavaiban; seregenkent <latod>

^t [Beszúrás]

^u vizeket:

^v <Neha latod hogi> fejek le ut<ni> a' tengerben -s-neha ismeg me[...]^uni a' vizen.

^w [1.:] <vigyaz> rea hejjaban örül<ni> a' nagi mosodasban; [2.:] <vigyaz> rea hejjaban hogi
 örül a' nagi mosodasban;

^x kialtya tel<i> tórokkal

^y [ma]gaban setal

^z <Megh>

^a eszekben veszik

^b tekeredni

^c Mind a' tiszta [.....]get megh [....]ked es megh is [.....]

^d az egen

^e Theti<dideseznek>

^f [Beszúrás]

^g [A 16v lapon:] hoyszak

^h [Beszúrás]

ⁱ szarnyakot a' melegh napon a' parton,

szarnyakot a' meleg hapon;^j sem az ótsmany disznok nem emlekeznek
megh, hagi órrókkal fel hannak a' megh oldott k[év]éket; ^k a' ködökis pe-
nigh^l inkab sietnek alacson helyekre es ^k el terjednek [a]z mezon;^k Es ^l a'
magas helyrol (epület tetejerol) a napnak le menetelit vartaz[o] bagoly azö
etzakai húhollasit semmintigh sem gyakorollya.^l ^m Megh jelenti magat a'
magossan repülő kar[valy] a' high levegőben,^m Es az Scyllaⁿ megh^o bün-
tettetik [....] az Attya^p bársóny színü hajaert:^q ^r Mert valamely fele ö szaladva
szarnyaival hasittya a' vekony eget,^r Jme ^s Nisus, azö kegyet[^s len]^s ellensege
üldözi nagi ^t zugással az levego egen repülven,^t ^u A' mely féle a Nisus az
egen fordul,^u ^v előtte futvan nagy sebesseggel hasittya szarnyaival a' gyenge
levegö eget.^v Ennekfelette^w Akkor a' Hollok ^x beszóritvan torkokot hangozó
szavokat haromszor negyszer megh ketőztetik;^x ^y Es gyakorta azö magos
feszkekben, nem tom, micsoda szokatlan edesseggel vigadozvan magok
közöt levelekkel suhognak;^y illik ^z az essök el mulvan megh latogatni azö
kitsiny fiokot^z es kedves feszkeket; ^a nem hiszem Bizony,^a hagi ^b az Jsten
nekik elmet adot volna,^b avagj ^c hagi szükséges keppen nagyob okosságok
v[olna] a' dolgokban, mint az embereknek;^c ^d Hanem ha mikor az üdö es

^j <Es> a' ködök

^k [a]z mezon el terjednek;

^l <az> napnak le menetelit <megh varvan a'> bagoly <hejjaban> rijja kesön valo huholasit
a' <haz tetejeröl>:

^m fenlik a' fen jaro <karvaly> a' high áérben.

ⁿ [A 16v lapon latin jegyzetek e szóhoz:] galerita [A margón:] [fi]llia Nisi [a]mavit [hos]tem
Mi[no]lem

^o [Beszúrás]

^p Attya<nak> a

^q hajanak el vagasaert;

^r minden fele el fútvan a' könnyü áérben repül az attya előtt)

^s a' kegyetlen <Nisus>

^t <szarnyanak> zuhógásával

^u <vala>mely féle <fogja magat> Nisus az repulesben

^v onnét <gyorson el szaladván repül a' könnyü áérben.>

^w [Beszúrás]

^x haromszor negyszer megh ketőztetik <be fogot torokkal> hangozó szavokat;

^y Es gyakorta nem tudom mitsoda szokatlan gyönyörűséggel örvendezven egymás között
zergetnek a' nagi magos faknak leveleivel

^z megh latogatni az essök el mulvan kitsiny fiokot

^a Bizony<ara> nem<is> hiszem

^b Jsteni elmejek volna nekiek,

^c <a' dolgoknak> tudasa melly nagyob az Jstenni el rendeleseknel; [A 16v lapon latin jegyzet
az I,416. sorhoz:] sed tamen abjecta movent [.....] si erunt grata

^d Midön pedig az üdö es az egnek fellegi megh változtattyak (utokat) jarasokat [A 16v lap
latin margójegyzetéből csak töredékek olvashatók:] [prae]sagia [...] serenita[tem] et tem-
pestatem [.....]

a' levego egnek valtozando nedvessege akarattyokot megh valtoztattyak,^d
^eEs a' nedvessegh ado Jsten⁸⁶ azokat, a' mellyek most ritkak valanak, deli
szel[ekkel] megh [szüritti,] a' mellyek szürük, megh ritkittya,^eEl valtoznak
azoknak lelkeknek allapoti es [..... ami]kor a' szel [.....] külömb külöb
fele mozdul [.....]^f Innen vagyon a' madaraknak

[.....]

[18r:] Ha pedig^g a' sebes napot es a' követközendö höldnak^h jarasit rendel
okoson megh nezeled, soha teged megh nem czál a' hólnapi üdo, nem is
csalattatol megh a' tiszta ettzaka be fellegzet setetseggel. Midon elsöbben
a' hold vissza kezdi szedni az ö vilagat, Ha ho[ma]lyos áért foglal homa-
lyos szarvai kozze, Nagi essö (kesz[ül]) proballya a' szantó embereket es
a' tengeren jarokot; Ha pediglenⁱ az ö szineröl szemermetes veresseget önt
ki,ⁱ szel leszen, a' aranyszinnüi höld mindenkor veresellik a'^k szellel; Ha
pedigh ujsaganak negyedik napjan (mivel a' legh bizonyosab jel) tiszta,
-s-nem is megyen az igen suta szarvakkal, Mind ez a' egesz nap, -s-mind
a' követközendok egi egesz holnapigh essök es szelek nélkül lesznek. Az
bekesegben megh tartatott tengeren jarok a parton fogadasokat a' Glaucus
^ltengeri kek isten,^l Panopea^m es Jnnousi Melicertaⁿ tengeri Jstenneknek
megh adgyak. Az napis mind az ö fel jövetelivel, -s mind le menetelivel
jeleket ad; a' napot bizonyos jelek követik, mind a' mellyeket a' reggeli idő
hoz, -s-mind az estvej. Ez^o midon ^pujjonnan fel jöven a' fellegvetkek mia
megh tarkasodik⁸⁷ (es) rejtven maga[t] ki mulni lattatik az ö kerületinek
közepibol,^p Essötöl fely; Mert a' deli szel önnán felyül tamad (rohan ala),
a' mely mind az elő faknak, -s-mind a' barmoknak, -s-mind a' vetemenyek-
nek artalamas [!]. Avagj midön a' külömb kü. fele nap sugari ^qvilagossagal
le ereszkednek (ki ütnek) a' surü felhok között,^q Avagi midön a' safrany⁸⁸

^e es a' ned[v]es áe[r] megh szürüdik szelekkel; a' mellyek mos[t] ritkasok val[an]ak, es a'
mellyek ritkasok, megh [.....]yabbakka lesznek.

^f Es mikor szelek [.....]jak neha külo[mb] külömb fele for[.....]

^g pedigh <okosón tek vigyas>

^h höld<at>

ⁱ magaban fogh piros veresseget

^j <.....>

^k [Beszúrás]

^l [Beszúrás]

^m Panopea<s>

ⁿ Melicerta<s>

^o <amaz>

^p fel jövetelit megh valtoztattya a' homaly (rejtözö setetsegekkel es vissza verettetik e földrol;

^q a' surü felhok között le ereszkednek (ki ütnek) vilagossagal

szinü hajnal^r fel jö ot hagyvan a' Tithonusnak^s safrany szinü agyas hazat, NB akkor [a' szölö levele nem] oltalmazza megh a' gyenge gerezde[ket <sz>örnyü> nagi jegh essö 'czattogvan szögdoi[k]^t [.....]rról megh majd hasznalato[sabb] midön az egesz Egen valo jarasat [.....] gyakorta latunk <valtozni> [..... sz]ineket azö abrazattyant; ha egh[.....]

[.....]

[19r:] [mindene]ket egyben zavarodni^u szellel es zaporral; azon az ettzakan ennekem senki ne jovallya, hogj a' m[ely] tengeren j[ar]jak, se hogj a' foldról a' hajo köteleket [el] oldgya[m.] De ha, midon a' nap ^vfenyes talnirja^{v89} feljön es el megyen, -s-tiszta lesz[en] az egh, hejjaban ijesztetel^w zapor es-sövel, Es megh [latod] ^xaz erdöt a' tisztasagot szerző eszaki szellel megh lengedeztetni.^x Vegezetre mit hajtson a' ^ykesö estue,^y avagi a' szel hónnan hajtson tiszta felhökot, mit forgasson a' nedves ^zdelszaki szel,^z A' nap neked jeleket ad; ki mereszlene a' napot megh czalonak mondani? ^aö Gyakorta megis mutattya^a el közelgetni az eszeveszet zena bónat,⁹⁰ mind az embe- reknek csalarsdagokat, -s-mind az allattomban valo hadakat fel indulni. Ö^b azis, a' ki megh szanta Romat, Augustus^{c91} megh halvan, midön tündokló^d fejet ^esetet rosda szin[nel] fest[ette]:^e ugi, hogy az Jstentelen vilagh örökke- valo etzakatol felt.^f Jollehet abban az üdöben^g mind a' föld, -s-mind a' tengernek vizei, mind a' fajtalan ebek, -s-mind pedigh a' kelletlen madarak ^h(Bagolyok) jeleket adnak va[la],^h menyszer lattuk, hagi tüzet kib[.....]ⁱ

^r [A 17v lapon jegyzet az I,447. „Aurora” szavához:] haynal. Synecd[....]

^s <Memnon attyanak>

^t patogva ug[ral]

^u borulni

^v [Beszúráš]

^w ijeszt <engem>

^x megh lengedeztetni az erdöt a' tiszta Eszaki szel<töl>;

^y setet estve

^z deli szel.

^a Gakorta [! Ebből javítottuk] megis mutattya ö

^b Ö <maga>

^c a' Czaszar

^d tündokló <meltosagos>

^e [1.:] <megh homalyosította>: [2.:] fest[ette] homalyos ver szinü rosdaival: [A 18v lapon:] rozda

^f fel<ne>:

^g üdöben (adnak vala jeleket)

^h [Beszúráš]

ⁱ o[kad]

a' szikrazo AEtna hegye kemenye [..... a'] ^jnagi szemü Oriasok^j mezejere,
^kEs hogy a' langoknak [..... es a' megh o]lvasztatot köveket hömpölygette;^k
 [.....] fegyvereknek ze[nge]set ^laz egész egen^l [.....]knek serege [...
 s]zók[atlan] fo[ld] ing[a]sok[ka]l r[esz]kett[ek] az emb[erek] hal-
 latsz[ott] sokfele [.....] b]eszelli el: A
 [.....] szantó földeket

[.....]

hadat

[.....]

[k]özött valo

[.....]

[20r:] Farkasoknak órdittasok. Egyebkor soha^m az egh tiszta leven nem hullottak le annyi menykövek, se a[nnyiszor] nem [eg]tenek az ⁿromlast hozó üstökösök.ⁿ ^oAzert a' Philippibeliekis lattak, [hogy a' Ro]mai hadak ő magok között megh ütköztek hason[lo] nyakkal es fegyverekkel;^o Jgi nem nehesztellettek am^p az Jstene ketszer megh köveríteni a' mi verunkel a' Macedo tartományat⁹² es az AEmus kiralynak⁹³ szelyes mezeiet? Tudni illik el[jön] megh az az időis, midőn a' szanto ember megh [aka]rvan aszt a' földet horgas ekevel szantani, talál [a' da]rabbos vas rosdától megh emesztetet szeges dardakot, [avagi] megh zerditti a' nehez boronakkal⁹⁴ az üres sisako[kat,] Es csúdallya a' be asótt vermekből ki fordult [sok cs]ontokat. Ti honnyos⁹⁵ ^sJstene, es te Romulus, es te is [Vesta] aszszony,^s ^tmelly a' Tusciai Tyberis vizet [es a'] Roma városat⁹⁶ oltalmazod, ^tn[e] legyen nehezség[tekr]e, hogj bár csak ^uez az if[fiu] legyen ez el for[dult] vilagnak seget-segere.^u [Jm]mar [.....] elege megh [fize]ttunk tulajdon ve[runkel a']

^j Cyclopsok

^k es hajtot val[a la]ngokat es megh olvatt köveket:

^l <minden eggel>

^m [Beszúrás]

ⁿ iszszonyú kegyetlenséget mutató Üstökös csi[llagok]

^o <Tovabba ismetlen> a' Macedo vidék beliek lattak [a' Ro]mai hadak<ot> egi más között megh ütköz<ni> hason[lo] nyakkal:

^p [Beszúrás]

^q bórónaval

^r [1.:] emberből lőtt [2.:] haza fiai

^s Jstene k <Attyak> es te is [Vesta] aszszony es Romulus

^t <kik> a' Tusciai [...] városat oltalmaz<zatok>,

^u eszt [.....]t ez veszendő vi[lagb]ol ki ne szolitsatok;

Laom[edonnak] hüt szegeseert [.....] az egh [.....]
.....] Augustus⁹⁷

[.....]

el elegyede[tt]

[.....]

[20v:]

**P. VERGILII MA-
RONIS GEORGICON**

Liber II.

Argumentum

Jam transit ad proximam rei rusticae partem, quae est de plantatione seu insitione, quam Graeci *φντουργίαν* vocant. Atque aliarum quidem arborum fruticumque curam aut omnino praetermittit aut eatenus tantum attingit, quatenus aut vitibus pedamenta, aut vincula subministrare, aut ad similem aliquem rusticorum usum adhiberi possunt, fructiferarum autem arborum cultum, olearum praesertim et vitium exequitur, et quemadmodum ad finem superioris libri in mortem Caesaris prodigiaque, quae necem eius antecesserunt, digreditur, ita et hic ad ruris amoenitatem vitaeque rusticanae laudem paulo fusius expatiatur.^v

[21r:]

**P. VIRGILIUS MARONAK
A' GEORGICONROL VALO**

II. KÖNYVENEK

Summaja

Immár által megyen a' paraszti munkának második részszere, a' mely vagyon az ültetesrol es az óltasrol, melyet a' Görögök *φντουργίαν*-nak hinak. Es nemelly elő faknak es czemeteknek gondgyokat pedigh avagi

^v [Paulus Manutius eredeti argumentuma: „Absoluta superiori libro prima operis huius parte, quae est de cultura agri sativi, servato eodem ordine, quem in operis initio proposuit, transit ad proximam rei rusticae partem, quae est de plantatione seu insitione, quam Graeci *φντουργίαν* vocant. Atque aliarum quidem arborum fruticumque curam aut omnino praetermittit aut eatenus tantum attingit, quatenus aut vitibus pedamenta, aut vincula subministrare, aut ad similem aliquem rusticorum usum adhiberi possunt, fructiferarum autem arborum cultum, olearum praesertim et vitium, quae duae inter frugiferas procul dubio principatum obtinent, tot fere hoc libro diligentissime exequitur. Finem vero huius libri, quemadmodum et trium reliquorum, liberiori quidem, non tamen ab argumento aliena digressiuncula concludit et quemadmodum” etc.]

tellyessel el hadgya, avagi tsak annyban emlitti, a' meniben avagi a' szölő veszszokhoz karokat es kötő veszszokot szolgaltatni, avagi egyeb paraszti munkához, mikeppen tudanak; a' gyümölcs termő faknak pedigh mivelesek, kivalytképpen az Olajfaknak es a' szőlőknek, megh mondgya. Es mikeppen az első [.....] a' Czászarnak halalat megh jelenti [.....] vala, ugj ittis egj kevesse bővebben [.....] gyönyörűseges voltok [..... di]cseretivel.

Masodik könnyv

[.....]
Tsillagokrol [.....] egygyütt [..... a' kesőn] növő olaj fanak [.....] Lenaee [..... a' te ajande]kid[dal]
[.....]

[22r:] [kanyar]gós folyó vizeket szerte szellyel elfogjak,^w mint a' hogj a' rekettye fa,⁹⁸ es a' szijas^{x99} igliczek (tövissek),¹⁰⁰ a' nyarfa, [e]s a' kek szinu zöld agakkal fejerlő füzes; Nemely reszsze pedigh magvarol kel ki, mint a' magos gesztenye fak, Es a berkekben ^ylevő [nag]l magos toly¹⁰¹ fa, a' melly Jupiternek zöldellik,^y es a' czere fa,¹⁰² a' kibal oraculum szállott a' Görögöknek;^z nemellyeknek gyükerekrol szűrűseges uj nevesek cziraznak ki, mint a' czeresnye es szilfaknak, A' kitsiny Parnassusi^a bórostyan fais^b az ő annya fajanak nagj arnyekabol fel veti magat;^b ^cezeket a' nev[eles]nek m[od]gyo[kot] atta [a' terme]szet,^c Ezekbol^d zöldellenek minden fele erdős, czömötes es szenteltetet berkeknek nemej.^e Vadnak mas fele modokis,^f mellyeket maga a' vele való banas¹⁰³ [o]kossaggal talalt maganak. Ez a' nagi fanak gyen[g]le reszszerol^g le metzven [.....]kat, le rakja [...] hantolni valo veremben;¹⁰⁴ Ez [.....] ^htöves fanak^h [.....]t le assa a' földben;

^w birjak;

^x <lanyha>

^y <leghegy> toly fa<k> a' melly<ek> Jupiternek zöldell<enek>;

^z Görö<k>öknek;

^a Parnass<iai>

^b <ki veti magat az [sten aszszonyoknak nagi arnyekokbol]>;

^c [1.:] <leghegy elöször szereze> a' természet ezeket a' rend tartasokot: [2.:] <leghegy elöször> ezeket a' rend tartasokot <szerze> a' természet:

^d Ezek<ke>l

^e <helyei>

^f rendekis

^g agarol

^h <fanak>

[.....] Esⁱ ad a[...]^k [..]le megh hasithato^j k[arokat]^kko-
kot; Es [.....] okaert [.....] ^kel plantal^k olto
ag[.....] ez nélkü[l]

[.....]

[23r:]

[.....]

A' tenger[en]

[.....]

[e]l[öl ja]ró beszede[.....] tarto[.....]^l [.....] hu-
za[.....]dtattak [.....] de bövse[ges]ban
az földben ^mmagaban benne vagy azö^m ereje. [.....] Megh is ha
valaki be oltya,ⁿ [ava]gi elvaltoztato[tt] megh [as]ott arkokban [..]
ültetven, vad ter[mesze]tteket el vetik, Es^o a' szor[ga]lmatos miveles alta[l
n]em [ne]hezen követnek tege[de]t, vala hova akarod igazgatni. Az meddű^p
előfais, [m]ely az ^qö len valo^q gyökerebol nő ki, eszt cselekszi, ha el [va]n
rendeltetve szellyel az Ures mezön; Neha a' magos [zö]ld agak es öreg
fanak agai ^rarnyekot tartanak,^r [..] a' fel növönek el veszik gyümölcset, es
megh foj[tya]k a termöt. Tovabba a' melly előfa az el ül[tete]t magokbol
nevekedet, lassan nő fel, es az uta[no]k kövözendoknek keson kezd
arnyekot tartani; [es] a' regi almak el valtoztattak előbbi jó izeket, [es] a'
szölő tö hoz praedaul^s a' rut madaraknak gerezdeket.¹⁰⁵ [.....] kel minde-
neket munkaval veghez vinni, Es [m]indeneket rakni^t kel barazdakban, es
megh szele[di]tteni sok fele mivelessel. De jobban szolgálnak az ó[laj]fak
^utökejk es a' szölő tökek homlittasok,^{u106} Es^v a' Pa[ph]usi ^wMyrtus azö erős

ⁱ [Beszúrás]

^j hasit<t>ato<tt>

^k [Beszúrás]

^l bantala[.....]

^m <vagyon>

ⁿ ülteti<js>,

^o <mind>

^p <sovany>

^q <legh also>

^r tartanak arnyeket:

^s praeda<t>

^t kapalni

^u tökej<ben> es a' homlittas<ban> szölő tökek

^v [Beszúrás]

^w erős[.....]

törsökerol [.....]^w plan- [24r:] taltatott [.....] -s-a kemeny mogyoro fa,^x ^y-s-mind a' nagy körisfa,^y -s-mind a Hercules ^zkoronajanak arnyekos (fejer) nyarfaja,^{z107} -s-mi[nd]^a Jupiter Chaoniai ^bmak termő faja^b makjai¹⁰⁸ nőnek, Igi^c nevededik a' magos palma fais,^d es ^ea' szep jegenye^e fais,¹⁰⁹ a' mely a' tengeri haborukot megh fogja megh kostolni; a' dio fa agat a' vad alma faban¹¹⁰ kel oltani, es a' termeketlen platan fakis hatalmas jo almakot hoztanak, a' Bikfak^f gesztenyeket,^g a [gyer]tyan fais¹¹¹ megh viragzott körtövely fejer^h viraggal, Es a' szil fak alatt a' disznok makkot portzógattak.¹¹² Nem csak egy modgyok vagyon az oltasoknak, se a' fa' szemeknek beⁱ helyheztetéseknak. Mert a' melly ^jfele a' ⁱbimbok ki jönnek a' fa hajaknak közepettek es ki tolyyak gyenge hartyajokot, szóros^k helyecske leszen abban a' csómoban, ^l-s-ide rekesztik be az^l idegen fabol valo^m agat, ⁿ-s-igy szoktatty[ak] a' vizenyos fa hejjaban¹¹³ be forradni;ⁿ avagy viszontagh ^oa' tökek, a' me[llyeknek] agok nincsen, el vagattatnak,^o es ^pa' kemeny faban be oltó ekecskevel melyen ut hasittatik,^p annak utanna a' termő ^qolto agak^q bele bocsattatnak: -s-nemis sok idő múlva derekas előfa nő fel az egh fele ekes termekeny aggaival,^r es ^scsudalkozik az ő leveles again, -s-mind az ő gyümölcsen.^s Tovabba nem minden elő faknak egy nemek vagyon: nem az erős szilfaknak, sem a' fűz faknak, sem az Affricai¹¹⁴ Lotus^t faknak, sem az Jdae-

^x fa<k>

^y [Beszúrás]

^z ko<szoruja> arnyekos fajanak,

^a <es a'>

^b <fajanak>

^c <Ultetesbol>

^d fa<kis>;

^e <fenyő>

^f Bikfak<ban>

^g gesztenye<t>. <Söt>

^h [Beszúrás]

ⁱ be<le>

^j [Beszúrás]

^k kitsiny

^l Es a' hova tesznek

^m [Beszúrás]

ⁿ <es> vizenyös mezgevel szoktattyak fel nőni,

^o <le nyesettetnek> a' csutakoknak czomj;

^p melyen <megh> hasittatik oltó ekecskevel a' kemeny fa

^q oltó<vanyok>

^r agga<l>

^s <mind nem> az [...] leveles again -s-mind nem az ő gyümölcsen csudalkozik:

^t <edes> [Jegyzet a 23v lapon:] indiai viragh

aj^u Cyprusoknak; sem a' köver olaj fak nem nőnek egi formara, ^v(u. m.) a' kerek, magos es a' keserü gyümölcsü olaj fak; ^w(-s-hasonlokeppen) az^w almaknak Es az ^xAlci[nous] ^ytünder kiraly^y alma erdej[nek]^x sem csemetejek nem egyenlök;¹¹⁵ [..... es] Siriai ^zmarokban fogható^z körtövefyaknak ^a[.....] nem egy termesek vagyon; ^a[.....] leveles szőlő vesszőről ^bLesbos szigetiék szednek a' Metymna [.....]^b [Th]asiai szőlő tövek, vadnak fejer Mareo[.....]dok ^cköver földben jok^c

[.....]

[25r:] megh köti a' nyelvet; Bársony festek színűek es ide[jeben] erök.¹¹⁶ De mitsoda versekkel ditserjelek en tegedet, [Ra]eciai^d sz[öl]ő? mind azon által megh is ne veteked[je]l a' [Fa]llerpanumbeli [!] pinczekben levő borokkal. Az [A]minea tartománybeli szőlökis erős bőrt terempte[ne]k, Az mineműekkel fel ekesítettik a' Thomlus [!] he[gy]e is, es a' kikhez járul Phanaeus, a' hegyeknek Ki[ra]llya, es a' kisebbik Argitis, a' mellyel czák egyik [se]m vetekedik, hogj avagi czák annyira^e bővelködhetnek, ^favagj [e]ppen anny esztendőkhig megh maradgyon.^g En tege[de]t, Rhodia, ki kedvező^h vagi a' sz. Jstennek es holna[po]k¹¹⁷ előtt, es tegedet, kecske tsztsü szőlő,¹¹⁸ ki tellyes [ge]rezdekét hoszsz, el nem halgatlak; de szama szín[ts]en azo sok nemeinek es annak neveinek: mert [.....]lansagh aszt elő számlalni, mellynek szamat [a'] ki megh akarja tudni, ugyan az tudgja megh a[...]^{nal}, meny számú fovenyej hanyattatnak szellyel [a'] Libyaiⁱ tengernek,^j avagi asztis tanollya megh, [ho]gi midőn az erőszak tevo ^kkeletiⁱ szel^k rea utkőzik [a'] hajokra, es a' Jupiternek¹¹⁹ meny habjai jonek [a'] partra. Nemis minden

^u Jdaea <hegi>

^v sem az Orchites nevü fának gyökerek sem a' keseru Pausiaj apro gyümölcsöknek,

^w es

^x Alci[noi] erdoknek:

^y [Beszúrás]

^z öreg

^a [.....]veneknek nem terem egyenlő bővseg[gel]

^b szednek [.....]

^c köversegevel alkotma[tosok]

^d [Ra]e<t>i<ca>i

^e [Beszúrás]

^f [1.:] bővelködhe<ssek> [2.:] bővelködhetnek [Ebből javítottuk]

^g marad<hasson>;

^h kedves

ⁱ L<y>byai

^j [Hiányzik a II,106. „Zephyro” fordítása. A 24v lapon:] lagj szellő

^k Eurus

^l <nyugati>

földek hozhatnak mindeneneket. [F]olyo ^mvizek mellet^m fűzfak, es az nagyⁿ allo ^otok mellet^o temerdek eger [fa]k nőnek, meddű^p gyertyan fak a' köveczes hegyeken, ^qa' Myrtusfak a' partoknak gyönyörködnek, ^qVe[gez]etre a' szölök a fel nyult halmokat szeretik, a' tiszta [fa]k a' hidegeket es az északi szelet. Tekencs megh ^ra' vilagh vegen lakoktol megh szeledittetet földet, Es az Arabsoknak keleti^s lako helyeket, ^r-s-mind a' tarka^t Gelonokot. ^u[A]' termo heljek igen külömbözök egi mastol; egyedül [cz]ák szinten India Orszaga hoz fekete eben^v fat, Es egye[d]ul Sabaeusnak tulajdona tömjeni veszzszokot te[re]mpteni. Miert hozzam elő tenek[ed eze]ket a' jo il[la]tu balsamum hozo [cse]rjeket, es a' min[denk]or zöldellő [a]kantus fanak a' [gyü]molcseit? Miert hozzam (elő) [a' sz]ereczenórszagi^w sz[.....] a' mellyek fejerlenek lagj gyabju[...] [!]^x [26r:]

[.....]

Avagi az Oceanumhoz közeleb valo India, melly [a]' Vilagh vegen valo tenger kebelen minemü setét berkeket visellyen

[.....]

ettek. Es az a' nemzetsegh [.....] a' me[lly]] gyors tegzet veven kez[e]ben. Media<ban> [..... m]lerghet es a' hásznos almanak kes[erő izet, a' mellynel] nincsen^y használatossáb órvosságh [..... büös] bajos aszszonyok mind az italokat [..... art]almas füveket es varaslasokot egyben [ele]gyitettek, [m]elly hamareb ki üzne a' fekete merget az emberbol. [A]' nagj előfa hasonlo formaju a' bórostyan fahoz, Es bóros[tya]n ^zfanak mondhatnok, ^zha szerte szellyel nem terjesztene ki más [szag]ot; es levelei nem hullanak semmi szeltol, a' Virag felette ragados; A' Medusok,

^m vizek<ben>

ⁿ [Beszúrás]

^o tok<ban>

^p sovany

^q [A'] partok a' Myrtusj fas helyekkel gyönyörűesek

^r <mind> [en]nek szelyen valo lakokkal együt a' megh szeleditte[te]t földet -s-mind az Arabusok felol valo napkeleti [...]nek hazat:

^s napkelet felöl valo

^t [1.:] festet [2.:] festet képü

^u Schythiaj nepeket

^v [Beszúrás]

^w [Jegyzet a II,120. „Aethiopum” szavához a 24v lapon:] szereczenek

^x [A margón:] lagj gyabju[...] [!]

^y nicsen [Ebből javítottuk]

^z fa <volna>

a' kiknek szágos a' szajok, [... ór]vosollyak, es megh orvosollyak a' nehezen lehel[löket. De sem a' Medu]soknak erdejek, mely ^aigen bőv föld,^a se a' Gyö[nyö]ruseges [Gan]ges ^bindiai viz,^b se az arannyal elegyes^c Hermus ^d[....] Jtalyanak^d ditseretivel ki ne kössenek (fel ne vegyenek), [se] ^eBactria, se az Jndusok, söt egész Panchaja se,^e a' mely [köv]er fövényben hoz tömjent. Ezeket ^fa' helyeket^f nem [szan]tottak megh az órókkn^g langot fúvó^h ökrök, ⁱkegyetlen allatoknak fogaival vetven be,ⁱ ^j[se]m sisakoknak [!] es a' hartzoloknak sűrű kopjajokkal a' vetemeny megh nem elegyítettett,^j hanem a' termet gabonak es a Bacchusnak ^kaz bor istene^k [Mas]sicus hegi bora töltötte be, Es ott az ^lolajfak -s-ekes barmok fogtak el.^{l120} Jnnen felöl a' sereny hadhoz [va]llo lo gyorsan be nyargal a' mezőben; ^mamonnán pedig^m, ⁿClitumnus, Jupiterⁿ fejer juhaj, es a' nagi aldozatra valo ^o[ö]krok, (mellyek)^o gyakorta a' te sz. folyo vizeiddel megh öntöztetven,^p az Jsten[ne]knek templomahoz^q vittenek^r Romai ^sgyozedelmi ajandekokat.^s Jtt szun[tel]en valo tavasz vagyón, ^t-s-ottan ottan nyar.^{t121} Ketszer fajzanak egi esz. a' barmok, s az előfak ketszer gyümölcsöznek; a' kegyetlen tigrisek nem [...l]kodnak, sem az óroszlanyoknak kegyetlen kölykök, a' [me]rges füvek sem trefallyak megh a' szegeny szedőköt.

[.....]

[27r:] szam[.....] modgya[ra ... n]em szedi öszve magát. Add hozzá "a' sok szep" jeles varosokat, es a' mesterseges czinalma[nyo-

^a igen gazdag

^b [Beszúrás]

^c <tündöklő>

^d [...] <Az> Jtalyanak

^e <a> Bactria<is>, Jndusok se <az> Panchaja<is>

^f <(az India hatarit)>

^g órókk<al>

^h füstölő

ⁱ <vizi kigyok> kegyetlen <fogokkal> szantottak a' veteseknek

^j az embereknek sisajok es szűrű kopjajok által nem [ter]mett a' vetes,

^k [Beszúrás]

^l olajfak es [b]armok igen tette[.....],

^m Jnnen vadnak

ⁿ Clitumnus<nak>

^o [<bi>]ka>

^p öntözven

^q templom<ok>hoz

^r vittek

^s gyozedelm<eket>

^t es minden masodik holnapokban [ny]ar.

^u <ekes> a' szep

kat,^v és ^wa' sok meredek köszalokon kezzel rakot varakot,^w es a' regi kö falak alatt czergedözö folyóvizeket. Avagi a' tengerrol emlekezzeme, a' melly mind alól, -s-mind fellyul mossa? avagy emlekezzeme a' nagy allo tokrol? ^xU. m.^x te rollad, nagj^y Larius tava? Es tegedetis, Benacus tova, ^zki habokkal es tenge[ri] zugassal emelkednek fel habjai?^z Avagi emlekezzeme a' kikötő helyekről, es a' ^aLucrinus tova gattyairol,^a es a' nagj zúgással valo buskodo tengerrol, A' melly fele a' Juliaj folyo viznek zugasa meszsze hal latik a' tengernek vissza verettetese miatt, Es az Tyrrhenumi ^bnyar¹²² az Avernumi tengerekben szakad.^b Ugyan ez az órszagh ^cmutat ezüst folya matokat es ercz nemeket, es arannyal igen folyt.^c Ez az órszagh hozta ki az kemeny^d ferfiakat: a' Marsusokat, a' Sabinus¹²³ nepekhez tartozó iffia kot, es a' Vitezseghoz szókot Ligurusokat, es a' kardos Volscusokat; Ugyan az a' Deciusokat, Mariusokat, es a' nagj emlekezetü Camillusokat, es a' hadra tüzes Vitez Scipiadakat (Rimai fő embereket), Es tegedetis,^e felseges Augustus^{f124} Czaszar, a ki immar most Asianak legh vegső hatarin győze delmes leven^g az gyava^h (hadakozni nem tudo) Jndusokat vissza vered a' Romai varaktol. Egesseggel,¹²⁵ Saturnus földé, ⁱmind a' gyümölcsöknek nagy [sz]ülője, -s-mind az emlekezetes ferfiaknakis;ⁱ az te hasznodra hozza [fogok elő] szamlalni azokat a' dolgokat, a' [mellyek]lek es mes tersegesek legh regibb az [.....] nyttani a' sz. kútfőket, es A[scrai]]leklek a' Romaj városokon. Jm[mar ideje, hogy] irjak a' mezoknak is termesze[tekről] minemü erejek -s-minemü [28r:] [.....] a holott <az> agyagh vekony, es a' bokros mezőkon^k kovecz vagyon: ^lott

^v epuleteket

^w anny kezzel faragot kövekből egyben rakott városokat

^x <Kiválykeppen>

^y [Beszúrás]

^z <mellynek habjai szintén úgy> emelkednek fel <mint a' tengeri zugasnak> habjai?

^a <Campaniai tonak el rekesztő árkairól>

^b <hevsegh botsattatik be a' zugú Avernumban>

^c az ezüst<nek> folyamat<ot> es <az> ercz nemek<nek> erekkel megh> mutat<tya> es arannyal legh többször folyt.

^d eros

^e tegedet

^f [Beszúrás]

^g vagj <es>

^h erőtlén

ⁱ a' gyümölcsöknek nagy [anny]a -s-mind <a'> ferfiaknakis

^j [Jegyzet a 26v lapon a II,176. „Ascraeumque cano [...] carmen” kifejezéséhez:] miként Hesiodus

^k mezőkon <a' holot>

^l [1.:] az sokaigh elő olaj fa gyonyorkod<ik> a' sargallo erdonek [2.:] ott azok az sokaigh elő olaj faknak gyonyorkodnak Pallasi erdeivel

azok az sokaigh elő olaj faknak Pallasi¹²⁶ erdeivel gyonyorkodnek;¹ Innen
 vagon, hogj szamtalan sok ^mvad olaj^m fa nő fel abban a' tartományban, es
 hogjⁿ erdej ^oapro gyümölczokkal^o vadnak beterítve a' mezok. A' ^pmelly föld
 pedig köver, es edes vizenyösseggel termekeny, Es a' mely mezön sok a'
 fü és böv termessel;^q mellyet gyakorta a' hegynek üregi miatt megh szok-
 tunk utalni,¹²⁷ Jde szivarkodnak le a' folyo vizetskek a' m[agos] kö sziklak-
 rol, ^res t[erme]keny [sart] hoz[nak;] es a' ki a' del ellenében magossan fel
 emelkedett,^r es ^sperjeket¹²⁸ terem, melyeket a' gorbe szanto vas nem szeret:^s
 Jtt teneked jövendoben hatalmas derekas, ^tböv bórral folyo szölő töveid
 lesznek;^t itt lesz^u a' termekenj szolok bövsege, itt az itálnakis, ^vmellyet
 arannyas tseszekben aldozatra föl viszünk,^v midön a' pofos^{w129} Tyrrhenus
^xaz oltarnal az elefant tetembol csinalt trombitajat¹³⁰ megh futta,^x es teszünk
 a'^y szelyes serpenyokban fustolgo beleket. Ha pedig akarsz barmokot es
 borjakot tartani, avagj baranyokat, avagi a' mindent megh emeszto kecs-
 keket: a' ligeteket^z es ^aböv Tarentusnak meszsze valo mezejet^a kivand,^b Es
^collyan mezöt, a' mellyet bóldogtalan^c Mantua el hagyott, az ö füves folyo
 vizenel legelo fejer hattyukot; Nem szükölkodnek ott^d a' barmok folyo [vizek
 nel]kul es pasintok¹³¹ nelkul, Es vala[mennyit legel]nek a' czordak az egesz
 hosszú napon, csak^e egy [.....] annyt nő a' hidegh harmat [.....]

^m vad olyaj

ⁿ [Beszúrás]

^o borostyanokkal

^p <Es> A'

^q <a> termessel;

^r es a' ki a' del elleneben magossan fel emelkedett, hompolyetik a' hasznos sárt,

^s [1.:] <ki irtya a' haszontalan perjeket> a' horgos eke<v>e<l>. [2.:] a' horgos ekenek
 gyüölseges perjeket nevel.

^t <szölő vesszszövel folyo> szölőid lesznek; [A 27v lapon jegyzet a II,191. „Baccho” szavá-
 hoz:] bor istepe

^u lesz<nek>

^v <mellynek cseszejbol es arany poharaibol iszunk>;

^w köver

^x [1.:] futta a' trombitajat az oltarnal, [2.:] az oltarnal a' trombitajat futta,

^y [Beszúrás]

^z szigeteket

^a [1.:] <a' böv> Tarentusnak meszsze valo mezejet [2.:] Tarentusnak meszsze valo <böv>
 mezejet

^b <nezd>.

^c <ha> ollyan mezöt a' bóldogtalan

^d [Beszúrás]

^e [Beszúrás]

mindenütt ^ffekete az a' fold^f es a' [.....] kover <a' föld> Es a' [.....]k (mert szantvan erre^g igye[kezünk]] töb gabonat terempt [.....]

[29r:] Avagy a' [honnan el hor]dotta; es az sok esztendő-kigh allótt haszontalan berkeket ki forditya,^h es a' madaraknak regi lako helyeket also gyükerektol fogva ki irtotta,ⁱ azok fészkeket elhagyvan az egh fele fel mentek; igj^j szepult megh az durva mező szanto vassal megh szantatvan. Mert bizonyara az ala valo kövecses meredek^k földek, a' mezoknak az alacsonok,¹³² a' meheknek 'szagos viragh^l illatot es harmatot aligh szolgaltathatnak.^m Es a' tsóportos morsalekos moso kö,¹³³ es a fekete tengeri rakoktol¹³⁴ megh etetet Cretais, ⁿtagadgyak (a' szanto emberek), hogj a' kigy[onak] Avagy illyen fold mind edes gyűjtement hózna, es tekerges rejtek helyeket szolgaltathatna;ⁿ a' melly ^oki parolog vekon kodöt es repeső füstököt,^o es mikor akar, nedvesseget iszik, -s-mikor pedigh akar, ki szarazttya, Es a' melly föld mindenkor maga tulajdon zöld pasintyaval (rúhazza) ekesitti magat, nem is vesztegeti megh az vasat azö mocskosságával, sem sos rosdajával:^p az a' föld borittyta be a' szilfakat^q bővseges szolő veszszovel, az^r olaj fat termő hely. Eszt mivelven megh tapasztalod, hogy mind a' baromtartásra, -s-mind pedigh az^s horgas ekevel szantani illendő leszen. Illyen földet szant a' gazdagh Capua [tar]tomanya, Es illyent az Vesuvius hegye 'bercze [al]jan^t levő tartomanj is, Es a' nem egyenlő Cla[nius a' pu]szta ^uAccerre mellett.^u

^f <a'> fekete fold

^g <ezekre>

^h irtotta;

ⁱ szaggatta:

^j <Es> igj

^k merek [Ebből javítottuk]

^l Casia

^m szogaltathatnak [Ebből javítottuk]

ⁿ [1.:] <hasonlo keppen a' kigyoktolis nemely mezoköt> megh tiltanak mind edes gyűjtement hózn<i>; es tekerges rejtek helyeket szolgaltat<ni>, [2.:] tagadgyak (a' szanto emberek emberek [!]) hogj a' kigy[onak] Avagy <az a' fold> illyen fold mind edes gyűjtement hózna, es tekerges rejtek helyeket szolgaltathatna,

^o [1.:] ki gözöl vekon kodöt es <az egi madarak> füstököt [2.:] ki gözöl vekon kodöt es gyors füstököt

^p [A 28v lapon:] soos rozsdával bele kap a' vasba

^q te karoidot

^r az <az>

^s a' az

^t <m>er<e>[deki mel]let

^u Accerr<aban>

[Most pedig azt] mondom meg, h^vgi mimódon ismerhedd^w meg
[.....] meg akard tudni, h^vgi ha sűrű legye[ne] ritkas (mivel
edgyik gabonának [..... Bacchus]nak, az szuru búzanak^x inkább, az [ritkas
Lyaesus]ak): legh először szemleld meg az he[lyet] az ep föld-
ben [.....] mint

[.....]

[30r:] a' taplalo^y szőlő töveknek illendőb.^z Ha pedig az ő helyekben be
nem fernek, es a' gödör^a meg telven, föld marad meg,^b sűrű leszen az
a'^c föld: es varj ott sokaigh allo¹³⁵ galyokat es a' földnek temerde¹³⁶ szinet
(hatat), es azt a' földet vastagh ökrökön szancs meg; a' sos föld pedig,
es a' melly keserűnek mondatik, ^d-s-nem io^d a' gabonának (az se szantassal
megh nem szeledül, se megh nem engedi, h^vgi rajta vagj bor, avagj egyeb
gyümölcs teremjen),^e Eszt így esmerheted meg: te [ma]gad ragad le a'
füstös haz hejjarol¹³⁷ a' sűrű szironybol¹³⁸ kötöt kosarokat es a' sajto 'ladait,
ide nyomassek osztan^f tellyenes tele az az róz^s fold, es a' kútakból valo^h
edes 'vizekkel töltessek tele, egyben elegytven ökö^t,ⁱ t. i. minden viz ki
szivarkózik, es nagy cseppek mennek által a' vessző szalak között, De az
nyilván valo izek penigh meg mutatta,^j Es a' keserűsegh aző meg
erzel-
tetesivel egyben vonnya a' kostoloknak szajokot. Viszont a' mellyk föld
legyen köver, továbbá ilyen módon tanolhattuk meg: Soha nem hasad
megh a' kezzel meg készítettett, hanem ujjaid kozze fogvan, szűrők mod-
gyara sükeresnek tetzik; a' nedves fold temerdeke^b füvet nevel, es ugyan
az kelletinel többet terem. Oh, ne legyen feletteb termékeny az nekem,
se ne mutassa magat vastagh szarúnak a' legh első ki növesere. [A' mellyk]
sulyos, az ő maga^k nehez voltaval^k magat [.....] mutattya, es az, a' mely

^v [Beszúrás]

^w tanolhadd

^x [A 28v lapon jegyzet a II,229. „Cერი” szavához:] gabona

^y [Beszúrás]

^z <kővereb>:

^a godor

^b megh <...>

^c [Beszúrás]

^d termeketlen

^e [A margón:] az ő neveket [.....]

^f <által is szűrő meg>: ide osztan hordassek

^g sóvány

^h [Beszúrás]

ⁱ vizek töltesse<nek reja>,

^j tapasztolható izek bizonyos jelt teszen:

^k nehez<segevel>

könnyü; kön[nyü szemünkkel megh] latnunk a' fekete földet, Es [hogy] szinek (fejere, veresse, avagi fekete). [..... fagyos] földet nehéz dologh megh ismerni. [.....] fennyö fak, es neha az artalmas tiszafak] [.....]

[31r:] vajass.¹ Minek előtte az örvendetes szölő toveket ültetned,^m annak elotte megh emlekezzel, hogi a' hasokra fel forgattatot galyokot az eszaki szeltől megh futasd; jo a' puha földü föld, annak használnak az szelek, a' fagyos zuzmarazok, Es a' vastagh kapas, izgatvanⁿ az el veszendő¹³⁹ földeket; de hogi ha ^oa' melly emberek itt^o vigyazok akarnak lenni, Elsobben keressenek hasonlo helyet, a' holot a' plantaknak^p keszittessenek eloszszor ültető hely, a' hova osztan plantaltatva tetessenek, hogi hirtelen eszekben ne vegyek az ^qültetendő magok^q az el változtatott annyokot; söt megh az ^reghi tajekot^r ^smegh jedzik^s a' hajan,^t hogj kiki^u akar melly fele allot, mellyk reszszerezol vötte magahoz a deli^v melegeket, melly felöl fordítottta azö hatat a te[n]gelynek,^w (azon keppen kel el ültetni), annyt teszen am, a' mit gyenge koraban rea szoktatnak; keresd fel elsöbben, hegyekree avagi [sik]sagra jó[b sz]ölöt ültetni. Ha ^xköver mezöt akarsz valasztani, [.....]^x szürüen ü[l]tesd, itt^y nem sovanyab a' szölő tö [a'] sürü [.....] pe[digh] ^zdombocskakkal h[.....] föl[d,]^z hand <m]egh> [.....]deke halmocskakkal; az [.....] is [.....]nek kevesebbe [.....] az el ültetett f[ak gyako]rta midön a' n[agy haboruban] kiterjeszt[.....] ki^a allot a' seregh [.....] az egesz föld fegyver]ektol; [.....]

¹ vajni;

^m <el> ültetned,

ⁿ keverven

^o <itt> a' melly emberek

^p faknak

^q <el> ültetendő gyökerek

^r egnek allasatis (a melly fele allot)

^s megh kel jedz<eni>

^t [A 30v lapon:] kereg

^u mikeppen

^v Del felöl valo

^w [A 30v lapon:] eszaki gönczöl

^x a' köver mező<nek> hatarit megh [.....]

^y [Beszúrás]

^z [1:] meredek az hegy [2:] <a' föld> dombocskakkal h[.....]

^a [Beszúrás]

[32r:]

[.....]

helyekre.

De ne talam tan asztis^b kerded, minemu mellysegek^c legyenek a' göd-
roknek. A szölő tövet be mernem ültetni csak egi k[i]csiny veremben is;
mellyebben a' vagi tellyesseggel a' földben be ültettesek az előfa; Legh
kivalykeppen a' [to]ly,^d melly a' minemü nagi magossan tetejevel nő az egh
fele, szinten annyra nő gyükerevel alafele,^e annak ókaert^f nem dojthetik ki
ötöt a' zurzavarok,^f sem az szelek, sem az zaporok ki nem fordithattyak,
mozdulhatatlanul megh all, es sok esztendőikigh megh maradvan az em-
bereknek sok idejeket el forgatvan fellyul haladgya, akkor vastagh agait
szellyel, es temerdek nagi reszszet, ide-s-tova ki terjesztven, a' kozepi isz-
szonyú nagi arnyekot tart; asztis el tavoztasd, hagi a' te szölös hegyed ne
hajollyon nap nyugotra, se az szölök kozze neis ultes mogyoro fat, se nagi
veszszoköt ne [va]gdally; avagi az előfakrol le ne törd az nagi^g[.....]¹⁴⁰
Enny szeretet kevantatik^g a' föld körül,¹⁴¹ [.....] az eletlen kapaval
^haz olto[.....]^h az olaj fabanⁱ erdej csöm[..... e]rdokben [a' gond]vi-
seletlen pasztorok [..... e]lösször [..] rejtodven ala[ttomban
.....] be [.....]tót erős [.....] rettene[tes
.....] hatalm[as]

[.....]

[33r:] Az gyümölcztelen vad olajfa megh marad azö keseru leveleivel. Bar
akar melly eszes emberis teveled el ne [hites]se, hagiⁱ godrot akkor asunk
megh, [miko]r az Eszaki szel fú:^j akkor rekeszti el a' tel a' mezököt faggyal,
nem[is] szenved el, hogj^k osztan el ültettetven^k az egiben fagyott gyüke-
reket be botsathassa a' földben. Akkor vagyon az szölőnek alkalmatos üt-
tetese, mikor az viragos tündöklő tavaszkor megh jo^l az esztrag,¹¹⁴² a' hosz-

^b [Beszúrás]

^c [A 31v lapon latin jegyzet a II,288. „fastigia” szavához:] pro fundo metaphora

^d [to]ly <fais>

^e [A 31v lapon jegyzet a II,292. „Tartara” szavához:] poklok

^f <aszt sem az hidegek>

^g [.....] nagi szeretet kevantatik

^h a' vetem[.....]

ⁱ fa <kozze>

^j a' kemeny földet <szantanod> az Eszaki szel fú[.....]

^k [1:] <tövet el> ültet<ven> [2:] <tövet el> <akarva> ültet<ni>

^l az Golya

szú kigyoknak ellensegek; avagi az ösznek első hideghsegekor, midön
megh az sebes ragyogo nap a' telet el nem erte szaguldo lovaival, immar
akkor el mulik az nyar. Ennyere^m A tavasz hasznos a' berkeknek againak,
[e]s hasznos az erdöknek is, Tavaszszal ⁿdagadnak megh a' földek, es vetni
valo magokot (akkor) kevannak.ⁿ Akkor a' mindenható ^oAttya, a' fellegh^o
le szal az egből bővseges essőkben szellyel a' termeken ^pföld, azö felesege
kebele[re,]^p ^qEs azö nagi volta szerent,^q -s-[na]gi testetis [e]legytven egy-
gyüve minden tenyeszeteket [ta]plál. Ak[kor] zengedeznek [a'] szürü, ut
nelkulvalo veszsös [helyek] az hangos szav[u] madarakkal; -s-[.....
.....] az [barmo]k futn[ak] ^rlagi szellö^r [.....
..... keb]lere [.... m]ezö sz[.....]os vesz[.....
bator]sagoston merik bi[zni szöl]ö ág, Es

[.....]

[34r:] ^slent vadak az erdokben, a czillagok az egeben. ^sNemis szenvedhetnek
el eszt [a' mun]kat a' gyenge dolgo[k,] ha az hidegh es melegh [k]özö[tt]
annyszor valo engedelmessegh nem lenne, es ha az földet elnem fogna az
lev[e]gö egnek engedelmes merteklete[sse]ge. A mi hatra vagyon: valamely
óltovanyokot a' mezön el ültetz, köver ganeval ganeozd megh, es <megh
emlekezzel>, hogi ^thincs meg sok földel, ^tavagi nagi ihato követ¹⁴³ vagi
csoportos¹⁴⁴ ^ucsiga hajat^u ass bele, mert azok között be szivarkodnak a'
Vizek, es a' veköny szellozet el jarja, es eröt vesznek a' vetemenyek; ^v-s-ta-
laltattanak mar olyan emberekis, ^va' kik nagi követ vagy cserepet^w töttenek
fellyülren, eszt pedig azert, hogj a' ki folyamadot zaporok ellen otalomul
légyen; akkor keszittik pedig eszt az oltalmat, midön a' melegh hózó
Sirius Czillaga, ^xa' kit Eb czillagnak hinak, ^xmegh hasittya^y a' földet szom-
jusaggal.¹⁴⁵

^m [Beszúrás]

ⁿ <idövel hiznak> a' földek, es <örvendetes vetemenyeket> kevannak;

^o Jsten

^p föld<nek> szinere

^q <Ö magais nagi leven>

^r [.....]usi sze[...]

^s [Beszúrás. A 33v lapon latin margójegyzet:] [.....] mundus [.....]ari

^t sok földel takard be,

^u csiga<kot>

^v -s-<tovabba> talaltattanak<is> olyan emberek

^w teglat

^x [Beszúrás. A 33v lapon:] Eb czillagh

^y hasit<t>tya

Megh ez hatra vagyon, hogj a' töveket el ültetven gyakorta hanyyon a' tövere földet; es a' kemeny ket agu kapakot verje az galyokhoz, avagi szantani kel az földet az jol^z lenyomatott szanto vassal. Es akkor kel a' szölöt megh hajtani, mikor a' csintalan túlkókon szantanak,¹⁴⁶ akkor kel osztán^a keszitteni könnyü^{a147} vesszszokot, kópia formaju megh nyeset fakot, körös fabol csinalt perselt karokot es ket agu villakot, mellyeknek erőssegek által szókjanak fel nöni, es az szeleket semminek tartani, es fel menni a' magos szilfabol csinalt karokon a' lugosok tetejere. Es midön^b az uj vesszszoknek első növesek nevedeknek, vigyazni kel mint gyengek[re.]^b Es midön a' szep szölö önnön [m]agat^c a' tisztason szabadoson^c d^d fel botsattya a' levegő egh fele,^d Az kotzor¹⁴⁸ kes[nek] az elevel nem kel megh serteni (meczeni), hanem [.....] közben közben kel

[.....]

[35r:] gyomlald megh bojtyait,¹⁴⁹ -s-annak [utanna nyrd] megh agait (annak előtt[e] nem szenvedheti[k va]lla el a' gyomlalo kest), most [.....] az körmos [.....] fogj hozza,¹⁵⁰ es a' fattyu szellyel [ter]jedő vesszsejt¹⁵¹ meteld le. Sövenyt is kel körülette fonni, es minden apro barmot el kel tolle fogni; Kivalykeppen, mikor^e az vesszszök gyengek -s-nem munkahoz valok, mellyet az erdej ökrök es vad keczkek, az iszszonyú teli es [a']^f hathato nyari napokon kívül,^f mondhatatlanul ostromolnak, a' mely körül legeltetnek az juhok es a' kartevo (kevanos) ünök.^g ^hMegh az őszi zúzmarozzal egyben fagyot hidegek sem, avagj az egeto köszikla[kon] fekvő sulyosⁱ meleg^h nem art annyit,^h Mint a' mennyitⁱ artanak ezek az nyajak, mert kemeny fogok miat vesztete jut, es törsokeit megh harapdosvan csonka bonka helye^{k152} leszen. ⁱEs nem egyebert aldoztattak megh az kecskek a' Bacchusnak min-

^z jol<l>

^a [Beszúrás]

^b nevedeknek az uj vesszszoknek első növesek; a' gyengek[nek ked]vezni kel.

^c [Beszúrás]

^d <az aer fele> fel botsattya a' <tiszta> levegő egh fele;

^e mi<d>o<n>

^f <nyari> hathato nyari napok <közz>

^g tulykok;

^h <Nem csak> az őszi zúzmarozzal egyben fagyot hidegek <artanak annyit se a'> meleg^h [! Ebből javítottuk] <nyar nem art annyira> kovecses fövenyet rea hordvan,

ⁱ [Beszúrás]

^j mellj

^k [A 34v lapon jegyzet a II,379. „cicatrix” szavához:] otvar

^l Es nem egyeb vetkekert vitettettek fel az kecskek a' Bacchusnak minden oltara<ra>; es a' regj<eknek a'> jatek nező helyekre <fel mentenek> jadzani <es> az Athenas beli<ek> az sok fele agazot utakon es gyulesebben [!] jutalm tötte<ne>k <fel>

den oltarain, es a' regi jatek nezö helyekre fel vitettek jadzani, az Theseus nepei a' nagı falukon Es a' negy fele hasado utakon töttek erte le jutalomot,¹ Es vigak leven, az ital közben, a' sima reteken ugrandoztak a' megh kenetet tomlokon; ^mnem egyebert az Romai seregekis, ^{m153} kik Trojabol jottenek ki, paraszt versekkel es szóközt¹⁵⁴ kaczagásokkal jatzodoznak,ⁿ Es ^ovesznek fel alorczakat ki vajt keregből,^o Es tegedet, Bacche, ditsernek örvendetes^p versek^q által, es a' te tisztességedert a' magos fenyő fara fel függesztnek 'kecske börből csinált sokfele színüre festet' gyenge kepecskéket.¹⁵⁵ Ezeknek utanna minden^s szölő he[gy] 'megh ujjul' böv termessel, mind^u az öblös^v [völgyek] es nagı szigetek¹⁵⁶ betelnek, Es akar hova for[dit-] [36r:] ty aző tisztességes fejet [.....] azért illendőkep[pen Bac]chusnak az ő tisztessége[t] adgyúk megh hazankb[eli] versekkel, es ^wserpenyokban lepenyeket [vigy]unk fel es egyeb [.....]kat,^w Es az szenteltetet bak szarvanal fogva az oltarra fel vitetteten megh allyon, es köver beleit megh süssük mogyoro fabol csinált nyarsakon.

Az szölőnek mivelesere mas dologh is vagyon, az ki körül soha eleget nem munkalodhatunk; mert minden földet minden esztendőben ketszer haromszor¹⁵⁷ kel fel szantani, es mind örökke az galyokot rontani kel a' ket elü kapakkal, es minden berket^x zöld agatol megh kel könnyebbíteni; a' cselekedet munka elő fordul esztendőnkent a' paraszt emberekre, Es az esztendois magaban fordul ^ysajat nyomain.^y Es midőn immar el vegtere a' szölő le teszi az ő kesőn nőt leveleit, Es a' hidegh Eszaki [!] az erdőknek le fujja tisztességes leveleket, Immar akkor a' durva paraszt a' jövő esztendő felől gondolkodik, es ^za' Saturnusnak fogakhoz hasonló kesivel^z a' megh szedet szölöt irtogatvan^a utanna vagyon (dolgozza), es irtogatvan tisztította. Elsobben takard be az földben, annak utanna le hordvan az saramentat

^m Es az Deakoknak <is> seregek

ⁿ jatzodnak;

^o fa hajakból csinált rettentő all órczakot vesznek fel;

^p <az> örvendetes

^q versek [Ebből javítottuk]

^r [Beszúrás]

^s miden [Ebből javítottuk]

^t [A 34v lapon jegyzet a II,390. „pubescit” igéjéhez:] pelyhesül

^u <az> mind

^v üres

^w az aldozatra kenyeret es egyeb [.....]kat vigyunk,

^x [A 35v lapon latin jegyzet a II,401. „nemus” szavához:] synecdoc[he]

^y aző rendeltetet helyen;

^z [A 35v lapon:] fogas kaczor

^a metzdegelven

(veniket)¹⁵⁸ egesd megh, es osztan az karokot hord a' fedel ala, Vegezetre szürj osztan; az arnyk ketszer növi fel az szölötöveket, az burjanokis ketsz[er ...]ak fel sürü tövissekkal^b az ultettest: mind [a' kett]önek tisztittasa nagi munka. [Az] nagi mez[ököt ditserd u]gyan, ^cde te ki[czinyt m]ively. [.....]^c megh ^da Rusciai éles kötő veszsökis¹⁵⁹ a'^d

[.....]

[37r:]

[.....]

sürgetni kell [.....] jeges zapor. [El-
len]ben semmi [.....] nem k]ivannak kaczkrokat¹⁶⁰
[.....] h]a mar egysz[er]

[.....]

[.....]rat midön [.....] midön az

[.....]

az olajfa gyümolcz[et] a' mikeppen hogj az [a]lm[afak-
is] megh kezd vastagodni, es [.....] legyözetni,
mindgyarost magok er[ejebol] ^eczillagok fele sebesen^e fel [hu]zal-
kodnak, es [nem]olkodnak a' mi segetsegunkre. Am [.....] nem] ke-
vesebbe terhelodnek megh gyümölcsokkal [.....] a' bercek, Es a' miveles
nelkul valo szüruk vereselnék veres galagonyaval, ^fmegh szedetnek^f az
erdej zanotok,^{g161} a' magos erdő faklyat teremp[t] Es ^htaplaltatnak az
etzakai^h tüzek es vi[la]goscokodnak: Miert restelkednenek hat az emberek
munkalkodni es ültetni? Nagyobbat mondgyak?¹⁶² az füzfak es az alacson
igliczek¹⁶³ avagi a' barmoknak agat, vagi a' paszoroknak arnyekot szol-
galtatnak, Es a' vetemenyeknek sövenyt, es az meznek eledelt (Materiat).ⁱ
Es illik megh tekintenünk a' puszpangal habozo Cytorus hegyet, Es a'
Naryciumi szürkóknak berkeit; Megh lathattyuk azokat a' ha[ta]rokat is,
a' mellyek nem szükölködnek se [emberek,] se kapak nelkul. Magok a'

^b [A 35v lapon:] iglicze dudva

^c de a' te kicziny mezödöt jól [mivellyed]

^d [.....]

^e az egh fele

^f le vagatt[atnak]

^g [A 36v lapon:] szanot

^h <magoktól nőnek> az <erdej>

ⁱ [Beszúrás]

Caucasus nagi hegyen termő ^jgyümölcstelen erdők,^j mellyeket szüntelen az erős

[.....]

[38r:]

[.....]

könnyü¹⁶⁴ [.....] vesznek [..... m]egh vajatnak ele[s]n a' habzo Padu[s] ^kel az üres¹⁶⁵ f[a] fanak valujaban. Mie[rt] <szol[lyak>] Bacchusi^l ajandeko[..... ma]lga Baccus okot adott az vet[kekre ...] megh szeleditette halallal a' dühösködő Centa[uru]sokot,^m mint [a'] Rhoe[tust,]ⁿ Trojai hegyet,¹⁶⁶ -s-mind [az] Jxion fiat, Es az Lapithis nagi poharaval fenyegetező Thessaliaj nepeket.¹⁶⁷ Oh bezzegh boldogok az szantó vető emberek, °csak tudnak azö jovokot;^o az kiknek maga^p az igaz föld könnyü eletet rendelt, tavol leven az hadakozas; A' kiknek noha nincsen czifra ajtajan^q magos^r hazok, melly minden reggel ugyan mint egj ki okadgya a' hazakbol a' ^sjáro keloknek^s sokasagat,¹⁶⁸ ^tnem csinálnak^t sem külomb kulomb fele czifra bolt hajtasu ajto feleket^u es arannyal piperes^v ruhakot, se nem hozatnak¹⁶⁹ Venczejez draga kencseket;¹⁷⁰ kiknek nem is festik megh a' fejer gyabjat [!] Assyriai biber^w festekkel, az high olaj sem vesztegettetik megh Casiaval:^x de az batørsagos nyugodalom es csaldarsagnelkül valo elet sok dolgot foglal be magaval; Söt vagyön önekiek szelessen ki terjedet jóságok, barlangjok, előhalas tavok, hives ekes helyek,¹⁷¹ [39r:]

[.....]

^j <erdők> gyümölcstelen erdők;

^k a[z] üregh (vajott)

^l <a' mellyen> Bacchus <hoz>

^m [A 37v lapon:] loember

ⁿ [Beszúrás]

^o ha az ö gazdaságokat megh ismernek; [A 37v lapon jegyzet a II,458. „bona” szavához:] bodogsagh

^p [Beszúrás]

^q [A 37v lapon:] kettős ajtó

^r <valo> magos

^s [A 37v lapon:] odvözlök

^t [Beszúrás]

^u feleleket [Ebből javítottuk]

^v megh cifrazot

^w veres

^x [A 37v lapon:] szagos viragh

[a]z igassagh [l]eg[h] útolszor el köl[tözven] el. Engemet pediglen mindene[knek előtte fogadgyana]k magokhoz a' gyönyörűseges tudományok¹⁷² [..... e]llothem viselem nagi szeretetömből búzogn[a]n, hogj [....] mutassak megh ennekem mind az egnek, -s-mind az czillagoknak jarasit, ^ya' napnak kulömb kulömb fele fogyatkozasit es az Holdnak szenvedesit, ^y-s-honnan következik az földnek megh ingasa; mutassak megh asztis, mitsoda erötöl folynak ki a' mely tengerek hatarokat által hagvan, es ismetlen ugyan azok magokban mikeppen folynak vissza; es asztis, ^zmiert, hogj^z tsák telben sieti a' nap önnön magát az Oceanum tengerben martani,^a vagi mitsoda kesedelem tartoztattya megh nyarban a' napot. Ha pediglen az hidegh ver fogna el körös környül szívemet, hogj az természetnek az illyen reszszeire el nem erhetnek, A' mezök es az völgyekben levo csergedőzo hives patakok fognanak nekem inkab tetzeni, szeretnem az folyó vizeket es ^bminden tisztessegnelkül^b is^c az erdöket. Oh, hol vadnak a' mezök es az Sperchius folyó vize, es az Lacaeniaj szüzeknek gyöngyel füzött¹⁷³ Taygeta hegye? Oh, vajha kicsoda^d helyheztenge engemet a' ^eTraciai királynak^{e174} hüvos volgyeben, es kicsoda fedne be az nagi agaknak arnyekival? Boldogh az, az ki ^faz természet dolgait^{f175} megh ismerhette, Es minden felelmeket^g megh gyözött, es az megh változhatatlan Jsteni vegezeseeket laba ala vetette, es az mindent hozzaja varo ^hpokolbeli viz^h felelmet. Oh, boldogh azis, a ki az mezej Jsteneket ismeri, U. m. a' Pan Jstenet, es az Ven Sylvanust,ⁱ es az Nympha Jsten aszszonyokot. Nem bantyak aszt a' kiraly barsony öltözetek, sem az nepek[nek] meltosagok^k sem; [40r:]

[.....]

Nem is busul ö az sze[geny] iregyli,^l ha valaki[nek]jem; csak azokkal el, a' mitso[da gyümölcsököt hozna]k az előfak, avagi magok

^y a' napnak es az Holdnak kulömb kulömb fele fogyatkozasit

^z <hogj> miért hogj

^a [A 38v lapon:] be m[.....]

^b [A 38v lapon:] diczöseg nélkül való

^c [Beszúrás]

^d ki

^e [A 38v lapon jegyzet a II,488. „Haemi” szavához:] havas

^f az dolgoknak okait

^g [A 38v lapon:] retteges

^h pokolnak

ⁱ [A 38v lapon:] erdei mohos ember

^j <az> a'

^k [A 38v lapon jegyzet a II,495. „fascies” szavához:] njalab

^l <ingelli> iregyli

a' me[zök a' magok aka]rattyokból (önkent), nem is lat[ta]ot es az perleködő törvenytévő helyet,¹⁷⁶ [es az nep]nek ^mleveltarto hazat,^{m177} nemelleyek hasittyak evező [la]p[o]czkakkal a' vak zuhogo tengert, es harczokban gyönyörködnek (kardra kelnek), nemelleyek az údvarokban es a' kiralyoknak palotajokban be szinlik magokat; ⁿEz igyekezikⁿ az szegeny hazi Jsteneknek es varosoknak veszedelmekre, hagi ^ogyongyos poharbol^o ihassanak, es alhassanak a' Tyrus¹⁷⁸ Varosban csinalt barsonyban;^p Nemelly el rejtí gazdagsagat, es az el asot arannyat örizi; Nemely el remülven csudalkozik az óratoroknak nagy bötsületin; ^qNemellyet allattomban megh vesztegeti a' tapsolasra valo tiszt[segh] tete[li] (melly mind az kösseg[te]től, -s-mind a' felső rendektől tartozik);^q Nemellyek gyönyörködnek az attyokfioknak vereknek ki ontasaban; es megh változtattyak szamkivetessel hazokot es edes hazajokot,^r es keresnek magoknak mas órszagban^s levő hazat. Az szanto ember pedig szantya az földet horgas ekevel; ^tJnnen, -s-az^t esztendő beli jövedelömből taplallya kicsiny gyermekeit es hazajat, innen tart barom czordakot es eros (botos) tulykokot. Söt nemis nyúgszik addigh,^u migh az esztendő nem bővelkodik vagj almakkal, vagy barmoknak tenyeszesevel, avagj búza kevekkal, es jovedelemmel ^vmigh megh^v nem terhelne a' mezokot, es az cziuroköt megh töltene. El jö^w az tel, megh töretik a' Sicyoniai ^xolaj bogjo^x a' mal[om]ban sajtókkal, Az makkal megh szepult (hizott) diszn[ok]is haza jönnek, es [41r:]

[.....]

[az eösz e]rel külombb ku. fele gyümölcsököt, Es megh erik a' gyen[g]e szölő a' magos kö sziklas hegyeken; azonkozben az kedves [if]fiok forgodnak (hizelkednek) az csokosságok k[ö]rül; Ha[z]okis tiszta leven a' szemermettesseget megh tartyak; a' tehenek ugyan le botsattyak tejes tolgycokot,¹⁷⁹

^m kaptalannyat

ⁿ E<mezek> igyekez<ne>k

^o [A 39v lapon jegyzet a II,506. „gemma” szavához:] napkeleti gyöngy

^p [A 39v lapon:] bibor

^q <Eszt az ki ohajtozza> allattomban <az minden rendektől masnak tetetet tisztességh kívanas el bolondította>, (melly<el> mind az kösseg[te]től -s-mind a' felső redektől [! Ebből javítottuk] <ohajtya>)

^r [A 39v lapon jegyzet a II,511. „limina” szavához:] köszöb

^s [A 39v lapon jegyzet a II,512. „sub sole” kifejezéséhez:] eghi tajak

^t <Es> Jnnen az

^u [Beszúrás]

^v [Beszúrás]

^w jö<ven>

^x apro gyümölcz olaj

Es az köver keczkek (godolyek) ütköznek egi mas között ellenközö szarvok[k]al az örvendetes pasinton. O maga, t. i. az szanto ember, innep napokat szerez, es le telepedven az füveken, ahol legh közepben tuz vagyon, es azö tarsai töltenek póharókot, Tegedet, Lenaeus Jsten, aldozvan hinak segetsegül; es a' barom pasztoroknak teszen az szilfakra czelt, a' melyre az ö sebes hajitto dardajokkal hajitnanak, Es ^yle vetkeznek^y a' parasztok izmos testeket a' küzködö helyen.¹⁸⁰ Regen eszt az szokast követtek a' regi Sabinusok, Eszt az Remus, es azö battya, a' Romulus,¹⁸¹ ilyen formán épült az erős Hetruriai, T. i. Romais így lett mindennel szept varossa, melly egyedül het Varakot környül vött maganak kerittesül. Söt megh minek előtte uralkodnak az Jupiter,¹⁸² es minek előtte a' gónosz emberek a' megh öletet barmoknak husával vendegeskednenek: annak előtte az arannyas Saturnus aszt az eletet eli vala ez földön; mikör megh nemis hallottak, hagi trombitával készülöt¹⁸³ futtanak volna; sem mikor^z megh nem hallották,^a hogj a' kemeny ülökre^b tetetet vasat zergettek volna. De mi az megh merhetetlen "[.....] dolgot^c által -s-megh által jarvan, ideje immar, hagi a' megh faratt lovaknak^d fustolgo nyakokot fel szabaditsuk.

[40v:]

P. VERGILII MARONIS GEORGICORUM LIBER III. Summa

Duae autem^e sunt argumenti huius partes: [41v:] Quarum prior argumentorum [!],^f equorum praesertim et boum curam continet: quales scilicet in utroque genere deligendae sunt [!] matres, quales potissimum parandi sunt admissarii, quibusque indiciis equini pulli generositas possit deprehendi, quaeque omnibus iis cura pro ratione aetatis debeat adhiberi; posterior pars minoris pecoris pascendi rationem complectitur, ovium praecipue et caprarum; generaue morborum explicat, quibus greges peculiariter

^y megh meztellenittik

^z mikor <hogi>

^a hallották <volna>,

^b ülökön>

^c [tenge]rt

^d [A 40v lapon latin megjegyzés a II,542. „equum” szava fölött:] or [Értsd: „equorum”]

^e [Paulus Manutius eredeti argumentumának első mondata hiányzik: „Postquam duobus superioribus libris arationis plantationisque rationem absoluit, nunc pastionis curam, quae in generali operis totius propositione tertia erat, hoc libro exequitur.”]

^f [Nyilván saját kezdőmondata „argumenti” szavára gondolva írta le gépiesen ezt a szót a másoló, a helyes „armentorum” helyett.]

infestantur, una cum eorum causis, signis⁸ et remediis. Inter cetera autem morborum genera et pestilentiam enumerat, arreptaue inde occasione Lucretium imitatus ad gravissimam quandam Illyrici, Venetiae vicinarumque regionum pestilentiam digreditur.

Aliud Modestini IVRISCONSULTI

Argumentum

Teque Pales, et te, pastor memorande per orbem,
Et pecorum cultus, et gramine pascua laeta,
Queis habitent armenta locis, stabulentur et agni,
Omnia divino monstravit carmine vates.

[41r:]

P. VERGILIUS [M.] a' GEORGICON. valo

III-dik könnyvenek Summaja

[.....]

[42r:] Az első summaja pedig kivalykeppen a' lovak [es a' barmok] körül valo gondviselest foglallya be: ti. mind [a'] ket fele nemben mitsodas annyak valasztassanak, -s-mi[t]sodas bikakot, -s-men lovakot kel keresni, [-s-min]emü jelekbol ismerhetik meg a' czitkoknak¹⁸⁴ nemessegeke[t, -s-] mind ezeknek ^hnemek szerent^h mitsoda gondot kellyen vi[sel]ni eletetekrol.ⁱ Az masodik summaja pedig az apro baromnak [leg]eltetésenek modgyat foglallya be, kivalykeppen az [ju]hoknak es az kecskeknek; nyavalyajoknak kulombsegeket [me]gh mondgya, kivaly keppen mitol vesztegettetnek in[k]ab a' nyajak, azoknak okaival egyyut a' jeleket es az [o]rvossagokat; a' tob nyavalyajoknak pedig nemej közöt [a'] dogleletessegeket is ele szamlallya; onnan alkalma[t]ossagot kapvan maganak, Lucretiust követven,¹⁸⁵ Illyri[c]ianak, Velenczenek es szomszed tartomanyinak [e]gj közönseges rettenetes dogletessire megyen altal.

⁸ [Ez a szó nincs meg Manutiusnál, a leírás alapjául szolgáló kiadás megtalálásában esetleg segítségünkre lehet. Forrásához vö. III,440.: „morborum [...] te causas et signa docebo”]

^h <eletetekrol>

ⁱ [Beszúrás:] <et>elekrol [Ebből javítottuk]

Immar te rollad is eneklek, nagy Pales^kerdei isten aszszony;^k Es terol-
ladis, Amphrysus vize mellyeki pasztor; tirollatok is, Lycaeus hegynek er-
dej es gyönyörüseses folyo vizej; az egyeb versek, mellyekben a' henyelő
elmek gyönyörködnenek, immar mind vilagra bocsattattak; Avagi kitsoda
volna az, a' ki nem ismeri a' kemeny Eurysthaeust? avagi a' gyalazatos
Busiri[snak]^loltarit? kinek nem mondatot megh mégh az [Hylas] iffiu? Es
a' [Del]os Szigetbeli Latonia aszszony? [E]s a Hippodame [.....] es az [.....
Pelops] ekes [.....] ki győ[.....] [43r:] [prob]alnom, a' mellyel mind
magamot felemelhessem az por[b]ol, -s-mind pedig tzelómót el erven az
embereknek szajo[k]on foroghassak. En leszek (ha elek), a' ki a' Beotiaj^m
[h]egyéről¹⁸⁸ magammal versekben el hózóm hazambanⁿ a' tudoma-
nyo[k]ot;^o En leszek első, P^a a' ki (csak hogj eletem maradgyon megh) te
neked, Mantua, Idumaeol^q Kóronat hózók,^p [es] az zöld mezőben a' viz
mellet marvany köből csinalt [t]emplomban helyheztetem, a' hol a' nagi
Mincius vize [f]oly 'lassu tekeressel,^r es gyenge naddal a' partyait be feddt-
te. Mellynek közepiben Augustus¹⁸⁹ Czászár^s leszen, a ki oltalmazza es bírja
a' templomot; ki előtt en mint (egy győ[z]edelmes) czelómót el erven,¹⁹⁰ tjo
fele biborban^t öltözven^u¹⁹¹ [sz]áz negi lóvú szekereket szellyel nyargaltatok
a' folyo [vi]z mellett; ^vaz Alpheus vizet^w es a' Molor[c]hus berkeit el hagyvan
Az egész Görög h ország tisztességet teven nekem futva es kemeny botok-
kal^x el jő. ^vMagamnak pedig fejemet fel ekesitem ólajfarol le metzet agak-

ⁱ [A négy sor fordításának leírására hagyott hely üres a kéziratban]

^k [Beszúrás]

^l [Fölötte:] ember

^m [A 42v lapon jegyzet a III,11. „Aonio” szavához:] [Be]otzia

ⁿ [Beszúrás]

^o [A 42v lapon jegyzet a III,11. „Musas” szavához:] az enekles isteni

^p (csak hogj eletem maradgyon megh) <a' [k]i behozom> te neked Mantua Idumae<aj>
Kóronat [Fölötte: „Palma”]

^q [A 42v lapon jegyzet a III,12. „Idumaeas” szavához:] jo fele

^r tekere<gv>e [A 42v lapon:] kanyarolat

^s Czászár [Ebből javítottuk]

^t -s-papi ruhában

^u [A 42v lapon jegyzet a III,17. „conspectus” szavához:] tetetes

^v Az egész Görög h ország<ot> az Alpheus es Molor[c]hus <vizeit es> berkeit el hagyvan,
tisztességet teven nekem futva es kemeny botokkal el jő<nek>;

^w vizet <el hagyvan>

^x [A 42v lapon jegyzet a III,20. „caestu” szavához:] vas ököl

kal, akkor ósztan ajandekót viszek a' kapolnak melle: nagi pompakot kel indittani es mutogatni, tulkoknak^y is kel megh ötletetni; avagi hogi a' level szin¹⁹² mas fele fordittatvan, mint egi elműllyek es mas legyen helyeben, Es az Komediai fel öltöztetet Brittanusok el szedgyek az barsony szőnyegeket.¹⁹³ Az^z ajtajat ki csinaltatom arannybol es mero^a elephant tetembol: a' ^bGanges mellek[iek]^b harczat, es a' gyözedelmes Augustusnak¹⁹⁴ fegyveret, [...] ugyan itt a' Nilus 'hadi hajokkal'^c [ha]bzo nagi folyo vizet, Es haljos fe]gyverekkel fel men[ö] oszlópit. Hozza adom ezekhez [az As]lianak megh vetetet varosit, es a' ^dmegh veretet örmenj^{d195} Nipha[test, -s-]mind az futva szalado -s-viszsa lövöldöző Partu[sokat,] Es a' ket vitezseg[nek] jeleit,¹⁹⁶ melyyet tulaj[don] külomb külömb fe[le]

[.....]

[43v:]^e

[.....]

Es a' Tros (kiraly) attya [.....] Apollo¹⁹⁷
pokolbeli kinzo leanyok¹⁹⁸
pokolbeli siro viz¹⁹⁹

[.....]

erdei istenaszszony²⁰⁰

[.....]

ekhozva
heves

[.....]

a napnak
gyözedel[em]

[.....]

^y [A 42v lapon:] aldozati tulkok

^z Az <aranybol>

^a [Beszúrás]

^b Gangari[d]ek

^c hadd[al]

^d <haborgo>

^e [A kézirat 43. és 44. levele között 8 vagy 9 levél hiányzik. A III,36–53. sorok magyar fordításából csak a latin sorok közé írt töredékek maradtak meg.]

valogassa [.....] komor

[.....]

szügye

[.....]

-----^f

[44r:] mit mondgyak? melly nagi futk[osások] az erőtlen szarvaso[k ... -s-]mind [.....] igen nagi szerelemre [.....] indulattya [.....] az kan-
czaknak, es ugyan maga atta Venus aszt az indulatot, melly üdőben a'
Potniaj negi lovu szekere elöt valo lovak a' Glaucus testet szajokkal el
ragjak; azókot elragadgya a' szerelem a' Gargara hegyen túl, Es az Czer-
gedőző Ascaniumon által által futnak, úsznak a' hegyeken -s-vizeken. Es
mindgyarast, mihelt a' szerelemnek langja az ő kevanatos velejekben be-
ferkezik, Kivalykeppen tavasszal (mert tavasszal indul megh a' gerjede-
zes⁸ a' csontyokban), ezek allanak mindnyajan a' magos Kö sziklakon,
megh nytot szajjal a' Zephirus szel fele fordulvan, es szidogálnak be gyenge
szellőköt, Es gyakorta minden öszve menes²⁰¹ nélkül a' szellőtől megh sarl-
hatnak²⁰² (csak mondanijs csúdalatos dologh); Es el futnak a' követses he-
lyeken es a' kö sziklakon es a' lapatzos²⁰³ volgyeken; Nem tefeled, Eure,
sem nem a' napnak fel költe fele, hanem az Eszaki szel fele, es a' Corus
fele, vagj ahonnan a' fekete deli szel szarmazik, es hidegh essőjevel be
borittya az eget. Es Innen czepegh ósztan le a szemerem testekről szükeres
[.....], mellyet a' paszto[rok igaz nev]vel Hippomanesnek mondanak; mellyet
gyakorta fel szednek a' gonosz bujos bajos aszszonyok,²⁰⁴ es elegytnek be[leje]
füveket es kúruslo beszedekeket. De elfut [es fut azo]nkozben az vissza hoz-
hatatlan üdőis, Midön effele[..... szer]elmetol el fogattatvan mindeneket
[.....] visgalni.

Ez a' nagi [barmokrol] elegh. A' gond viseles[ne]k masodik [reszsze
.....] mikeppen ke[l]lyen

[.....]

[45r:] magasztalhatnam, mivel igen nehez az [.....] tisztességet tu-
lajdon[itta]ni; De enge[met] magos pusztá Parnassus hegyen
[..... a' szer]etet; akarok jarni a' berczeken, a' mellyre a' mi eleinknek

^f [A III,54–263. sorok fordítása hiányzik.]

⁸ melegsegh

semmi jart szekere lejtojok nem volt, n[e]m ment a' Castalia hegye feleis. Most kel eggyesz segetsegul hini a' Palest, most kel nagi teli torokkal enekelni rolla. Legh előszszöris aszt paronczolom, hogj a' juhok meleghe Istaloban egyenek szenat, miglen majd a' zoldellő nyár^h el közelget; Es megh kel teriteni a' kemeny földet alol szalmával es a' perjeknekⁱ kotesivel, hogj megh ne sanyaritsa a' hidegh fagj a' gyenge Juhokot, Es megh ne rühösodgyek,^j se rút Koszvényben ne essek; osztan innen előb menven aszt poroncsolom, hogj zöld leveles vad almaagot^k szerezh a' kecskeknek, es aggi innya uj folyo vizeket; Es az aklot a' szelektol Delre forditvan, a' teli melegeknek²⁰⁵ ellennek kel csinálni, midön osztan a' hidegh viz öntő jegj^l ala szal es harmatoz az esztendőnek vegen. Ezekre is nekünk nem keveseb gondot kel viselnünk, Mert hasznok is nem keveseb leszen. Jollehet a' Milesia Varosi gyapjak, mellyek ^mjo fele^m festekkel festetnek megh, nagi arron vetetnek: "a' kecs[kektől] elle[nben]" szaporab a' faj, ugyan ezektol vagyon a' bov tejnek bővsege; mennel inkab tajtekzik a' fejő sajtar megh ürülven a' tölgye, annal inkab szivarkoznak a' folyamatok, csecseket megh szórongatvan; azonközben megh is nyirik a' pasztorok a' Cinyphusi^o bakoknak szakallait, -s-mind fejer allait, -s-mind bórzas nyakokon valo gyapjokot, a' taboriaknak hasznokra es a' szegeny hajosoknak takaróul;^p megh eszik az agakot es a' hegyeknek tetejet, Es a' nagi [46r:]

[.....]

halalos szüksegekkel, annal nagyob [.....] ally ellenne a' faginak es a' hava[s szel]eknek; Es [.....] aggi nekik ennik^q -s-innyok, [.....] agakotis,^r n[e] zárd be egész teletszaka²⁰⁶ a' szena tartó helyet.

-S-Midon pedig a' nyar örvendetesse tetetik a' ^sNap nyugati szelek^s mia, mind a' ket fele nyajat bótsasd be a' ligetekben Es a' legeltető helyekben. Legh előszszor akkor hajtsak ki a' köver mezokre, mikor a' 'hajnal csillagh^t reggel feljön, midon megh jo reggel vagyon es midon a' füvek

^h tavasz

ⁱ [A 44v lapon:] haraszt

^j [A 44v lapon jegyzet a III,299. „scabimque” szavához:] rühet

^k [A 44v lapon:] csiemete

^l jeg<h>

^m Tyrusi

ⁿ Ezektol

^o [A 44v lapon:] Affricai

^p vitorla[...]^t földelül:

^q enni<ek>,

^r aga<t is>

^s [A 45v lapon:] nyari szellő

^t [A 45v lapon:] ökör kereső

harmatosok, Es^u a' gjenge fűvön levő harmat igen kedves a' marhaknak; ősztan midon negi ora tajban el száraztya a' hevsegh az egnek harmattyat, Es mikor az panaszos^v ptrucskők²⁰⁷ az ő eneklesekkel a' bokros helyeket hasogattyak, a' nyajat hajcsad' a' kutakra es a' mely tokra, Es itassad tőly fabol csinalt csatornakon sebessen futó vizben; Es allo Delben kerestes arnyekos volgyes helyet nekiek, "Valaholot Jupiternek agg törzökü nagy czerfaja"^w nagi agakot terjesztetki, avagi a' holot a' sok toly fabol allo fekete berek megh szenteltetet arnyekkel fekszik; akkor kel ismet adni tiszta vizet, Es ismet legeltetni mind nap enyeszeteigh, midon a' hives estve megh hivesitti az eltető eget, Es immar a' harmatos hold megh ujittyta a' ligeteket, Es a' partok zengedeznek a' Halcyon madaraktol, es a' bokrok a' tengeliczecktől. ^xMiert hozzam elő teneked a' Lybianak pasztorit? miért ditserjem verseimmel annak legeltető helyeit?^x Es a' ritka borittekú lako Kalybakot? (Holott)^y A' nyaj minde[n]kor legeltetik ejjel nappal, es következő [e]gi egész hólnapigh, Es igi megjen előbb előb a' hosszú pusztakon [s]emmi akol nélkül, Es annyera ^zselyesült^a a' mező.^z [47r:]

[.....]
fegyverben [.....] Es aző ellensege ellen all [...] tabort jartatvan varakozasa felett (midon^b nem varna). Nem igj vagyon a' dologh arra, a' mellyre a' Scythiai nepek lak[na]k, Es a' holot a' Meotis tova vagyon, Es a' zavar[os] Duna körül, a' melly csillamlo fövenyet hany, Es a' mellyre ki nyul a' Rhodope hegye szinte az eszaki tengely vege ala; ott bezarolva tartyak a' nyajat az akolban; ^csem füvek a mezon nem nőnek, sem a fan zold agak,^c Hanem ^dfekszik hohalmazokkal elkietlenitve,^d Es a' föld mindenfele be fagy, es a' fagy mia a' föld het singnire kel fel. Mindenkor tel vagyon, mindenkor ^eeszak nyugati^e hidegh szel fuj; ^fosztan a' napis^f soha szellyel nem veri a' sarga fellegeket; sem akkor, mikor az ő lovain a' legh

^u <Mert>

^v eneklő

^w a' holot a' Jupiternek nagi czerfaja regi erővel

^x Hogi ditserjelek megh tütoköt verseimmel Lybianak pasztori? miért enekellyem a' legeltető helyeket?

^y [Beszúrás]

^z hogi minden fele mező vagyon

^a selyesült [Ebből javítottuk]

^b midon [Ebből javítottuk]

^c -s-az mezon s<z>incsen semmi fű: se a' fakon zöld agh:

^d keptelenul fekszik a' hó a' havasokon:

^e Eszak es nap nyugot felol

^f <akkoris> a' nap

magossab egre feljö, sem mikor ^gaz ö rohano szekeret az öregh tenger²⁰⁸ veresellő vizebe mosta.^g Hirtelen a' sebes vizbenis zajok²⁰⁹ fagnak egben, Es immar a' jegh megh tartya azö hatan a' Vasas kerekeket: ^hmely elobb szeles hajofarakot, most tartogat szekereket.^h Es az ertznemekbol csinaltatott eszközökⁱ szellyel szakadoznak, Es a' fel vött ruhak megh fagnak (zuzmarazosodnak), a' nedves melegh természetü borokotis fejszekkel vagjak, Es mind az egész tók merő jegge változnak, Es a' jegczap^j czudalatos füsöletlen agbogakkal megh kemenyedet;²¹⁰ azonközben mindenütt ^knem kevesbe^k havaz: El vesznek az apro nyajak, Az ökröknek nagi testeket fen alvan [a'] zúzmaráz fogta el; Es a' szarvasok reszketnek, seregenkent egyben alvan, az uj tereh alatt el lankadnak, Es nagi szarvokkal aligh tetzenekkj. Ezeket nem ebeket bótsatvan reajok, se halot nem vetven elejkben, sem veres tollakkal nem ijegetven bantyak, [48r:]

[.....]

[ba]torsagoston; Es az egiben gyűjtetet toly fakot es az^l egész szilfakót a' tüzhelyre hordgyak, e[s me]gh egetik. I[tt] az etzakat jatekban töltik el, es vigak leven szinten ugi iszszak a' savanyu es berkenyebol főzött italt, mint ha bort innanak. Ez a' hidegh eszak^m alatt lako kor[lat]an embereknek nemzetségekⁿ futatnak a' Riphaeus felől fuvó szeltol, Es a' juhoknak fejer gyapjakkal fedezik be testeket.

Ha teneked a' gyapju szerzesre vagjon gondod: Elsőbben ne legyen ott sűrű haraszt, bogacskoro es tövises lapu,²¹¹ tavoztasd el velek a' böv legeltető helyet; Es szüntelen valasz^o fejer juhokot a' gyenge aklokban, aszt pedig (jollehet^p maga a' Kos fejeris) vesd megh, a' kinek nedves inye alatt ha tsak fekete nyelve vagyon is, hagi megh ne tarkasítsa a' baranjoknak gyapjokot fekete tarkaval;²¹² Es a' szeles (tagas) mezőben keres mas Kost. Jgi ^aaz mezei mohos ember, a' ki Arkadia istene, teged, Hold, raszedven megcsalt,^q fejerszinü gyapjujaval megh ajandekozvan, a' berekben hivan, kit te se utaly megh, midon hiv.²¹³

^g az ö sebes szekeret az Oceanum tengernek vizeben megh mossá

^h Ugyan azónón először vala szeles hajoknak szullya: most a' szekereknek:

ⁱ [Beszúrás]

^j czöpp

^k eggyarant

^l [Beszúrás]

^m [A 47v lapon jegyzet a III,381. „Septem [...] trioni” kifejezéséhez:] Gönczöl szeke[re]

ⁿ nem<e>

^o <nyrjed a'>

^p (jollehet <ha>

^q csalt megh tegedet magos hold Pan az Arcadianak Jstenne

A' ki pedig tejet szeret gyűjteni: Vigyen az Jaszolyhoz maga kezevel zanotot, bőv 'almafa agakot,^r es sós füveket; Innen 'a' lesz, hagi inkab kivannyak ök^s a' vizeket, -s-inkabis feszesulnek^t a' tolg yok, Es alattomban sos izt 'adnak a' tejben.^u Sokan pedig neha az immar felnöt gödölyeket annyoktól el valaszt yak, es hegyes vasu kalafintat²¹⁴ kötnek azö orrokra; az melly tejet jo reggel fejtek es del tajban, ejjel nyomjak aszt megh, az mellyet immar estve es nap le menetele utan fejnek, el hordgyak jo reggel a' desakban (a' pasztor a varosban elmegyen avval), avagi czinnyan^v megh sozzak es telr[e] elteszik.

Az ebekre se legyen te neked legh utolsób gondod, Hanem egyut a' Juhokkal taplaly Spartiaj sebes futo ebeket, Es [49r:]

[.....]

a' felemlet vad szamaroko[t, es] az Ebekkel a' nyulat es az özeket vadaszod; Gyakorta [szint]en f[el]rezzented ugatasokkal az erdej fetrengö he[lyekről] ki mozdittatot vad kanokot; Es üzöd cziholasokkal²¹⁵ [a' ma]gos hegyeken haloban a' nagi szarvast.

Tanold megh asztis, hagi jo illatos Cedrusfat gyúts megh az Istalloban, Es ^w(tanold megh) a Galbanumbol eget szaggal onnan kergetni a' gónósz kigyokot.^w Gyakorta^x 'a' megh mozdulhatatlan jaszlyok alat avagi az artalmas tapasztolasu²¹⁶ Vipera kigyó lappangh, es az vilagossagtól el fút;^y avagi az arnyekben es ^zaz istallo feliben²¹⁷ szokott^z kurta kigyó járul oda, nagi veszedelme ez^a a' marhanak,^b Es a' nyajra hint merget, ótt a' földben lakik. Te, pasztor, ragadgy követ kezeden es kapj palczát, es eszt az feyegetözöt, -s-ez temerdek nyaku süvöltöt verd^c megh; ^dki osztan az ö feltö

^r [A 47v lapon jegyzet a III,394. „lotosque” szavához:] Egyiptomi fü

^s <ugjan> hagi inkab szeretik

^t <telnek>

^u vesznek be magokban;

^v keves soval

^w [1.:] <hogi> a' gónósz tekenös beka<t> kerge<ssed> a Galbanumbol eget szaggal: [2.:] (tanold megh) a' gónósz tekenös bekakot onnan kergetni a Galbanumbol eget szaggal:

^x Gyakora [Ebből javítottuk]

^y [1.:] <az> artalmas tapasztol<hato> Vipera kigyó lappangh a' megh mozdulhatatlan Istallokban: es fel rezzentven elfut <az Istallo hejjan:> [2.:] avagi az artalmas tapasztolasu

Vipera kigyó lappangh a' megh mozdulhatatlan jaszlyok alat: es az vilagossagtól el fút
^z a' fedelek alat lakni szokót

^a <az>

^b marhanak <es az apro nyajnak>

^c öld

^d <es> midon immar a' belső egyben füződölesek es azö farka vegenek keruletej fel öldozodnak <azö fejet kit igen felt: felette igen be rejti futasakor> es az utolsó kerület lassan lassan ballagh elo;

fejet el rejti futasakor, midon immar a' belső egyben füződölesek²¹⁸ es aző farka vegenek keruletej fel öldozodnak, es az utolso kerület lassan lassan ballagh elo.^{d219} Amaz Calabriaj ligetekben levő kigjo is igen gónósz, ^epikelyes hatat czavargatvan fel emelt melyevel,^e es 'aző nagi tarkakkal pettegettetet hoszszú hasat,^f a' kik midön valamely vizek ki aradnak ^gaző forrasokból,^g es midön ^ha nedves^h tavaszkorⁱ a' föld ^jivizes, Es az essöt hozó deli szelekkor,^j a' tokban laknak, Es a' partokot tartvan. Ez az gónósz allat az ő fekete begyet halakkal es rekegő²²⁰ bekakkal megh töltj. Minekutanna a' to el szarad, es a' földek megh hasadnak a' hevsegtől, ki ugrik az szarazra, Es meregetven^k aző tüzes szemeit kartekonykodik a' mezőkön, a' szomjusagh mia kegyetlenkedik, es a' hevsegtől el retten. Ne tessék bar nekem [50r:] akkor gyenge almokot alunni az egh alat (n[em] alusz[om] akkor [edes]deden, ha lehet), se hanyatta akkor nem fekszem a' ber[k]eknek füvein. T. i. ki búvan aző börebol, uj es fe[nyes] leven aző iffiudot koraban, tekeregh, avagi kölykeit es tojasit a' hazakban hagivan, A napnak ellenneben fel emelkedven^l villogtattya szajaban az ő harmas nyelvet.

Immar megh tanitlak tegedet azoknak betegsegeknek okaira^m es [j]eleire is: a' rusnya rüh felette megh vesztegeti a' Juhokot (rutul megh rühösodnek), midön a' hidegh esső ⁿes az fejer faggyal valo iszszónyú tel el hattya egész testeket,ⁿ vagi mikor megh nyrettetven moczkos veritek tapadot reajok, es ha megh sertettek testeket a' sürü tövis bokrok. Ennek okaert a' pasztorok megh mossak (öntözik) edes vízzel az egész nyajat, Es megh vi[z]ülven a' Kosnak gyapja örvenyben nyomattatik be, Es el [b]otsattatvan ala megyen a' viz menteben; avagi a' megh nyret[t]etet testet megh kenik csipos ^oolaj seprölekkal,^o es egiben elegittik a' kenösöt (az ezüstnek tajtekít),²²¹ az eleven ken kö[v]let es az Idaj szúrkót, -s-kenesre a' köver viaszszot es ^pkigyohagymat²²² es lohunyort, megh bűdös fekete czipat,²²³ mind[a]zonáltal semmi vele valo dajkalkodasnak olyan hasznalattya nincsen, mint

^e a' ki fel emelven aző fejet egiben vonnya hal hajas hatat

^f <amellynek> hoszszú hasa nagi tarkakkal pettegettetet <megh>,

^g [Beszúrás]

^h [Beszúrás]

ⁱ tavasz<szal>

^j <nedves levekkel es essőző deli szelekkel>

^k forgatvan

^l emelkedven [Ebből javítottuk]

^m orvossagira

ⁿ el hattya egész testeket es az fejer faggyal iszszónyú <valo> tel:

^o [A 49v lapon:] olajseprő

^p [s]cyllat es az erős bóróstyant; es a' fekető szúrkót

mikor ember a' fekelynek tetejet el metzhette: az seb epül; es el fedettetven eled, nő, Midön a' pasztor azö orvoslo kezeit nem akarja a' megh orvoslasra es a' sebre vetni, es az Jstentol Jobbulast varvan csak henyel. Söt megh mikor a' bögö juhoknak belső testekben be hatott a' fájdalom, fenekedik, es megh emeszi az el szaraztó hidegleles tagait, Jó volna a' felgyuladot hevsegeket megh előzni, es megh szűrni a' bokaja között levő verrel pesgő eret; a' mikeppen szoktak a' Bisaltak nemzetsegi, es a' vaj[... Gelo]nusok, midon megyen a' Rhodope hegyere es a' [Geta]knak pú[szta hely]eire, es iszik loverrel megh elegittetett alútt [te]jet. A' melly juhót^qlatandasz, hogy^q [.....]

[51r:] keső ejszakan egyedül elbolyong[ani,] Minek előtte a' veszedelmes el ragado betegsegh a magat oltalmazni nem tudo nyaj[on] el hatalmaznek; olyan sokszor szelveszt inditto forgó szel nem dol a' tengerre, mint a' mennyen vadnak a' juhoknak betegsegek. Nem csak [e]gesz tagokat vesztegetik megh a' nya[va]lyak, ^thanem az egesz dellöt²²⁴ hirtelen, az megh remeny alat levöket es nyayat is, eleytöl az egesz fayt.^r Tovabba ha vagyon valaki, a' ki tudgja azokat a' Galliaj magos hegyeket,²²⁵ Es a' Noricai dombokon allo Castelyokat,²²⁶ es a' Velenczesek²²⁷ Timaus folyo vizenek tartomanyt: Mostis anni idő mulvan lassa megh ^smind az pasztoroknak el hagyattatot púsza helyeket, es mi[nd] a' mindenfele kiterjet ligeteket.^s ^tItten regen^t a' megh vesztegetet^u áer mia felette karos zurzavaros szel²²⁸ tamadot, es az ösznek egesz folyasaban tartott,²²⁹ Es mind a' barmoknak, -s-mind a' vadaknak minden nemeket megh ölte, Es megh vesztegette a' tokot, es ^vmegh metelyeztette^v a' legeltető helyeket metellyel. Nem is egi fele neme vala halaloknak: Hanem minek utanna a' heves szómjusagh el jarvan mind az ereket, -s-a' beteges tagokat egiben vonta volna, ismet megh bővül vala a' megh veszet folyo nedvessegh, Es lassan lassan a' nyavalya miatt el lankatt tagokat egiben vonnya vala. Gyakorta aldozatul az oltarra az Jstennek tisztesseregere fel allittatvan, midön a' gyapjubol valo patyolat fejer kötövel ^wfel köttetnek^w környul: halo felben le esik a' kese-

^q <la[.....]>

^r [1:] hanem hirtelenséggel az egesz dellő he[lyek]et -s-baranyokat -s-mind a' nyajat <egyenlő keppen> fogva az egesz sereget [2:] hanem hirtelenséggel az egesz dellő he[lyek]et -s-mind a baranyokat -s-mind a' nyajat es mindenestol fogva az egesz sereget ^s azokat <hogi menny> el hagyattatot púsza helyek <vagyon> a' pasztoroknak es a' hoszszú -s-szelyes Ures berkeket.

^t I<nn>en

^u vesztegetet [Ebből javítottuk]

^v mergesettette

^w vetetnek

delmes papok között; hogy ha nemellyket annak előtte megh nyuzta is a' pap az ő kesivel, Az óltarokon valo tűz sem gyultmegh az ónnan reajok tetetet darabok mia, sem a' megh kerdettetet ókos eszes jövendőlo megh nem [fe]llehet azokbol; Es a' meszarlo kes is aligh veresedik, Es a' főveny- nek szine genetseggel, -s-avvalis kevesse rutit[ta]tik be. Jnnen vagyon, hogi szellyel a' jó füben is megh [hol]tak a' borjuk,

[.....]

[52r:] [torko]kot fel dagasztja. Es a' gyözedelmeskedő indulatiban bol- doghtalanul elő meh[...] lo le esik, [es megh] feletkezik a' fürol, -s-az vitzöl irtoz[ik, es a'] labával [kapa]ldogallya a' földet, füleit leeresztven; Ugyan itt, t. i. a' fulinel minden ók nélkül (faradsagnélkül) veritek vagyon, -s-az is pedigh, mivel majd megh hal, hidegh; El szarad a' bőre, Es ha ki hozza nyul, keménynek tétzik. Az ő halalok előtt valo elsőb napokon ilyen jeleket mutatnak; Hogi ha a' betegsegh előb előb menven el kezdett hatalmozni, Akkor pedigh^x aző szemek fenlenek,^y Es igen belől veszen lelegzetet, ^z-s- azonban nehez sohajtassal,^z aző belső^a beleket vonnyak hoszszú^b hiricsö- lessel,²³⁰ fekete ver megyen ki orrabol, es fojtogattya szaraz nyelvevel be dagadot torkat.^c Hasznalt neha ^dLaeneus italat^d be tölteni akar micsodas szárvon (tölcseren) is, tsák ez egyedül a' megh ^eholni akaro betegeknek^e órvosságok; Neha pedigh ez veszedelmekre szolgált, Es dühössegekkel megh ujjulvan gerjedezenek, Es immar aző nehez halalos kenjokban önnön magok szaggattak eles fogokkal tulajdon szakadozot tagokat ^f(Jstének, en- gedjete jobbat a' kegyeseknek, és ezt a nyavalyat ellensegunknek).^f Jme pedighlen a' nehez eke előtt gözőlo ökör le döl, Es veres tajteket tur szajan ki, Es halakra vonagik. Szómoruán elmegyén a' szanto ember, ki fogvan a' megh keseredet ökröt halallal megh valo parjatol,^g Es feligh megh szantatot földében el hadgya le szegezet ekejet. Nem [vi]l gasztalhattak megh aző

^x <osztan>

^y egnek

^z <a' melly pedigh a' fel hiricsölő zugas> es

^a beső [Ebből javítottuk]

^b <fen> valo

^c gegejet:

^d nedves borokot

^e hol<toknak>

^f [1:] (Jstének adgyatok nagyob kegyelmeteket hiveiteknek es aszt az nagi szörnyu esetet forditsatok a' mi ellensegunkre) [2:] (Adgyon Jsten job tanacsot aző hiveinek es eszt az bolond orvossagot forditsa aző ellensegere)

^g tarsatol;

szívet a' magos berkeknek arnyeki, Sem az ekes retek, s[em] a' kö szalakon
ára csergedőző,^h gyantanal tisztab, mezőre [l]e folyo vizis; Hanem el ros-
kadnak az ő oldal czontyai, es a' busulos szemeit megh homalyosittya, a'
f[öld]re le függeszti

[.....]

[53r:] Mit hasznal ekevel szantani a' kemeny földet? Maga semⁱ a' Massicus
heg[ye]n t[er]met bor, sem a' fris etkek nem artottak nekik: csák szi[n]ten
csupa agakkal es füvel taplaltattanak, es azö i[ta]lok^j amaz high kútfök es
a' folyni szokot p[atak]ok^k; Nemis szakasztyak felben a' gondviselesek eges-
seges almokot. Akkor az üdö tajban, mondgyak, hagi kerestenek abban a'
tartományban ökrökot, hagi^k Jupiternek²³¹ megh szentellyek; De nem ta-
laltatvan, Erdej egyenetlen ökrökön vittek a' szekereket az aldózatnak ma-
gos helyere. Minek ókaert nagi munkával hasogattyak kapával a' földet,
es beassak magok kezekkel a' vetemenyeket, Es a' nagi hegyeken vonnyak
a' csikorgo szekereket iparkodo nyakokkal. Az ejjel jaro farkas nem hany
leselkedeseket az akol körül, se a' nyaj körül nem jar: Nehezebb gond
vagon rajta; illyenkor jarnak a' felelmes özek, -s-a' futo szarvasok,^l most
az ebek es a' hazak körül gomolyognak. Ekkor immar a' hab ki mosza a'
megh mersekelhetetlen^m tengernek halait Es minden úszó allatit a' külső
part szinere, mint valami hajotörest szenvedett testeket; a' folyo vizhez
szokatlan tengeri borjuk²³² abban úsznak; megh halⁿ a' kurta kigyó^o is, a'
ki tekergos rejtek helyeiben hejjaban oltalmazza magát; ^oes iedten pikelyek
felborzadva a' vizi kigyók. ^oÖnnön magoknak a' madaraknakis nem eges-
seges akkor az levegő egh, Es azok sebessen szarnyalvan a' magos felle-
gekben czak megh hálnak. Ekkor osztan megh az etelnek [megh] változta-
tasa sem hasznal, Es az külső órvosságok is artanak; ^pNem használnak^p itt
az doctorok:^q a' phillyrides^r Chyron loember^s es az Amythaonius Melam-

^h folyo

ⁱ <n>em <használnak>

^j [1.:] amaz <szep> kútfök es a' <sebessen> folyni szokot p[atak]ok: [2.:] amaz kútfök es a'
<high> folyni szokot p[atak]ok:

^k [Beszúrás]

^l <Nemis> jarnak illyenkor a' felelmes özek <se> a' futo szarvasok:

^m mersekelhetelen [Ebből javítottuk]

ⁿ a' vipera kigyó

^o Megh hálnak hajók fel borzadva a' Vízikigyókis

^p Engednek

^q orvoslo Mesterek

^r phillyrides <es a'>

^s [Beszúrás]

pus. Es az Styx sötetsegebol vilagra ki bocsattatot Tisiphone kegyetlenkedik, Es hajt[tya] [54r:]

[.....]

[fejet fel]lyebb emeli. A' juhoknak b[egetesek es sz]üntelen valo zengesek mia zugnak a' [foly]o vizek, [a' szar]az partok, es a' domboru halmok. E[s imm]ar <ugjan> [.....]val veszti el ökö, Es ugyan megh tölti rut fekelyekkel a' le ómlótt testeket magokban a' Jaszolyokban, miglen azokat el temetnek, es vermekben be asni szoknak. Mert semmi haszna nem vala börknek, Nemis moshattya megh senki belekett vízzel, sem pedigh langal megh nem tisztithattya vala; Nemis nyrhetik vala megh pedigh nyavalyajatul es a' fekelytől elvesztegető gyapjokat, Nem is illethetik vala aszt az bűdös gyapjuból csinált ruhakat,²³³ de megh csak ha valaki hozza nyul valais ahoz a' gyűlölseges ruhahoz, 'egő fekelyek' es, megh budösodven annak tagai, otsmanj veritek jö vala ki belölle, Es ósztan nem sok üdö mulva a' megh illetet²³⁴ tagokat a' "szent Antal tüze"²³⁵ faggattya vala.²³⁶

[53v:]

P. VERGILII MARONIS GEORGI-

CON^v LIBER IIII.

Argumentum^w

Quarto hoc libro apum curam mellificiique rationem (quae pars in generali operis totius propositione postrema erat) copiosissime exequitur; cumque argumentum hoc adeo augustum^x esset, ut intra paucos versus posset consumi, variis id digressionibus dilatat iucundisque translationibus amplificat et exornat. Nam et suam quandam apibus Rempubicam assignat, reges ipsi tribuens, castra, praetoria, urbes, populos, officia, studia et mores, idque tanta dexteritate, ut nusquam immemor suarum translationum a proposito excedat.

Potest autem et hic liber in duas partes secari. In priori enim eius parte propagandarum conservandarumque apum curam exequitur. In posteriori rationem, qua, cum funditus interierint, denuo possint reparari. Huius inventi authorem Aristaeum [quendam pastorem facit, qui primus amissas apes, iugulatis aliquot boum iugis, creditur reparasse.]^y

^t tüzes kelevenyek

^u sz: antal tüze

^v GEORGICO<RUM>

^w <Summa>

^x [Paulus Manutius eredeti argumentumában: „angustum”]

^y [A levél alját levágták, a jelölt rész hiányzik a kéziratból]

[54v:]

ALIUD [MODES]TINI IVRIS
con[sulti] Argumentum

Protinus aerii mellis redolentia regna,
Hyblaeasque et apes alveorumque et cerea tecta,
Quique apibus flores, examina quaeque legenda,
Indicat, humentesque favos, caelestia dona.

[54r:]

P. VERGILIUS MARONAK A' GEORGICONROL
valo III. könnyve
Summaja

Ez 4-dik könnyvben a' meheknek gondviseleset es a' meznek modgyat (melly reszsze a' közönseges feltött czelban utolso vala) bövon le írja. Mivel ez az summa igen derekas,²³⁷ külömb külömb fele himezzessel²³⁸ ekesgeti (bövitgeti),^z es gyönyörűseges megh fordittasokkal²³⁹ öregbitti es szepitti. Mert a' meheknek mint egi közönseges tarsasagot²⁴⁰ tulajdonit: mind^a Kiralyokot, hadakozasokot, törvény tevő helyeket, varosokot, nemzetsegeket, tiszt viseleseket, igiekezeteket es erkolczokot.

Ez resz pedig ket reszre szakaszthatatik. Mert az első reszben a' mehek szaporodasanak^b es tartasoknak^c mod[g]yat mondgya megh; a' masodikban aszt az ókossagot, a' mellyel [(h)a megh talalnak mind holni a' mehek) hogi teremtetnenek ujjonnan masok. Ez talalmanynak szerzojenek mond[gya]

[.....]

^z (bövit<ti>

^a [Beszúrás]

^b szaporodasak [Ebből javítottuk]

^c <megh> tartasoknak

Mas Modestinus Tö[rvenytu]donak re[ndelt]etet
Summaja^d

[Negyedik könyv]

Mindgyarast fogok a' levegő egből valo meznek mennyei ajandekahoz. Eszt az reszszetis, tiszteletes patronusom,²⁴¹ ved jo neven. Beszellek te elotted^e almelkodasra 'valo dolgokot:^f u. m. azoknak^g meresz elől jaro vezereket, es rendel az egész seregnek erkölcsököt, -s-mind igyekezeteket, -s-nemzetsegeket es viaskodasokat.^h A munka kicsiny dologrol vagyon ugyan, de nem kicsiny a' dicseret, az kit rea botsatanak az ellenközo Jsteni vegezések, Es a' kit megh halgat a' segetsegul hivatott Apollo.

Legh előszször a' meheknek helyet es allast ótt kel keresni, a' hova se a' szelek ne fuhassanak (mert a' szelek megh akadalyoztattyak, hagi ne vihessenek eleseghet' haza), se a' juhok es a' csintalan gödölyek a' viragoknak ne arcsanak, avagi a' mezőben jaro tehen 'le ne verje a harmatot, es a ki kelő füeket el ne tap[odgya;] tavol legyenek a tarkazot gyikok motskos hatakkal²⁴² a rakot gelenczektül,²⁴³ es mas madarak,²⁴⁴ Es a' feczke, ki saját veres kezevel mellyet megh jedz[i;] Mert mindeneket szellyel pusztitnak, Es a' szegeny repülököt el ragadgyak szajokkal, es kegyetlen fészkekben viszik az edes gyujtement. Hanem legyenek jelen ott a' ki^k folyo kút fejek, es mohaval viragzo tok es a' pasinton folyo gyenge folyamatok. Es a' tornacz előt be arnyeko[llyak] a' palma agak avagi a' nagi vad olaj fa[k] [56r:]

[.....]

Es az előttök valo előfa tartoztassa megh akar azö zöldellő hajlekival. [...k]özben akar a' v[iz vesz]tegh allyon, akar folyon, hanj bele [kere]szkül kasul valo nagi köveket es altal nyulo fűzfakot, hogj a' sok pallokon megh

^d [A négy sor fordításának leírására hagyott hely üres a kéziratban]

^e elotted <alacson dolgokrol>

^f melltő csudakot:

^g [Beszúrás]

^h viaskodas<at>:

ⁱ gyujtement

^j le ne verje a' harmatot Es a' nevedekeny füeket el ne tapodgya: tavoly legyenek ezeknek teli kosaroctol az iratos hatu gyekekis -s-mind a' parti fecskék (kullók) -s-mind egyeb artalmas madarak -s-mind a' veres kezzel megh festet mellyu fecskék

^k [Beszúrás]

alhassanak es szarnyokat kiterithessek a' napnak melegere, hogj ha törtet-
netből ki maradvan, a' kesedelmezokot a' sebes szel el szeleztene, avagi be
csapna a' vizben.²⁴⁵ Ezek körül^l zöld Casia illatok, es meszsze szagoskodo
kakuk füvek, Es a' nehezen bővseggel szagoskodo thymbrusok^{m246} vira-
gozzanak, Es a' mellettek valo violas kertekben follyanak nedves vizek.
Magoknak pedig a' meh kosaroknak, akar azok "ki vajt"ⁿ fahajakból^o fü-
zettetenek egyben, akar hutyollo^{p247} vesszőkből legyenek köttetve, legyen
szórós lyukacsakajok, mert a' tel hideggel megh fagylallya a' mezet, Es
ugyan azont a' meleg megh olvasztja. Mind a' ket fele erőszakot egyen-
lőkeppen ^qfelnek a' mehek,^q -s-ezekis nem hejjaban öntik megh, tusakod-
van, a' kosar oldalan levő kicsiny^r szellőző lyukocskakot viaszszal; eszten-
dos sonkollyal²⁴⁸ es viragh maradékokkal be töltik a' kosar kornyeket;^s Es
erre a' dologra gyujtetet enyvét, melly szűkerebb a' lepnel, es az Phrygi-
aban valo Idaj 'szúrokna, tartogattyak.^t Gyakorta likakot^u asvan a' föld
alatt csinaltanak magoknak hazat^v (ha hinni kel), Es ugyan talaltanak is az
üres kövekben es szű ette üres fanak odvaban.^w Te mindazaltal a' megh
hasatt kosarokat ^xkörös körül betakargatvan gyenge sarral^x kend megh, Es
fellyül vess rea keves zöld agat. Neis engedd megh, hogj a' kosarokhoz
közel legyen tiszafa, Neis eges a' tűzön veres rak hejjakot,^y -s-ne is higgy
a' melly tonak,^y avagi a' h[ol]ott a' seppedekes sasnak nagi bűdössege
vaygon, avagi [a'] holott zugnak az ütesek mia az üres kö lyukak, es a'
szózatnak ^zmegh ütközöt^z viszsza zengese hallatik.

Ami [57r:]

[.....]

^l körül <bővelkedgyenek>

^m [Az 55v lapon:] jzóp

ⁿ kupas

^o [Az 55v lapon:] keregh

^p hutyorgo

^q <kel felni>:

^r [Az 55v lapon a latin szöveg fölött jelölve van a IV,38. „tenuia” szavának négy rövid szótagja]

^s szellőző<detzkeket az> viaszszal: sonkollyal es viragh maradékokkal a' <lyukakat> be töltik,

^t szúrokna<k (jobban is tartyak)>

^u likakot <likakot>

^v [Az 55v lapon:] hajlek

^w <a>dvan [Az 55v lapon is:] advaban

^x gyen körös körül betakargatvan genge [! Ebből javítottuk] sarral

^y melly tó se legyen ótt

^z [Beszúrás]

a barsony színü viragokat, es gyengen kostolgatj[ak]^a a' folyó vizeknek szinet. Ezekbol csinal[nak, ne]m tudom, mitsoda gyönyörüses edesseggel fiakot es nepeket; Ezek[bo]l tsúda mesterseggel uj viaszszakot is formalnak, [-s-]ragado edes mezeket. Te, meh tarto ember, midön mar [a'] kosarbol ki ereszt[ete]t sereget nezed, az egh fele hogy a' tiszta üdőben repül, Es tsudalkozol, mikeppen vonnya a' szel ökö, mint valami fekete felleget: mindenkor edes vizekre es zöld agakra sietnek. Te hins ide azokat a' szagokat, a' mellyeket megh hagyok, t. i. a' megh dörzölt^b c' meh füvet,^c es a' ^dviasz fü^d paraszt pasintot; es indits zengeseket, -s-a Cybele aszszony²⁴⁹ czimbalmatis pengesd körülettok: magok le szalnak a' megh hintetet helyekre, a magok szokasok szerent be mennek^e a' kosarban. Ha pedig a' viaskodásra mennek ki (mert gyakorta ket kiralyok között nagi zurzavaros haborusagh tamad), Mindgyarast jo eleve megh tudhatni a' seregnek indulattyokot es a' tusakodásra dobogo sziveket: Mert amaz zengő ertz szabasú hadi hangh ki jelenti ökö ^feggyszer-s-mind lassan jarva, Es ollyan szó hallatik,^f Mely csak nem ollyan, mint a' trombitaknak harsogo zengese; akkoron tolyongvan egiben gyűlnek, es szarnyokot csillamlattyak, es elesittik fulakjokot orrokkal, es keszitgetik karjokot; es a' kiralyne^g körül -s-az ^hkiralyi satornal^h sűrűn öszve gyulnek es bajra ki hijak nagi zugassal azö ellensegeket. Azert mihelt szep udöt kapnak es szeles mezököt, kirohannak a' kosarakbol -s-egiben ütköznek; a' magos egben zendules leszen; es megh elegyedven nagi csopórtokban gomolyodnak, es hulnak le nyakra före. Nem sűrűbb ezeknel a' levegő egben valo jegh esső, sem a' megh razáttatott sűrű toly farol anny mak nem hull le; magok (t. i. a' kiralyok) a' seregek között, szarnyok leven zaszlojok, azö kicsiny kebeleekben [58r:]

[.....]
[zen]dülesek es ez nagi [viasko]dasok le csillapodtathatnak csak [kev]es pornakⁱ fel hany[atasat]ólis; jollehet [midö]n viszsza [hiv]atod a' ket kiralyok[ot a'] harczbol, [a' m]jellyk ros[sza]bnak lattatik, aszt öld megh, hagi tekozlasaval ne ar[tso]n; had uralkodgyek az üres kosarban az erősbik,

^a kostolgattyak

^b rontatot

^c [Az 56v lapon:] melesza

^d Cerinthiai

^e benne [Ebből javítottuk]

^f [Beszúrás]

^g kiraly

^h ö tórnacza előtt

ⁱ [Az 57v lapon:] porond

engedmegh. ^jEggyik arannj szinu tarkaval fenlik^k (mert [k]et rendbeliek), az az jobbik, a' kinek tekinteteis^k [sze]p vagyon, -s-azö fenyos pikelyeivel^l is ekes; A' masik [pe]digh czuda henyelő, Es minden okossagh nelkul szelyes [ha]satis aligh^m vonnya utanna. A mikeppen hogj az annya [m]eheknek személyek ket fele, ugj a' meheknek magokisⁿ te[st]jek ket fele: mert nemelleyek iszszónyú rútok, [e]s olyanok, mint midön az ^oszomjas uti ember^o meszszünnen [jö] nagj porbol es az ö elszaratt szajabol a' földre [pö]kik; Nemelleyek pedigh fenlenek es ragyogvan tün[dö]klenek, mint az arannj, es egyenlö tarkas testek vagyon. [Ez] a' jobb raj: Innen szürhetz az udőnek bizonyjós for[ga]siban edes mezeket, nemis annyera edest pedigh, [a'] mennyere tisztatis, es melly^p a' bornak szavanyú [iz]et megh edesitti; de mikor pedigh a' rajok ide-s-tova repül[ne]k es az levegő egben jatzadoznak, megh utallyak a lepeket [es] el hadgyak hives kosarokat, A' nyughatatlan mehe[k]et tilcz megh attol a' haszontalan jarastol kelestol. Nemis [n]agj munka kevantatik ehez: Te tepdki a' kiralyoknak [sz]arnyokot, -s-azok osztan el maradvan csak egj sem mer [f]el fele repülni, ^qvagi taborban^q a' zaszlot fel emelni; [E]zeket edesgessek a' safranj szinü viragokkal szagoskodó [k]jertek, Es a' lopotol -s-a' madaraktol oltalmazo pasztor[nak,] a' Helles[po]ntusi Priapusnak 'kerti vaz²⁵⁰ isten' őrizese tartsa fűzfabol [cs]inalt sallajaval. O maga (a' mehvel bano) hozzon [59r:] a' magos hegyekről csongort²⁵¹ es fenyő fakot, Es szelessen a' kosarok körül ültesse el, a' kinek erre gondot kel viselni; ö maga vastagh munkahoz szoktassa kezeit, ö maga ültesse a' földben a' gyümölcsözö fakot, Es azokat edes vizzel öntő[zze] megh. Es bizonyara ha mar munkamnak szinten vegen a' vitorlyakot egiben nem vonnam, Es nem sietnem a' föld fele fordittani a' hajo orrat, Talam el eneklenem asztis, mitsoda munka^s ekesittene megh a' siros kerteket; es a' Paestum varosanak esztendönkent 'ketszer nyilo^t rosas helyeit; es asztis, mimodon gyönyörködgyenek a' katangkorok ^ua fel szivandó

^j [1.:] <[A'] jobbik leszén> arannj szinu tarkaval ragyogo: [2.:] Eggyik arannj szinu tarkaval ragyogo leszén:

^k tekinteis [Ebből javítottuk]

^l hajaval

^m [Beszúráš]

ⁿ is

^o uton jaro

^p <a'> melly

^q <a'> vagi <a'> taborban

^r [Beszúráš]

^s <dolgoknak <mielese> mivelese>

^t ketszer termő

^u a' folyamatok<nak> be ivasaban

folyamatokban,^u 'es a' zöldellő partok meh füben,^v Es mimódón nöne a' földön a' hasa be vont tekeres ugorka; s nemis halgattam volna el a' kesöre zöldellő Narcissus füvet, sem az tekeres^w Achantus fünek higolyo veszszejet,²⁵² sem a' sargullo folyo borostyanyokot, sem az partokot szerető Myrtusokot. Mert emlekezem rea, hogi enmagam lattam az Oebaliai magos hegyek alat Tarentumnal^{x253} egi ven Coryciai kerteszt, a' holot nedvesitti a' lassan folyo Galesus vize az ekes kerteket; a' kinek csak keves szanto földek engettetenek vala,^y -s-azis igen el hagyattatot mezeje, melly sem a' bar-moknak semmit nem terempt vala, sem nem volt illendő eledelul a' nyaj-nak, sem bornak jo nem volt. Jtt mindazaltal a' csipke bokrók között^z ajeles parat,^a es körülettek fejer lilimot, [-s]-szapora füvet es enni valo makot ültetven el, erkezik vala a' kiralyoknak gazdaghsagival azö szepsegek[r]e nezve, Es kesö estv[e] jöven haza, asztalat ekesit[t]i vala azö kerteböl pen-zen nem vött eledelevel; ö va[la] első, a' ki tavasszal^b rosat [es] őszszel ped[igh ...] almakot szed [v]ala, Es mikor 'a' kösziklakotis a' hidegh tel megh repesztetne,^c es a' folyó vize[knek] folya[sok] jeggel [60r:]

[.....]

[ne]kie hars fai es azö fenyő fai [vannak, es a' mennyi] almat az első^d viragzasakor a' termő fa magara felöltözött vala, szinten megh anny alma [...] rajta őszszel^e megh erveis. Ugyan ezen kerteszt rendelte el rendben^f a' kesön növä szilfakot, -s-mind a' kemeny k[ör]tövely fat, es az immar szil[v]at termő tövisseket, Es [immar] ^gmost a'^g vendegeskedőknek arnye-kot szolgaltato platanfat. De en nem érkezven [s]emmikeppen, ezeket el halgatom, mivel szoros uttal [e]l rekesztettem; Es masokra hagyom, hogi ennekutanna azokrol irjanak.

Nosza most aszt irom le, minemü természeteket adott [l]egyen Jsten²⁵⁴ a' mehekben, mellyert ök a' ^hCuresi hangos [z]engest^h es az zengő Czim-balmokot követven, Megh [o]ltalmaztak az egnek kirallyat a' Dictae hegyi

^v es a' meh fü<vel> zöldellő partok;

^w [Beszúrás]

^x [Beszúrás]

^y vala <a' mezőben>

^z között <ültetven>

^a [Az 58v lapon:] beczes főzelek

^b [Beszúrás]

^c a' szómórú tel [.....] a' köveketis hasogat[t]a hideggel;

^d eső [Ebből javítottuk]

^e [Beszúrás]

^f versben

^g most<an>

^h Cure<tesek> hangos [z]enges<et követven>

barlangjában. Tsak ezeknek vadnak közfiyok Es ⁱVarosi modon együtt valo lakasok,ⁱ es kemeny törvényekkel elnek, Es [t]sakis^j egyedül ök tartanak bizonyos hazakra es lakohelyekre. A' következendö telről megh emlekeznek, nyarban a' munkat uzik, es a' gyujtement köz helyre rakjak. Mert nemelleyek az etelre viselnek gondot, es szövetséget vetven egi mas között a' mezokban foglalatoskodnak; Egy reszsze a' kosar kerületiben a' Narcysus nedvessegebol es hejjabol valo sükeres enyvebol a' lepeknek első fundamentumot raknak, annak utanna erre ragasztanak sükeres viaszszokot; nemelleyek fiakot ^knevelnek, mellyekben nemzetsegek megh maradgyón;^k nemelleyek tiszta mezet ragasztanak, es azö pinczecskejeket edes nedvesseggel tölt[i]k m]egh; Vadnak ollyakis, a' kikre a' sors által a' kapu darabantsagh^{l255} esett, szerbe szerbe²⁵⁶ vigyaznak az essökre es az egnek fellegire, Avagi a' haza jövöknek terheket le rakjak, Avagi egiben seregelven a' hereket mint rest mar- [61r:] hakot a' lep m[e]llo[l] el tiltyak. A' munka ugyan eg[i]m[as]t eri, es a' szagos mez illatozik meh füvel. E[s] a' mint midön készittik az Oriasok a' nyuló tesztabol²⁵⁷ a' meny köveket, nemelleyek a' szelet bikaborbol czinalt fúvokban be szijjak -s-ki bótsatyak; nemelleyek a' szikrazo vasakot megh edzik a' vizben; murrogh²⁵⁸ az AEtna hegye az ö benne levö ulo^m vasaknak miatta; amazok egj mas között rendiben felemelgetik nagi erővel karjokot, es a' ragado fogoval forgattyak a' vasat; Nem külomben (ha szabad volna illyen kicsiny dolgot ollyan nagyokhoz hasonli[tt]a[ni] izgattya a' vagyonnak belejek oltodot kevansaga a' Cecrops meheit, kit kit azö tisztí szerent minden gyujtemenyek igaz munkaval valo keresesere: az öregeknek a' lako hely csinalasra "es a' lepekre" vagyon gondgyuk, Es hogi mesterseges munkakot gondollyanakki; Az iffjabbak pedig el faradvan kesö estve jönnek megh szarok²⁵⁹ rakodva leven viraggal, Es szellyel szedegetnek mind a' vad gyümölcsözö fakrol, -s-mind az vilagos kek színü füzfakrol, -s-mind a° Casiarol es veres safranyrol, -s-mind a' köver hars farol es a' vas rosda színü hyacinthusrol. Mindnyajan egiszer-s-mind nyugosznak, -s-egyszer-s-mind munkalkodnak; reggel rohannak az ajtora, sehul nincsen semmi szünetek; ismet midön azónokót az estve rea emlekezteti, hogi veget vetve[n g]lyujteseknek a' mezokrol haza indulna-

ⁱ <Együtt valo lakasok ugy> mint valami varosban;

^j [t]sakis

^k ugi mint maradvanyokat nevelik:

^l örizes

^m [Beszúrás]

ⁿ [Beszúrás]

^o [Beszúrás]

nak, akkor [..... h]aza, es akkor nyugottyak megh testeket; leszen [zugas es] a' kosar szelye körül sipolnak; vegezetre [midön azö halo] helyekben be mentenek, egesz etzaka hal[gatnak, minden]kinek tagait az alom elfogia. Ha essö [..... nem] is tavoznak meszsze a' kosartol, [..... a'] levegö egre, mid[ön] szel akar ta[adni, hanem vizet ho]rdanak azö batorsagos varosoknak [..... kö]rül, es csák nem meszsze

[.....]

[62r:]

[.....]

[.....]ent n[..... va]gyon am[..... gyüjt]eseben; annak [.....] foglallyais körül. [Es] nem elnek [..... az] ö nemek mindazaltal halhatatlanul megh [marad] esztendeigh megh a[... azö hazoknak es [.....] szamlalhattyak. Annak felette a[z AEgyptusbeliek nem tisztelik ugi kiralyokot, sem a' nevezetes [Lydia, sem a'] parthusoknak nemzetsegi, se a' Media or[szagi Hy]daspesek; kiralyok ep állapotban leven mindeneknek [egi ak]arattyok vagyon; El vesztven, szövetségeket fel bontyak [.....] magok szaggattyak az egyben gyüjtöt mezeket, es elbontyak a' rostelyos lepeket. Ö maga, t. i. a' kiraly, vigyaz a' munkara, ötöt tisztelik, es mindnyajan körül allanak sürü zugassal, es nagi sereggel körülette tabort jarnak; Es gyakorta fel veszik hatokra az üdösököt, Es a' harczokban magok testeket vetik elejben, Es Kiralyokert megh sebesülven ditseretesen megh halnak.

Ezekbol a' jelekbol es peldakbol megh gondolvan nemellyek aszt tartottak, hofi a' meheknek Jsteni okosságban vagyon reszsze, Es hofi Jsteni lelkek legyen: Mivel az Jsten ez egesz földnek minden reszszein, es a' tengernek kebelein, -s-a' magos egen által hat; Es hogj ebböl (t. i. az Jsteni erőből) ^pvettenek magoknak vekony lelkeket^p akar minemü elő allatók, ^qmidon születnek,^q T. i. apro nyajak, nagi csor[dak, em]berek es minden fele vadaknak nemej; Es osztan hogj m[in]denek ide adattatnak vissza (es el osztoltatv[an ide] hoza[ttat]nanak), annak utanna mindennek erre kel [.....]ozni, es az el változtattaknak megh kel ujjulni; Es hogj nemis volna

[.....]

^p szarmaztanak

^q [Beszúrás]

vizet veven szajadban hincz megh [.....] el üző füstököt. Ketszer gyüj[tenek]öt, Es ketszer k[el] megh metelni [..... előszs]er, midon a' fias tyuknak Taygeta [nevü] csillaga megh mutattya tisztesses geszinet a' földieknek, masodszor akkor, mikor tavasszal fel tetzik a' 'fias tyuk^r nevü csillagh, es labaival hatra rugta az Oceanum tengernek megh unt vizeit; Avagi midön ugyan ezen csillagh a' vizes halaknak csillagzati előtt futvan szómoruan szal le az egbol a' hidegh vizekben; a' meheknek haragjok felette igen nagi, es megh bantatvan marasokkal merget bótsatnak belejek, es alattomban azö mordaly²⁶⁰ fulakjokot az ereken szegezven hadgyak, magokotis megh sebesitven megh holnak. Ha peniglen felsz a' kemeny teltöl es kedvesz azö jovendöre valo eleteknek, es megh szanod azö megh busult sziveket es nyomorult allapottyokot: Mind az által meh füvel megh füstölni es az üres viasszasz lepeket ki metelni ki restellene? mert gyakorta allattomban a' czillagos hatu gyik²⁶¹ megh emesztí a' lepes mezeket; es gyakorta ejjel jaro molyokkal megh rakodik a' kosar; es a dologtalan, mas gyujtemenye mellet heverö henye here, Es a' kegyetlen daras magat közben [e]legittette azö nagyob fulakival, avagi a' molyoknak kegyetlen szerzetek; Avagi a' Minerva Jsten aszszony elöt gyüölseges pok a' lepek közöt valo üres helyen pelyes²⁶² halokot vón fel. Mennel inkab megh kevesebbednek, annal serenyebben igyekezik azö el veszet nemeknek romlasat helyre allítani, Es megh töltik a' pinczecskeket, es viragokból csinálnak hajlekot. Hogi ha pedighlen (mivel ez az elet a' mi szerencsetlenségunkot a' mehekre is osztotta) az ö testek^s a' szómorú betegsegh mia el lankadnak: [64r:] A' mellyet immar eszedben vehetz bizonyos j[elekből.] A' betegeknek mindgyarast mas szinek vagyón, -s-az [iszszony]ú ösz[tö]versegh megh rutittyá abrazattyokot; akkor ki hordgyak k[o]sarakból a' holtaknak elevenseghnélkül valo testek[et,] Es halottyokot szómoruan viszik; avagi azok labokkal egyben ragaszkodvan a' likakon függenek, avagy bezarvan az ajtokot mindnyajan otben mulatoznak, -s-az elessegh mia el lankadnak es tunyak az egyben vont hidegh mia. Akkor hallatik nagyob zugas köztök, es csoportonként sipolnak, mint mikeppen^t a' hidegh deli szel zugh neha az erdőkön, avagi mint a' nyughatatlan tenger zúgh, midon azö vizei vissza folynak, avagi a' mikeppen múrrógh²⁶³ a' sebes tűz a' be gyujtatot kemenczekben. Ennek orvoslasara immar jóvállanam, hogi Galbanum szagot gyújtanal megh; Esztis, hogi^u nadból csinált csövö-

^r Plejas

^s <betegsegek>

^t <a'> mikeppen

^u [Beszúrás]

kon bótsatanal mezet be, Te, ki az el farat meheket önke[nt i]ngerled es az ismeretes eledelre hivod. [.....] töretet Gallesnekis nedvesseget: [.....] az aszsz[ú] rosakot, avagi a' tüznel megh [.....] a]vagi a' Psythiai szőlöröl való aszsz[ú]] meh füvet es ^va' száz levelü^v jól szagoskodo [.....] a' retenis egj nemünemü fü, mellynek a' parasz[tok a]mellon nevet a[dta]nak, mellyet ha [ki keres, könnyen] megh talallya; Me[rt] fel [.....] maga aranjszinu [.....] feke[te] Jsteneknek [.....] e]mbernek [.....] E]szt a' kasza[lokon] Ennek [.....]

[65r:]^w Ideje most, hagi az Arcadiai meh tarto mester em[l]lekezetes talalmányat elő beszellyem, [E]s hagi mimódon ^xgya[k]orta tulkok verettetven megh^x aző megh romlot alut verekbol mehek tamadtanak: Minden az felöl valo hirt aző legh első eredetitol fógva elő szamlalok. Mert a' mellyre a' Pellaeaj Canopusnak bővölködő nemzete lakja a' Nilus vizet, ki vizeit ki öntven tókot csinál, Es aző mezeit fatzan kepeket viselő csónakokkal²⁶⁴ körül járja, es a' mellyre a' tegzes Persiai hatarit nyomja, Es a' zöldellő AEgyptust fekete fővennyel rútittyabe, Es ki vetven magat het különböző tartományokat kerengh be, melly viz szinten a' fekete Jndusok felöl jo ala: Ebben a' mestersegeben bizonyos megh maradasokat helyheztesik minden tartományok. Eloszszor is csak kitsiny [e]s ^yezeknek megh rontasokra^y szórós hely valasztatik, Eszt keskeny hazat földő tserép csatornaval²⁶⁵ hejjazakbe es szoros falakkal^z szórittyak egibe,²⁶⁶ Es negi ablakokat csinálnak rea, mellyeket a' negi szelektol el fordittyak; osztan olyan tulyok kerestetik fel, a' mellynek ket esztendő koraban a' szar[v]a megh tekeredet a' homlokan. Ennek ket orra lyukaj es szajának lehelleti, ^amidon sokaigh tusakodot^a ellenne, benyo[mat]jik, es vereseggel megh öletven aző megh romlot belej az [...] borön ^bki hatnak;^b igi helyheztesiven el abban a' rekeszben [.....] Es tagai ala ag bogat hannak, meh füvet [.....] Eszt pedig akkor cselekszik vele, Midön el[söbben a' Zephyrus] szelek fúni kezdik a' vizet; minek [előtte a' retek z]öldellenenek uj zöldsegekkel; minek [előtte a']

^v Centaurusi

^w [A 64v lapon két név olvasható:] Michael Banyaj, Martinus Kedd

^x gya[k]orta megh verettetven a' tehenek

^y erre a' vegre

^z falak

^a noha sokaigh tusakodik

^b hatnak ki;

fecske a' szarú fara feszket ragaszt[na gyeng]e testeben penigh a'
megh melegedet [nedvessegh] csudalatos modon allatok, Mel[lyek]
[.....]

[66r:] fellegekbol [.....] öntetett zaporessö, avagi a' mint [a'] könnyü [se-
regg]el fel indult Parthusok első üt[közetben m]enven, a' nyalak az idegektől
el üzettetnek.

[Ts]ak mitsoda Jsten mutatta megh minekunk eszt a' mester[sege]t?
Honnan vet ez az uj talalas eredetet? A' Ari[stae]us pasztor futvan a' Peneus
gyönyörüses vize helye[röl,] meheitt^c (a mint beszellik) ehsegh es be-
tegh[seg]hmia el vesztven, Szómóruan megh alla annak a' folyo [viz]nek
megh szenteltetett fejenel, ott sokat panaszkodvan az ő annyat ilyen
szoval szólitta megh: Edes Annyam, [Cy]rene, édes Annyam, ki ennek az
örvenynek feneket [lak]od: miért, hagi engemet, hires neves Jsteni tör-
sok[ből] valot, a' szerencsenek gyüölsegere szültel (T. i. [ha] kit mondasz,
Attyam ennekem a' Tymbraeaj Apollo). [Ava]gi hova lött most a' te enhoz-
zam valo szereteted? mi[ert] igersz vala ennekem gyönyörüses egeket?
Jme, csak [eszt] a' halando el[etnek tiszt]esegetis, mellyet ennekem, ki [min-
deneket] proba[lta]m a' barmok es a' gyümöl[csök]re v[al]o szo[rgal-
matos] gondviseles csak aligh [.....] leven is el vesztettem. Tsak
^d[.....] a' te kezeiddel szaggasd ki a' gyümölcstermő erdeimetis,^d
[.....] az istallokra is hoz pusztító [tüzet,]ketis [..... eg]lesd
ki a' vete[menyeket] ket] agú kapa[val]^e

[.....]

^c <a' mint> meheitt

^d [.....] hagi a' gyümölcs termő erdöket is

^e [A töredékes kézirat a IV,331. magyar fordításánál szakad meg]

I.

KÉZIRATOS ISKOLAI GEORGICA-FORDÍTÁS

1. A kézirat

Amikor 1930-ban a művelt világ Vergilius születésének kétezredik évfordulóját ünnepelte, az egyik tisztelgő mű okkal nevezte a költőt „a Nyugat szülőapjá”-nak (Th. Haecker: *Vergil, Vater des Abendlandes*). És amikor ötvenegy év múlva a hálás utókor Vergilius halálára emlékezett, a világra szóló ünnepekkébe a hazai ókortudomány képviselője úgy kapcsolódott be, hogy a Rómában, 1981 őszén rendezett nemzetközi kiállításon (*Virgilio nell'arte e nella cultura europea*) bemutatta a *divinus poeta* magyarországi utóéletének válogatott dokumentumait — első királyunk *Intelmeinek Aeneis*-emlékétől a legfrissebb Vergilius-tolmácsolásig (lásd a kiállítás testes katalógusának 58 skk. lapjait).

Akkori gyűjtőmunkánk során figyeltünk fel, Csapodi Csaba jóvoltából — aki a „Magyar Codexek” elnevezésű gyűjtemény ismertetésében (Bp. 1973) szakszerű leírást adott a kéziratról — arra a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában (K 73. jelzéssel) őrzött *Georgica*-fordításra, amelyet a múlt század 50-es éveiben egy 1641-ben kiadott nyomtatvány (Kis-marjai Veszeli Pál: *Oktató és vizsgáztató tanítások*, RMK I. 715) „bőrfedélkéből” Lugossy József, a nagy tudományú debreceni könyvgyűjtő (1812–1884) fejtett ki és 1854-ben a Magyar Tudós Társaság könyvtárának ajánlódott, akárcsak a nevezetes „Lugossy-kódexet” a debreceni Kollégiumnak. A töredékes, sok helyütt elrongyolódott, szúrágta papír-„kódex” (95 × 135 mm) azóta is ott van, de — alkalmasint rendkívül nehéz olvashatósága miatt — alig vettek róla tudomást.

„Felfedezésünkről” a *Magyar Nemzet* hasábjain számoltunk be („Legújabb” *Vergilius-fordításunk*, 1981. júl. 26). Ezt ismertette Lakatos István, Vergilius költő-fordítója a *Tükör* 1981. szept. 20-i számában (*Hat kép*), majd ez utóbbihoz kapcsolódva hívta fel figyelmemet *Apácai üriügyén egy 1641 előtti Georgica-fordításról* c. tanulmányára Mészáros István (ItK 1977, 229–241). A másodszori felfedezés érdeme tehát — Lugossy után — vitathatatlanul a hazai neveléstörténet jeles kutatóját illeti. Mészáros jelezte (231), hogy a szóbanforgó *Georgica*-fordítást becses forrásként használhatják az irodalomtudomány, a magyar nyelvészet, az agrártörténet és a néprajz kutatói egyaránt; ő maga a korabeli kollégiumokban folyó irodalomoktatás folyamatának bemutatására szorítkozik. Nem vehetjük tőle rossz néven, hogy

a kéziratot nem a klasszika-filológia, nem is a magyar nyelv-, illetőleg irodalomtudomány, hanem — érdeklődésének megfelelően — a pedagógia- (művelődés-)történet szempontjából vizsgálta.

Helyes megfigyelése szerint a minden bizonnyal iskolai munkához köthető, kétnyelvű (a recto-lapokon magyar, a szemköztin latin) kézirat „autográf javításai”, Csapodi Csaba megállapításával ellentétben, nem egy személytől származnak. A kézirat sajátosságait vizsgálva Mészáros négy réteget vélt világosan elkülöníthetőnek: az A-kéztől származnék a füzet bal (verso) lapjaira írott latin szöveg; B-kéz volna a *Georgica* latinságával bajlódó diáké, aki a magyar alapszöveget a jobb (recto) lapra írta, esetleg a tanártól már korrigált példányról másolta, de úgy, hogy akárhányszor a javítandónak jelzett változatot is gépiesen benthagyta, nem is mindig a megfelelő helyen, hanem ahová éppen be tudta iktatni. Mészáros az össze-vissza javított kézirat kialakulásának részleteit („minden valószínűség szerint”) rekonstruálni igyekezett és gondolt az „iskolás jegyzetkönyv” áthagyományozására is, melynek során az új tulajdonos („C”-kéz) tovább bonyolította a szövegváltozatok kuszaságát az örökölt füzetben, míg végül egy negyedik („D”) kéz a többitől eltérő színű tintával (és „iskolásabb írással”) gazdagította az egyre elhasználtabb Vergiliust. Mészáros is világosan látta, hogy az antik tanköltemény magyarítása „több diák és több tanár munkáját tükrözi” (233), így az esetleg több évfolyam (vagy akár nemzedék) szorgoskodásának erősen romlott és töredékes állapotban ránkmaradt eredménye még több — és elkülöníthetetlen — „kéz” feltételezését is megengedné.

Ami a keletkezés idejét illeti, Lugossy a kéziratot 1641 előttre datálta azon az alapon, hogy a könyv, amelynek táblájában találta, 1641-ben jelent meg. Ettől a megállapíthatatlan korú könyvkötő éppenséggel még későbbi papíryanagot is felhasználhatott volna tömítésre, tekintettel arra, hogy a debreceni Nagykönyvtár jelenlegi egyetlen (félvászonba kötött) példánya, amelyet Lugossy 1867/68-ban ajándékozott, nem azonosítható biztosan azazal, amelyikből a *Georgica*-fordítást valamikor kifejtette. A kézírások jellege azonban az 1641 előtti keletkezést valószínűsíti.

Mészáros István ismertetéséből feltétlenül megáll az, hogy „iskolai tananyagszövegek esetében [...] a leírás ideje gyakran nem azonos a szöveg létrejöttének idejével: generációk másoltak ebben az időben iskolás jegyzetkönyveket, alig-alig változtatva valamit a szövegen.” Így szerinte „végeredményben ez a *Georgica*-fordítás az 1641 előtti fél évszázad bármelyik esztendejében keletkezhetett” (230). „Számos esztendei használat után el-

nyűve [...] került azután tömítőnek Veszelin Pál könyvének bekötőtáblájába" (231).

A keletkezés idejének körülhatárolásában nem jelent sokkal több fogó-dzót az sem, hogy a fordításban megvannak azok az egyes énekek élére illesztett prózai összefoglalók, amelyek 1558-tól jelennek meg a velencei Manutius-nyomda Vergiliusaiban.

A szöveg nyelvi vizsgálata azonban sokat elárul a fordítás keletkezésének idejéről. Rendszerint azt lehet megfigyelni, hogy a latin eredeti szavainak magyar megfelelői megegyeznek a Calepinus-, és az annak szóanyagát általában átvevő Szenci Molnár-szótár tolmácsolásaival. A Calepinus-szótár a Laskai Csókás Pétertől származó magyar értelmezésekkel bővítve 1585-ben jelent meg először, míg Szenci Molnár Albert 1604-ben jelentette meg első alkalommal dictionariumát. Vajon melyiket használták fordítás közben? A III,543. sor lefordításához szükség volt a *phoca* magyar nevére. Kéziratunk a „tengeri borju” megnevezést használja, ugyanez áll Szenci Molnár szótárában is, a Calepinusban azonban sem a latin szó, sem a fordítására használható magyar kifejezés nincs meg. A Vergilius szövegében többször előforduló *cytissus* fordítására a kézirat mindig a „zanot”-ot használja, Szenci Molnár szótárával megegyezően, a Calepinusból viszont mind a latin, mind a magyar szó hiányzik. Ugyancsak következetes a kézirat a *genista* „iglicze” megnevezésében, egy helyt pedig a „töviss” szóval is kiegészíti azt, ami pontosan megfelel Szenci Molnár szótárának, ahol „Iglíce, Szamartövis” áll; a Calepinusban viszont „Ganya fa bokor”. A *merops* (IV,14) fordítása a kéziratban „parti fecske, kullo”, amiből a Calepinusban még csak a „Partifetske” volt meg, Szenci Molnárnál már a „Küllő” is. A *stellio*-t (IV,243) „czillagos hatu gyik”-nak fordítja a kézirat, ami Szenci Molnár szótárának felel meg („Czillagos ható alnoc természetű Gyekeczke”), míg a Calepinusban csak „Tarkagyék”-ot találni. A Calepinusban a „Zent antal twze” a *pusula* fordítása, míg Szenci Molnárnál a *pustula* „Rüh, Vizketeg, boborczo, Kisfakadéc, Keliske”, a „Szent Antaltüze” viszont *ignis sacer* jelentéssel található meg a magyar–latin részben. A tanköltemény III,566. sorában ugyanezt a jelzős szerkezetet kéziratunk szintén „szent Antal tüze”-nek fordítja. A még tovább szaporítható példákból megállapíthatjuk: a fordítás ma olvasható szövege feltehetőleg Szenci Molnár Albert szótárának ismeretében készült el, tehát 1604 utánra datálható.

A kézirat keletkezési helyével kapcsolatban Lugossy József nem foglalt állást. Mészáros István — talán Lugossy java munkálkodásának debreceni színhelyére gondolva — a nyilván iskolai használatra szánt kézirat születési helyét a debreceni kollégiumban vélte felfedezni, diákfordítónk nyel-

vében nem találván „kirívóbb nyelvjárási sajátosságok”-at (238). Mindenesetre „tájnyelvi jellegzetesség”-nek érezte a *ti* személyes névmásnak *tü* formában való következetes használatát (uo.) és idézte a III. ének 339. sorának magyar változatában olvasható többesszámú *tütököt* alakot. Mi mindjárt az I. ének invokációjában felfigyeltünk erre a jelenségre: „Oh *tü* vilagnak tündülő világossági, [...] Teis Liber Jsten es Taplalo Ceres, mivel a’ *tü* ajande[ko]tokbol változtatta el a’ fold az Chaóniai makkot köver buzava, [...] *Tuis* Faunusok, [...] jertek Egyszer-s-mind: a’ *tü* jotetemenytekről eneklek”. Ugyanakkor a debreceni Csokonai verses *Georgica*-fordításában következetesen *ti* olvasható. A kézirat e labializációs sajátossága nyomán további tájnyelvi sajátosságok keresésére indultunk.

Vizsgálatunk eredményei egyértelműen a fordító(k) erdélyi voltára utalnak. A rögöt csak Erdélyben mondják *galynak*, a hajlékony kosárfonó vesszőt *hutyollónak* vagy *hutyorgónak*, a kövér, zsíros gabonát *eresztőnek*. Nyelvtörténeti szótáraink lapjait forgatva számos olyan szót találtunk a kéziratban, amelyeknek a magyar nyelvterület más részein való meglétét kizárni nem lehet ugyan, de a 16–17. században csak Erdélyből adatoltak (pl. a pázsit *pázsint* változata), vagy ott gyakrabban fordulnak elő (pl. a dörömböző hangutánzó szó, a *csovál* ‘megjelöl’ ige). A *tü* személyes névmásban bemutatott labializáció és a toldalékokban rendszeresen feltűnő zártabb magánhangzók (*azokot* stb.) is jól egyeztethetők erdélyi nyelvjárási jelenségekkel.

Szövegünk keletkezési helyének közelebbi meghatározására ezek után egy lehetőség kínálkoznék: ha valaki — szerencsés kutató — valamelyik erdélyi iskola növendékeinek sorában véletlenül rábukkanna a kézirat vége felé (a 65v lap felső szegélyén) álló két név — *Michael Bányai, Martinus Kedd* — viselőjére.

2. A *Georgica* ismerete és tanítása magyarországi iskolákban

Vergilius utókorának kutatói főleg az eklogák és az *Aeneis* folyamatos tanulmányozásának dokumentumait tartják számon. Ez érthető is, hiszen a költő hírét (amely Dante „üdvözült hölgye” szerint addig tart, amíg a világmindenség mozgása, *Inf.* II,60) a Gyermekek születésének jövője és az Aeneas alapította Róma örökkévalóságának hite a kezdetektől fogva táplálta. A *Georgicát* ritkábban és kevesebben forgatták, utókora is jórészt feltáratlan. Újabbkori hírének megszilárdulását legfőképpen J. C. Scaliger *Poétikájának* (1561) köszönheti, amelyben a Vergilius-csodáló humanista

tudós a *Georgicát* nem is címe szerint, hanem „a hibátlan (tökéletes) mű”-ként (*opus inculpatum, limatissimum, elaboratum, perfectum*) emlegette.

Ha meggondoljuk, hogy a IV. ekloga megváltó-várását vagy a „kegyes” Aeneasról szóló eposz akárhány vonatkozását nemcsak a középkor egész folyamán, hanem a 16. század forrongásai közepette is bőségesen lehetett a kor különböző ideológiai kíváncsalmainak megfelelően értelmezni, de a paraszti élet dicséretét a parasztháborúk miatt legszívesebben agyonhallgatták, akkor az erdélyi *Georgica*-fordítás jelentősége még inkább nyilvánvalónak bizonyul. Ez a magyar *Georgica* — bárkit tiszteljünk is szerzőinek — alig marad el a 16–17. század fordulóján kivirágzó fordítás-irodalmunk nyomtatásban ránkmaradt teljesítményei mögött.

Mészáros István — *Apácai ürügyén* — tanulságos adalékokkal világította meg (229 sk.) a *Georgicának* a magyarországi iskolákban kimutatható frekvenciáját. Jellemző, hogy Apácai két klasszikus latin művet ajánlott az „idegen nyelven való” iskola diákjainak első olvasmányául: Cicero *De officiis*-át és Vergilius tankölteményét; ezeket adja a tanár tanítványainak a kezébe, ezeket „exponáltassa által”, majd az exponált anyagot újólá fordíttassa vissza deákra (Apáczai 367). Az a módszer, amely szerint Apácai a két legfontosabbnak ítélt auktort — mellesleg Petrarca szerint „a latin nyelv szemefényeit” — gyulafehérvári, majd kolozsvári működése során feldolgoztatta, nagyban segít a mi *Georgica*-fordításunk rendeltetésének és használatának megértésében is: a diák először írja le az említett műveket, majd a tisztán hagyott másik oldalra — párhuzamosan — másolja be a kijavított fordítást (*A bölcsesség tanulásáról*).

Érdekes következtetésekre ad alkalmat a marosvásárhelyi kollégium bejegyzőkönyvének Mészárostól ismertetett (1689-ből származó) adata: az akkor beszerzett könyvek közt szerepel a *Georgicának* Apácaitól készített fordítása, valamint Petrus Ramus aritmetikája és grammatikája, továbbá ezzel egybekötve a cicerói *De officiis*-nak szintén Apácaitól való magyarázata. Ehhez most már csak azt fűzzük hozzá, hogy Ramusnak Vergilius tankölteményéhez írott *Praelectiói* az 1570-es évektől számos kiadásban láttak napvilágot. Horatiusnak és Vergiliusnak Ramus logikai módszerét alkalmazó feldolgozására Erdélyből is van adatunk (lásd kötetünk III. szövegét); a névtelen diákszerzők *Georgica*-fordításának ránkmaradt részeiben azonban Ramus *vera methodus*-ára utaló bejegyzéssel — sajnos — nem találkozunk.

3. A latin szöveg

Nem volna érdektelen a fordítás alapjául szolgáló — ránk hagyományozott formájában igencsak gondozatlan — latin szöveg provenienciájának megállapítása sem. Támpontnak tekinthetjük az énekek elé iktatott prózai argumentumokat, amelyek csak 1558-tól tűnnek fel a Manutius-kiadványokban. Kéziratunk latin szövegének másolója (vagy annak elődje) néhol rövidít, így például a III. ének elején elhagyja a visszatekintést (*Postquam duobus superioribus libris arationis plantationisque rationem absoluit, nunc pastionis curam [...] hoc libro exequitur. Duae autem sunt argumenti huius partes: Quarum prior armentorum, equorum [...] curam continet etc.*) és így kezdi: *Duae autem sunt argumenti huius partes: Quarum prior argumentorum* [!] etc. — vagyis az *armentorum* szót az imént leírt *argumenti*-re gondolva *argumentorum*-má torzította. A további két részmondatban az állítmányt hibásan indicativusba tette (*quales [...] sunt*) és csak azután tért vissza a nyelvtanilag indokolt coniunctivusra (*possit deprehendi, debeat adhiberi*). Ha ugyanebben a summában, a *posterior pars* tartalmi leírásában a Manutius-szöveg megtoldását (*una cum eorum causis, signis et remediis, a signis szó feltehetőleg a III,440. sorból került ide: morborum [...] te causas et signa docebo*) valamelyik 16. századi kiadásban megtaláljuk, akkor diák-másolóink latin szöveg-előzményét is kitapintottuk. Az illető diákok önálló szövegkonstituálására aligha gondolhatunk.

Mint Mészáros István megfigyelte, „a III. és IV. könyv élére verses összefoglalás is került »Aliud (argumentum) Modestini jurisconsulti« címmel. [...] E verses argumentumok helyét a másoló diák a magyar részben is kihagyta, oda azonban fordítás nem került” (uo.). Herennius Modestinus (vö. M. Schanz – C. Hosius, *Geschichte der röm. Lit.* II⁴ 99 sk.) verses argumentumai a korabeli Vergilius-kiadásokban általában szintén megtalálhatók.

Az a Vergilius-kiadás, melyet a latin szöveg másolói alapul vettek, biztosan el volt látva (a lapok szélén) ilyen-olyan magyarázatokkal. Itt csak az I,266. sor *rubea virga*-jának magyarítását idézzük: „könnyű szűrő kósar a' Rubos varos mellet termő vesszók[bol.]” Ez a fordítás a Servius-féle kommentár két magyarázata (*Rubi oppidum in Apulia hoc genere viminis abundans, item rubea virga ex arbore rubi facta*) közül a (tudálékos) elsőt reprodukálja, pedig a második a helyes. Az illető kiadás „karajára” nyilván csak az első fért rá. (Ezt olvassuk Paulus Manutius jegyzeteiben, az 1560. év Aldinájában: „*Rubea virga: quae apud Rubos [...] plurima nascitur. Sic exponit Servius.*”)

Az imént említett gondozatlanság (és persze a kézirat töredékessége) miatt eleve lemondunk arról, hogy másolóink latin szövegét közöljük; a kiadvány használhatósága érdekében a mértékadó modern kiadásokhoz (Hirzel, Mynors, Plessis-Lejay, Geymonat) igazodtunk. Néhány kiragadott részlet mégis szemléltesse az iskolai oktatásban annak idején közkézen forgó auktorszövegek állapotát. Van például úgy, hogy a hibásan másolt latin szó magyar fordítása helyes, vagyis a fordítást úgy diktálták, hogy jó szöveget vettek alapul. Így az I,428. sorban *area* áll (*aera* helyett), a recto-lapon pedig — helyesen — *aer*-t találunk. Ugyanitt a 430. sorban az értelmetlen *virnincaro* éktelenkedik (*virgineum* helyett), a fordítás mégis jó: 'szemérmes'. (Vö. II,146. *Clitumnegres* — így! — *Clitumne, greges* helyett.) A méhészetet tárgyaló IV. énekben egyebek közt a pók kártevéséről van szó (247): „pelyes halokot vón fel” a kaptárban (*laxos suspendit cassis*), míg a verso-lapon *cassis* ('háló') helyett *classis*-t írt a figyelmetlen másoló, aminek itt semmi értelme nem volna. Ugyanígy a IV,57. sorban, ahol a rossz *excludunt* fordítása — a mértékadó hagyomány *excudunt*-jának megfelelően — jó: „formálnak”.

4. A fordítás

Sokkal gyakoribb az, hogy a fordítás a helyesen írott latin szöveget félreérti vagy egyáltalán nem boldogul vele. Fordítónk összekeverte például a *serra*-t ('fűrész', vö. a spanyol *sierra*-val, ami tkp. fűrészhez hasonlítható hegyvonulatot jelent) a 'retesz' jelentésű *sēra*-val, és az *argutus* melléknevet is először 'ravasz'-nak értette (I,143. *tum ferri rigor atque argutae lamina serrae*): „[A]kkor talaltatot a' vasnak megh edzése es a' ravasz lakatnak [p]elehe” (a német Blechből származó *pléh* 16. századi alakja; vö. *palác, serét, slejt* stb.), és csak később javította a „fogas füresznek [l]apjá”-ra. Valamivel lejjebb a földművelő eszközeit sorolja fel a költő: az eke tartozékait, a paraszti szekeret, cséphadarót, vontatószánt, kapát stb. (I,163 sk. *tardaque Eleusinae Matris volventia plaustra, tribulaque traheaeque et iniquo pondere rastro*). Fordításunk így nevezi meg ezeket az eszközöket: „az Eleusinae aszszonynak forgo keső szekere” (a „keső” jelentése itt 'késedelmeskedő'; a *tarda* jelző valójában határozószóként értendő: 'lassan gördülő szekér'); [1:] „-s-a' vasas talyga -s-mind eke kabala” [2:] „-s-a' haromszegű tsep es szán” (a *tribulum*, tkp. *teribulum* a *tero* igéből, nem tévesztendő össze a görögből átvett *tribolus*-szal, ami valóban 'háromszegű'-t jelent, de nem csépet, hanem sarkantyút); „-s-mind pedig az igen nehez borona” (a *rastrum* nem borona, hanem — esetleg több ágú — kapa). Ugyanitt szerepel az eleusisi

misztériumokban használt szórólapát (I,166. *mystica vannus Iacchi*), melyet a latin nyelv misztériumaiba még be nem avatott diák alaposan félreértett és „myrtusbol czinalt”-at fabrikált belőle, amit azután „szenteltetet”-re javított. Máshol (II,487) a *bacchata* szót olvasta *baccata*-nak, így lett a rajongó Bacchus-tisztelőktől ’végigtáncolt’ Taygetosból „gyöngyfel fűzött” (ti. *bacca* nemcsak bogyót, apró gyümölcsöt jelent, hanem gyöngyöt is). Magyarázható a félreértés a II,386. sor magyarázatában is: az itáliai parasztok nyilván nem „szókót kaczagásokkal” mulatnak ünnepeiken, hanem ’oldottan’, hiszen *feloldja* gondjaikat a Lyaionnak tisztelt boristen (*solutus* a *solvo* igéből, nem a *soleo*-ból származik). Máshol a mitológiában tévedt el a diák-fordító és a lapithákkal összeverekedő *Rhoetus* kentaurból (II,456) „Trojai hegy”-et csinált (vagyis összetévesztette *Rhoeteum*-mal). Klasszikus a IV. ének Egyiptom-leírásának eltorzulása: itt a Nilus országának lakójáról van szó, aki „tarkára festett csónakján járja körül földjeit” (IV,289. *circum pictis vehitur sua rura phaselis*). *Phaselus* tulajdonképpen a m. ’bab’ (a mi fuszulykánk őse), aztán babhüvely formájú vízi alkalmatosság (vö. Cat. 4,1. *Phaselus ille, quem videtis...*); a fordító azonban a kisázsiai Phasis folyó vidékéről származó *fácánokra* (*Phasiana avis*) gondolhatott, így került ki a tolla alól a „fatzan kepeket viselő csónak”. Valamelyik Manutius-kiadás használatára vallhat esetleg a III,366. sor (*stiriaque inpexis induruit horrida barbis*) zavaros fordításának első változata: „Es a’ czöpp czudalatos füsületlen agbogakkal megh kemenyedet”, ti. a szkíta tél híres leírásában a „fésületlen barbárok szakállára fagyó” — ahogyan a fordítás is kijavította: — *jegczap* (*stiria*) magyarázataként ott szerepel a ’csepp’ jelentésű *gutta*. A nehéz helyek sikerületlen fordításait (például az Octavianus tiszteletére rendezendő játékok elképzelését: III,21 skk., a IV. ének summájának vaskos tévedéseit, vagy a fiatal szőlő ültetvények gondozásának leírását: II,354 skk.) regisztrálni nem feladatunk.

5. A metrika tanulmányozásának nyomai

A legutóbb említett helyen a friss szőlőhajtások megtámogatására szolgáló karókról stb. van szó (II,358 sk. *tum — sc. superest — leves calamos et rasae hastilia virgae fraxineasque aptare sudes...*): „akkor kel osztán keszíteni könnyü vesszszokot, kópia formaju megh nyezet fakot, körös fabol csinalt perselt karokot” stb. Vagyis a fordító nem ügyelt a versre: a *lëvës* (’simára faragott’) helyett *lëves*-t olvasott, mint ahogy valamivel később (II,449) a hársfák jelzőjét is ’könnyű’-nek értette (*tiliae lëvës*), nem gondolván az illető fa kergének simaságára. (Ugyanígy tévesztette össze fentebb a *tribulum*-ot a *tribolus*-szal.)

Pedig az iskolamester skandáltatta a vergiliusi sorokat, amint ezt a több helyen megfigyelhető kvantitás-jelzések bizonyítják: *aūt dūlcīs mūstī Vūlcā-nō dēcōquit ūmōrem* (I,295), *consērērě* (II,38), ill. *těnŭŭā cera* (IV,38). Az első szövegrésznél külön bejegyzés is emlékeztet a sor rendkívüliségére: *adundat* [ab-? red-?] *ultima syllaba*, amennyiben a *versus hypermeter* túlnyúló(nak látszó) utolsó szótagja (-em) a magánhangzóval kezdődő következő sorral (*et foliis...*) egybefolyik, mint alább (II,69 sk.) *ārbūtūs hōrrīda*, / *et...*, vagy (III,449 sk.) *vīvāquē sūlpūra* / *Idaeasque pices*; a leghíresebb ilyen sor Dido átka (*Aen.* IV,629): *imprecor arma armis, pugnent ipsique nepotesque.* / *Haec ait...* Hasonló bejegyzést a ránkmaradt lapokon még egyet találunk: a II. ének 401. sorában olvasható *nemus* fölé írott eligazítást, amely szerint az illető szó *synecdoc[hice]* jelöli a szőlőültetvényt és a szőlő felfuttatására használt fákat. Ezt persze a fordításban olvasható „berek” kevéssé érzékelteti.

A diákok készítette kétnyelvű *Georgica* e metrikai bejegyzései kapcsán térjünk itt ki arra az 1592 előtti töredék-lapra, amelyen az I. ekloga végének és a II. elejének latin szövege között magyar fordítás-részletek őrződtek meg. (Közzétette Nagy Gyula, MNy 1906. 312 sk.) Ezeket az alkalmasint szintén iskolai célra bejegyzett rögtönzéseket Trencsényi-Waldapfel Imre a *Pásztori magyar Vergilius* (Bp. 1938) utószavában (103) „a műfordítást próbálgató humanista előkészítő jegyzetének” vélte és a dőcögő parafrázisban „az alakuló hexameter lehetőségeit” akarta volna kimutatni. „A XVI. századi metrikus kísérletekhez mérve egészen elfogadható hexameter” látott például a II. ekloga kezdősorának magyarításában: „[E]gy paraszt Corydon szereti vala az szép Alexist” — Sylvester János úttörő kezdeményezése után. A folytatásból azokat a néhány szótagnyi részleteket emelte ki, amelyek helyvel-közzel daktylikus lejtésűek, vagyis ugyanazzal a módszerrel igyekezett valószínűsíteni a töredékből a hazai időmértékes verselés szárnypróbálgatását, mint korábban (Nyugat 1931/I. 125 sk.) a *Magyar Elektra* „jambusainak illúzióját.” (A kísérlet megalapozatlanságáról lásd Bornemisza-monográfiánk idevágó megállapításait: *Az antikvitás XVI. századi képe*. Bp. 1960. 110 skk.)

Ugyanennyi erővel *Georgica*-fordításunk akárhány helyét is mértékre szedett remekműnek minősíthetnők, mint például a II. ének 108. sorának (*velit ... nosse, quot Ionii veniant ad litora fluctus*) ritmizálását: „tanollja megh, [ho]gi [...] a’ Jupiternek [a fordító *Ionii* helyett talán *Iovi*-ra gondolt] meny habjai jonek [a’] partra.” Vagy nézzük a kyklopsok kovácsolásának eredeti ritmusát (IV,174 sk. *illi inter sese magna vi brachia tollunt in numerum versantque tenaci forcipe ferrum*) megmagyarítva: „amazok egj mas között rendiben felemelgetik nagi erővel karjokot, es a’ ragado fogoval forgattyak a’

vasat". Ha valaki a vergiliusi versművészetnek ennyire *hallható* megnyilvánulását nem érzékeli, akkor szövegét ne is próbáljuk az időmértékes verselés korai remekévé magasztosítani még akkor se, ha itt-ott rábukkanunk is daktylikus jellegű magyar részekre (mint például a IV. ének elején: „Mert mindeneket szellyel pusztitnak, Es a' szegeny repülököt” — a folytatás már nem vers).

6. A szöveg nyelvi érdekességei

A fordított szöveg természetének megfelelően a mindennapi élet régies ízű szavainak páratlan bősége tárul elénk a kéziratban. A friss hajtást *bojtnak*, a jeget *zajnak*, a szívóست vagy ragacsost *sükeresnek*, a cséplést (első nekifutásra) *kopácsolásnak* nevezi a fordító. A halász ólomnehezékes vetőhálójával (*turboklójával*) *turbokálja* a vizet; a *fias disze* annyi, mint anyakoca, a hangya *monyai* hangyatojások (vö. *tikmony*); a madarak a réten *barkásznak*, a varjú *korrog*, a kitörni készülő Etna *murrog*, a ropogó tűz *dörömbözik*; a halcyon-madarak itt *hojszák*, a napkorong fényes *tálnír* (tányér), a „fehér madár” (golya) *esztrág*, a tölgyfa *töly*, a háznak vagy istállónak nem padlása, hanem *héja* van (a házat *födő cserép* csatornával *hējazzák be*); a *megilletett* (érintett, fertőzött) tagokat a Szent Antal tüze *faggatja* (vö. kifakad, -fakaszt); a csorda délben a *déllőhelyen* pihen (persze nem *teletszaka*); a *ptriücskök* énekelnek, a vadászebek *csiholnak*, a békák *rekegnek*, a disznók makkot *porcogatnak*; az *iratos hátú* gyíkok helyett *gyékeket* találunk, a csikó helyett *csitkót*; a nagyobbacska borjúnak szöges *kalafintát* kötnek az orrára, hogy ha szopni akar, az anyja elrúgja; a *darabantságra* rendelt dolgozóméhek *szerbe-szerbe* (felváltva) látják el tisztüket; a békés aranykorban nem fúvatlak *készülőt*, és így tovább.

Ha már a magyaráítás „tájjellegű” és ódon ízeiről esett szó, lássuk azt is, hogy a *latinság* mennyire hatotta át fordító(i)nk nyelvi tudatát. Latinizmusokkal persze sűrűn találkozunk, mint például mindjárt a kezdő mondatokban (a latin „függő kérdések” kötőmódjainak megtartásában): „*Mi tegye termékennyekke a' veteme[nyeket,] Es [...] Mitsoda gond viseles kevantatik* [a latin *quae cura boum sit* coniunctivusa itt visszazökken a magyarban használt jelentő módba] az öregb barmokra, [...] Es minemü tulajdon-sagok *legyen* az takarekos meheknek” stb. Ez a szoros kötődés az eredetihez szinte általános, de különben a zamatos fordításban előforduló latin szavakat a tíz ujjunkon is összeszámálhatjuk: a háznak *fundamentumot* vetnek; a szérút *sükeres földdel* kell *pávimentomozni*; szó van az *oratorok* nagy becsületéről. Több ízben olvashatunk levegő helyett *áert*, a latin *argumentum*

magyar megfelelőjeként *summát*, a méhektől gyűjtött eleség (vagy gyűjtemény) *materiáját*. Az ejtésünkhöz igazított palántát *plánta* alakjában sem érezhették idegennek. Ugyancsak több adat van a *sarmentum* (*venike*, azaz venyige) magyar nyelvbeni meghonosodására.

A számlálhatatlan nyelvi érdekesség szakmai méltatása nem e kiadvány dolga. Egy-két aprósággal azért a klasszikus filológus is tiszteleg a régi magyar nyelv hivatott kutatói előtt. Pais Dezső *A régi magyarság szellemi életének kérdésköréből* c. dolgozatában (Nyelvtudományi Értekezések 75.) a *regölés* rejtelméről szólván tanulságos adatok sokaságával szemléltette a *reg*, *regel*, *regél*, *rege* stb. manapság nem is sejtett összefüggéseit. Számon tartotta (11) a *regel* ige ('brekeg, kuruttyol') székelýföldi használatát (*regö béka: rana stridula*) vagy a Szenci Molnár Albert szótárában található értelmezést („azon regét dudolni” – *antiquam occinere cantilenam*) is, de nem ismerhette fordítóink tudományát, akik a *Georgica* I,378. sorát (*et veterem in limo ranae cecinere querelam*) imígyen magyarították: [1:] „Es a' bekak regelik a' sarban regi regeleseket.” [2:] „Es a' bekak a' sarban azö regi regjeket eneklik.” [A latin szöveg fölött:] „zengedeznek”.

Remélhetőleg Hadrovics Lászlót is megörvendezteti a II. ének 452 sk. sorainak fordítása, amelynek töredékeiből kitetszik, hogy Vergilius szülőföldjének kirajzó méhei [1:] „a[z] üregh (vajott) [...] fanak valujaban” [2:] „az ures [...] fanak valujaban” telepszének meg (*examina condunt corticibusque cavis vitiosaeque ilicis alveo*) — mint ahogy az ó-magyar Trója-regény nyomait a délszláv irodalomban kitapintó nyelvész a feltételezhető *ingens equus cavus* fordításából („felette üreg ló”) félreolvasott „fekete üveg ló” értelmetlenségét meggyőzően magyarázta (MTA I. OK 1954. 148 sk.; vö. Verg. *Aen.* II,19 sk.: *cavernas ingentes armato milite complent*).

Mi magunk — Berzsényi tisztelőiként — egyetlen szó bemutatására érzünk itt indíttatást. A IV. ének elején (103 skk.) a méhraj befogásával kapcsolatban olvasunk a „safranj színü viragokkal szagoskodó [k]ertek” édesgető hatásáról és a „füzfabol [cs]inalt sallajával” (sarlójával) a méhekre is vigyázó Priapus-szoborról (110 sk. *custos furum atque avium cum falce saligna Hellespontiaci servet tutela Priapi*). Ehhez a magyarázó jegyzet: „kerti vaz isten”. Berzsényit manapság kevesen olvassák, de még értő olvasói sem tudják, hogy mi az a „rút sybarita vaz”, ha elő nem veszik a TESz-t, amelyből kiderül, hogy már a Bécsi Kódex is megörökítette (a 15. század derekán) „a dinnyes kertben [...] semmit nem öriz”-ő „uaz”-at, azaz madárijesztőt. Találkozunk vele Pesti Gábor *Esopus*ának „reuided” életrajzában, ahol a „testij allapattija zerijnt rwt ees egtelen”, „fel fwt temlew” ember „waaz”-nak ajánlkozik gazdjára rossz gyermekei mellé. Régi szótá-

raink szerint a. m. '*terriculamentum avium in hortis*' (vö. Hor. Sat. I,8,3 sk. *furum aviumque maxima formido*); 'Strohmaennl', vagy ha úgy tetszik: Männchen (mint a magyar 'emberke'), alném. Manneken, flam. mannekijn > mannequin, vagyis öltöztető bábu; üres(fejú és -szívű) divatbáb, afféle Kárpáthy Abellino.

A szöveg fáradságos kibetűzése (mondhatjuk: megfejtése) közepette külön öröm volt például a mezőgazdaságról — tehát valóban nem a legpoétikusabb tárgyról — szóló tankölteményben érthetőleg sűrűn szereplő csillagképek nevének hajdani hiedelmeket tükröző megjelölése. A manapság is használatos Fiastyúkon, Göncöl szekeren („Az Gönczöl szekere az öcczivel”) vagy az „Eb czillagh”-on (*Canicula*) kívül ilyenekkel találkozunk: *Anguis* (Kígyó) a. m. „az Orias szemoldo[ke]”, *Lucifer* (a görög *Phosphoros* tükörfordítása): „ökör kereső” (Mészáros István „ökörszerető”-nek olvasta), *Haedi* (gödölyék): „szilkes czillag”, *Coronae*: „Orias verme”. Még érdekesebb a *Hyades* (görögül a. m. „esőzők”, latinul *Suculae*, azaz „malacok”, a csillagkép elnevezését már a régiek is többféleképpen értelmezték, vö. Gellius N. A. XIII,9,4–5) fölé írott megjegyzés: „az darvak hugya”, majd valamivel később (I,218) a „fenyes Bika” (*Taurus*) azonos magyarázata: „darvak hugya czillagh”. A kérdéses szó a régi magyar nyelvben csillagot jelentett, de ez az értelme már a 16. században elhomályosodott, ezért tették az eredeti szókapcsolathoz ('a Darvak vagy a Bika csillagképe') tautologikus magyarázatként a „czillagh”-ot.

De még sok minden egyéb is megörvendezteti a mai olvasót, főleg a régi irodalom kedvelőit. Mészáros István például a III. ének 18. sorának (*centum ego quadriugos agitabo ad flumina currus*) magyar változatát érezte ízesnek: „[sz]áz negi lóvú szekereket szellyel nyargaltatok” — Balassit idézve emlékezetünkbe. Mi itt Balassi *mesterének Élektra*-jára gondoltunk, amelynek kocsiverseny-leírásában a „Vitez Orestes [...] tiz koczi vitezekel egy rendbe alla”, majd „meg Suitak az louakat, [...] az koczik peregtek, czikorgottak, toerték aeroessen”, a vitézek „Sirenkettek”, „valaztig giorsolkod”-tak, „az koczinis vgian igen emberked”-tek stb. Ugyancsak a fiatal Bornemisza bibliás dikciójával (*Elektra* panaszával, a holtak hitt testvér elsíratásával: „Orestes, Orestes, Miert hagial aell aengem. [...] kialtok the hozzad, de nem halgatod meg az en beszedemet, panaszolkodom eloetted, de nem felels ennekem [...]”) éreztük rokonnak a pásztor Aristaeus „panaszolkodását” (IV,321 skk.): „Edes Annyam, [Cy]rene, édes Annyam, [...] miért, hofi engemet [...] a' szerencsenek gyüölsegerre szültel? [...] [Ava]gi hova lött most a' te enhozzam valo szereteted? [...]”

A diákkfordító(k) iskolás, botladozó Vergilius-fordítása azonban nemcsak Balassit és mesterét, nemcsak a vizsolyi biblia ódonságával szívhezszóló magyarságát idézi fel az olvasóban, hanem Szenci Molnár Albert zsoltárait is. Ahogyan Vergiliust a „böv” Tarentum gazdagsága és békéje elveszett otthonára, a „bóldogtalan Mantuá”-ra és a Mincius „füves folyo vizenel legelo fejer hattyuk”-ra (II,199) emlékezteti, úgy juttatja eszünkbe ez a néhol mégis nekilendülő tolmácsolás a 23. zsoltárt: „Az Ur ennékem öriző pásztorem, [...] Gyönyörű szép mezőn engemet éltet, Es szép kies folyovizre legeltet.” (A latin *amisit* persze nem a. m. ‘elhagyott’, hanem ‘elvesztett’.) Vagy amikor a méheknek a *divina mens*-ben való részesedéséről, az istenségnek a világegyetem „minden reszszein, es a’ tengernek kebelein, -s-a’ magos egen által hat”-ó lényéről olvasunk (IV,220 sk. *deum namque ire per omnes terrasque tractusque maris caelumque profundum*), a 8. zsoltár szavaival mondjuk: „Nagy diczőséged ez egész földre Kiterjed, es fölhat az egekre!” Ismerősen cseng fülünkbe „amaz zengő ertz szabasú hadi hangh” (IV,71. *Martius ille aeris rauci canor*) is, amely a méheket harcra tüzei, nemcsak a szeretet himnuszából (1Kor 13,1), hanem a 33. zsoltár „Cimbalmi zengés”-éből (vö. IV,151. *crepitantiaque aera*: „zengő Czimbalmok”) is.

Összegezve: örömmel adunk igazat Mészárosnak abban, hogy „diákjegyzetünkben [...] az első magyar prózai Vergilius-fordítást vehetjük a kezünkbe” (231), hiszen Huszti Péter *Aeneis*-e („az az az troyai Aeneas hertzeg dolgai, mellyben Troya vetele es romlása, troiaiak budosások [...] es Romanak eredeti, nagy szep diszes verseckel meg iratik”, 1582) verses história, az antik anyagnak sajátos (protestáns szellemben fogant) megverselése a régebbi énekmondás modorában. Az persze nem áll, hogy „az egész antik klasszikus latin irodalomból ez a diákjegyzet szólaltat meg először egy remekművet magyar nyelven”, hiszen az iskolai munkában folyamatosan csiszolódó kézirat ma ismert szövegénél pl. Baranyai Decsi János fordításai feltétlenül régebbiek.

A bonyolult keletkezési folyamat minden mozzanatának reprodukálása sűrű lapalji jegyzetek felsorakoztatása nélkül megoldhatatlan feladat lett volna. A kéziratot kézbe véve akárki meggyőződhetik a vállalkozás (sőt: a kibetűzés!) nehézségeiről, és meg fogja bocsátani az itt-ott bizonyára kipécézhető téves olvasatokat. (Több szem többet lát: a mi teljes szövegközlésünk is jónéhány helyen korrigálja Mészáros kiragadott szemelvényeinek elnézéseit.) Annak idején nem túloztunk, amikor azt írtuk, hogy ez a korai magyar *Georgica* csak hosszas görnyedés (és szemrongálás) árán fedte fel titkait.

Borzsák István

7. A szövegek közlés és a jegyzetek

Mint az előzőekben szoltunk róla, Mészáros István szerint a kéziratot négy személy írta le, de ennél több kéz feltételezése is megengedhető. Ugyanakkor jelentősen csak az „A”-kéz írásképe különbözik a többitől, a Mészáros által „B”- és „C”-kéznek tulajdonított szövegrészek írásképe között nincs különbség, és a „D”-kezet is inkább tolla, tintája különbözteti meg, nem a leírt szöveg más részeihez hasonló, iskolás betűformálása.

Mint már említettük, lemondunk arról, hogy a *Georgicá*-nak a másoló(k sora) által eltorzított latin szövegét közöljük. Az „A”-kéz írásából tehát csak az énekek elejére írt, P. Manutius- és Modestinus-féle argumentumokat közöljük.

A magyar szöveg gondozása során nem kíséreltük meg bizonytalan szempontok alapján szétválasztani a fordítás módosulásának egyes szakaszait. Még ha „B”, „C” és „D” leírók különböző személyek voltak is, szövegeik a latin eredeti fokozatos megértésének egységes iskolai folyamatát tükrözik. Helytelennek ítélnénk, ha valamely fiktív leíró fordításának végső állapotát tekintenénk főszövegnek, s a többit csak változatként hoznánk. A szövegcsoportok ilyen elkülönítése (pl. aszerint, hogy a recto vagy a verso lapokra íródtak) teljesen külsődleges; sokkal fontosabb az a lépésenként egymásra épülő iskolai munka, ami összekapcsolja őket, mint ami elválaszthatná: leíróik talán (!) különböző személye és valamennyi időbeli különbség munkálkodásukban.

A kézirat Mészáros által „B”-kéztől származónak nevezett legtestesebb részét, a recto lapok összefüggően leírt magyar szövegét az elmondottakból következően az ún. „C” és „D” kéztől származó szórványos szövegrészekkel egységes szerkezetben hozzuk a főszövegben. Megfigyelhető, hogy a latin szöveg megértésében általában a „C”-kéz által leírt mondatok jutottak a legmagasabb szintre. Ezek mindig „B” magyar szövegét (gyakran többször átfogalmazott szövegrészei közül a legutolsó változatot) teszik könnyebben érthetővé, tömörebbé, magyarosabb mondatszerkesztésűvé. Eszerint:

– „C” szövege, vagyis a verso lapokra, a latin sorok közé írott javítás mint a legvégső, legcsiszoltabb változat, mindig főszöveg; a „C” fordításában meglévő részletek „B” általi fordítása, vagyis a recto lap magyar szövege változat a kritikai jegyzetek között. Következésképpen járva el, így van ez abban az egy-két esetben is, amikor a verso lapon leírt javítás elrontotta a recto lap pontosabb fordítását;

– a „C” fordításából hiányzó részeknél „B”, azaz a recto lapok folyamatos szövege a főszöveg, mégpedig „B” legutolsó szándéka szerint. Ha korábbi fordítási megoldásait áthúzta vagy korrektúrajellel kicserélte, mindig újabb megoldásai kerülnek főszövegbe, a régebbiek jegyzetbe, az áthúzottak < >-ben, a korrektúrajellel kicseréltek erre utaló, []-be foglalt megjegyzéssel. Az egyetlen kivétel, ha a papír sérülése miatt az áthúzott rész fölé írt újabb vagy a margóra írt korrektúra nincs meg, ekkor a kicserélni kívánt rész a főszövegben marad, de a csere szándékának jelzésével: az áthúzottak < >-ben, a korrektúrajellel ellátottak a jegyzetek közé sorolt [megjegyzéssel]. Ha korábbi fordítási megoldásait nem húzta át, a főszövegbe akkor is az azok fölé, a sorok közé vagy a margóra írt változtatásai kerülnek, a régebbi változatok pedig jegyzetbe, de természetesen csúcsos zárójel nélkül. Ha akár alap-, akár javító szövegében folyamatosan leírva (olykor kerek zárójelben) több át nem húzott szinonima követi egymást mint a latin szöveg egy szavának kifejezési változatai, ezek mind a főszövegben maradnak, kivéve, ha kettőt közülük azonos korrektúrajellel kapcsolts össze: ekkor a korábban leírt a jegyzetbe kerül, a később leírt pedig a korábbi helyére a főszövegbe;

– a „D”-kéz által, akár a recto, akár a verso lapra írt rövid magyarázatokat is a főszövegben közöljük, azon szó után, amelyet magyaráznak. Gyakori, hogy „D” jegyzete „B” szövege helyett „A” latinja fölött, vagy a „C” által leírt végső változat helyett a „B” által leírt korábbi változat fölött olvasható – ilyenkor „D” jegyzeteit hallgatólagosan az épp követett főszöveg („B” vagy „C”) megfelelő szava után hozzuk;

– mind a „C”-nek, mind a „D”-nek tulajdonított beszúrássok között van néhány olyan egyszavas megjegyzés, amelyet nem lehet beiktatni „B” folyamatos szövegének nekik megfelelő szava helyére, mert a folyamatos szövegben a korábban leírt szó ragokkal, szám- és személyjelekkel van ellátva, míg a javítás szándékát csak a választott új szó szótári alakjával jelezték. Ezekben az esetekben, mivel nem akartuk ezeket a grammatikai illesztőket önkényesen pótolni, kivételt kellett tennünk: „B” szövege változtatás nélkül főszöveg maradt, és csak a kritikai jegyzet jelzi a későbbi javítási szándékot.

A kritikai jegyzetre utaló betűjelek mindig a jeltől balra álló szövegrészre vonatkoznak. Az alapeset az, ha a jegyzet a jelet közvetlenül megelőző egy szóra vonatkozik. Gyakran azonban a jegyzet a jelet megelőző hosszabb szövegegységhez tartozik. Gazdaságos megoldásnak találtuk a főszövegből semmit sem ismételni meg a jegyzetben, hanem a főszövegben a jegyzet érvényének kezdőpontját is megjelölni. A jegyzeteket hívó betű-

jelek tehát vagy magukban, vagy párosan kerülnek a főszövegbe. Ha a jel egyszer fordul elő, a jegyzet az azt közvetlenül megelőző egy szóra vonatkozik. Ha ugyanaz a jel kétszer fordul elő, a jegyzet az általuk közrefogott szövegrészre vonatkozik.

A [magyarázó megjegyzés] nélküli kritikai jegyzetek minden esetben korábbi szövegváltozatot közölnek. A jegyzetek közé került minden szöveg tehát a fordítás formálódásának egy-egy, a végleges változatot megelőző (kivételesen: azt követő, de a főszövegben nem érvényesíthető) állapotát jelzi. Ha a szöveg azonos helyének több, a főszöveg kialakulása előtti formálódási lépését is sikerült feltárni, ezeket a változatok előtt []-be foglalt sorszámok jelzik. Ezeknek a sorszámoknak tehát nincs közük a leírók feltételezett személyéhez, ezek mindig a szöveg formálódásának állomásait jelentik. Minden változatban < > jelzi azt, hogy szavainak továbbformálása közben mely részeket nem tartotta meg (bármely) fordító, hanem áthúzta vagy átírta. Azt azonban, hogy mire javította át vagy mivel egészítette ki őket, itt nem jelezzük, hiszen ez az időrendben következő változathoz vagy a főszövegből kiderül.

Nem jelezzük azt, ha a recto lapról vett főszöveg valamely szava a verso lapon vagy bármely lap margóján, ill. a verso lapról vett főszöveg bármely szava a verso lap margóján azonos helyesírással szintén megvan.

A szövegben található, []-be foglalt kiegészítéseink minden esetben a kézirat sérülése miatt elpusztult betűket, olykor szavakat pótolnak. Ha tehát a szó egy betűje nem a kézirat sérülése, hanem tollhiba miatt nincs meg, azt sosem szögletes zárójelben pótoltuk, hanem a főszövegben a hibát javítva a helyhez kritikai jegyzetet írtunk.

Természetesen a latin szöveggel való összevetés során mindig meg lehet állapítani, hogy hozzávetőleg mi lehetett az elpusztult részek tartalma. A hiányok kiegészítésére azonban csak akkor vállalkoztunk, ha a hiányzó gondolatokat kifejező hiányzó szavak is bizonyossággal megállapíthatók voltak. Más esetekben csak azt jelöltük a szögletes zárójelen belül a pontok számával, hogy körülbelül hány betű hiányozhat (a hosszabb hiányokat pontozott sor jelöli). A szöveg épen maradt részei alapján általában a pótlásainkban szereplő szavak kéziratban szokásos helyesírását is meg lehetett állapítani.

A tárgyi jegyzetek összeállítása közben kötetünk általános elveit követtük. E jegyzetek két jellegzetes csoportja azonban rövid magyarázatot érdemel. Jegyzetet fűztünk a magyar fordítás minden olyan szavához, amelyet iménti fejtegetéseinkben a szöveg tájnyelvi vagy régi nyelvi sajátosságaként megemlíttünk; itt lehet részletesebb argumentációt találni azzal

kapcsolatban, hogy ezek a szavak szolgálhatnak-e bizonyítéknak és milyen erősséggel bírnak a fordítás erdélyi keletkezésének kimutatásában, vagy csak a mai köznyelv számára szokatlanok, noha a 17. században az egész magyar nyelvterületen elterjedtek voltak. A jegyzetek egy másik csoportjában a fordítás szavait, fordulatait Apácai Csere János nyelvhasználatával vetjük össze. A 17. századi Erdélyben a *Magyar encyclopaedia* volt az a mű, amely a *Georgica* fordítása által is megkövetelt részletességgel szólt a földművelés, pásztorkodás, méhészkedés tudnivalóiról, és így ezek korabeli szókincséből is más írott forrásoknál gazdagabb készletet használt. Mint az összevetés mutatja, a kéziratos fordítás és a nyomtatott kézikönyv szókészlete, nyelvhasználata között igen szoros hasonlóság van.

Ahol Szenci Molnár Albert szótárát említjük a jegyzetekben, mindig a *Dictionarium* 1604. évi első kiadását kell érteni.

Kecskeméti Gábor

Tárgyi jegyzetek

¹ *ad Persem fratrem*: lásd *Munkák és napok* 10.

² *karo*: *ulmus* (1,2) 'szilfa'.

³ *öreg h barom*: *bos* (3).

⁴ *dajkalkodas*: *cultus* (3).

⁵ *tulajdonsag*: *experientia* (4).

⁶ *tü*: A köznyelvi illabiális *i* népnyelvi labiális *ü*-nek való megfelelése ma szórványosan a déli és a dunántúli nyelvjárásokban, legerősebben pedig a nyugatiban és a székelyben fordul elő; a MTsz ennek megfelelően az Őrség, Erdély és Moldva területéről ismeri a köznyelvi *ti* népnyelvi *tü*, Székelyföldről és Moldvából *tü* alakját. A 16–17. századból is az ország több területéről van adatunk a *ti* labializációjára: a nagyvázsonyi pálosok leírta Czech-kódex (1513), az óbudai klarisszák kódexei (Nagyszombati-, Debreceni-kódex), margitszigeti domonkos kódexek (Thewrewk-kódex), Ozorai Imre, Sylvester János, Melius Juhász Péter, Bornemisza Péter stb. művei. A kéziratban megfigyelhető szókészleti és egyéb hangtani jellegzetességekkel összevetve, ezt a labializációs tendenciát valószínűleg erdélyi sajátásgnak tekinthetjük.

⁷ *harom agu kapa*: *tridens* (13), Szenci Molnár Albert szótárában: „Harom agu vas villa, Harom fogu Vas kapa”.

⁸ *deltzeges*: *fremens* (12); nyelvtörténeti szótáraink csak 'petulcus, effrenatus' jelentésben ismerik.

⁹ *Aristae[us]*: Vergilius nem nevezi meg.

¹⁰ *Tegeae*: a *Tegeaeus* valójában *Pan* jelzője a latinban.

¹¹ *Triptolemus*: Vergilius nem nevezi meg.

¹² *Venus*: Vergilius nem nevezi meg.

¹³ *nyari hoszszú holnapokat szerző*: a „*tardis mensibus*” (32) magyarázata.

¹⁴ az szüz es az uta[nna következő] Scorpius [...]ven szemü közö[tt]: „Erigenen inter Chelastique sequentes” (33); a Scorpios-t csak a következő tagmondat nevezi meg, amelynek fordítása a töredékes levélen nem maradt ránk.

¹⁵ pokól beliek: Tartara (36).

¹⁶ gály: gleba (44) 'rög, göröngy, hant'. A NySz nem ismeri ezt a jelentést (pontosabban: nem ismeri fel az idézett 1682-es Haller János-mondat galyos szavában, I. 1059). A TESz legkorábbi adata 1577-ből való, ismeretlen eredetűnek mondja. Az EtSz és az RMG1 szerint székely tájszó, a SzT számos adatot hoz róla (1671, 1743, 1762, 1791, 1796). A kézirat erdélyi keletkezése egyik bizonyítékának tekinthető. Előfordul az 5r, 6r, 30r, 31r, 34r, 36r lapokon is.

¹⁷ hogi egi tartom[any nem] hoz [.....] mindeneken, hat egi föld hogi teremphetne: lehetséges, hogy ez a zárójeles megjegyzés a tanári magyarázat egy mondatát őrizte meg.

¹⁸ vidra mony: castoreum (59) 'hódzsír'. A mony itt vsz. nem 'ovum', hanem 'verpa, mentula, veretrum' jelentésű (Szenci Molnár). Pápai Páriz is ennek megfelelően fordította a castoreum-ot: „Hód tökiből való orvosság. Virosum castoreum: Nehéz szagú Kástoreum.” Apácai Csere is ír arról, hogy a hód „monya golyói orvosságra jók” (239). Bár a Szenci Molnár-szótár latin-magyar része megkülönbözteti a 'vidra' jelentésű lutrá-t a 'hód' jelentésű castor és fiber szavaktól, a magyar-latin részben a vidra megfelelőjeként mindhárom latin szót megadja.

¹⁹ Az Epirus szigete [...] az Elis szigetbeli kanczaknak valo palmakot: „Eliadum palmas Epeiros equarum” (59). Sem Élisz, sem Épeirosz nem sziget, hanem tartomány.

²⁰ gönczel szekere: Arcturus (68). A fordító az Arctos-ra gondolhatott, az I,138. sorban legalábbis ezt fordítja „Gönczöl szekere”-nek. Az utóbbi Szenci Molnár szótárában is „Medve, avagy Göntzöl szekere”, míg az Arcturus „Czillag, az Medvefarc után” (Pápai Páriznál: „Ökör pásztor nevű tsillag”).

²¹ dörömbözö: crepitans (85) 'pattogó'. A szó legkorábbi előfordulása a TESz szerint a dunántúli Sibolti Demeter 1584-ben Galgócon kiadott könyvében található, ott azonban ajtón való dörömbölésről van szó. Ugyanilyen jelentésben adatolja a SzT már 1573-ból, majd 1590–1823 között. Az ÚMTSz gyűjtői a Bodroghözben stb. is lejegyezték. A tűz hangját kifejező jelentésére szótárainkban nincs adat.

²² [Fiast]yúk: Pleiades (138). Szenci Molnárnál: „Het czillagu Egi jegy” (a magyar-latin rész a „Fiastik” nevet is ismeri), Pápai Páriznál: „Hét tsillagú égi jel, Egi fias-tyúk”.

²³ Esözok, az darvak hugya: Hyades (138). Szenci Molnárnál: „Hét czillag az Egen, az Ökör jegy fejen, Deakul Succulae”, amiből Pápai Páriz csak a „deák” azonosítást hagyja el. A hugy 'stella' szó önálló használatban már a 16. században kihalt, csillagképek névösszetételeiben azonban a 17. században még gyakran használatos volt (lásd pl. kasza-hugy 1613, 1640, NySz I. 1511). Ilyenkor gyakran a csillag, csillagzat megjelöléssel tették egyértelművé.

²⁴ vilagos medvejenek, U. m. Gönczöl szekerenek csillagat: „claramque Lycaonis Arcton” (138). Lásd az I,68. jegyzetét.

²⁵ turbokallya: verberat (141) 'csapdos'. A turbokol igét a NySz Heltai Gáspár, Pázmány Péter, Ceglédi István stb. műveiből adatolja.

²⁶ turboklo: funda (141) 'vetőháló'. Pápai Páriz azonban a magyar szót a „contus piscatorius” kifejezéssel fordítja. A turbokló főnév az eperjesi Mihályko János és Komáromi Szvertán István munkáiból adatolható (NySz).

²⁷ *fogas füresznek lapja*: az „argutae lamina serrae” (143) első fordítási változatának („ra-vasz lakatnak [p]elehe”) érdekes félreértéseiről lásd a bevezetőt.

²⁸ *Eleusinae aszszonynak*: „Eleusinae Matris” (163).

²⁹ *keső*: ‘késedelmeskedő’ (tardus, 163).

³⁰ *haromszegű tsep*: tribulum (164); a félreértésről lásd a bevezetőt.

³¹ *borona*: rastrum (164) ‘kapa’.

³² *szironybol kötöt*: Szenci Molnár szótárának az első fordítási változat felel meg: *arbutus* (166) nála is „Vadalmafa fabol valo”, míg a *szirony* a *vimen* megfelelője („Vitla, Szirony kötő veszsző, Pantveszsző”). A *vimen*-t kéziratunk is *szirony*-nyal fordítja a II,241. sorban, az *arbutus*-t pedig ismét „alma fá”-val a II,69. sorban.

³³ *szentelte*: a „mystica” (166) első fordítási változatának („myrtusbol czinalt”) félreértéséről lásd a bevezetőt.

³⁴ *tesola*: temo (171) ‘ekegerendely’. Szenci Molnárnál: „Szeker Rud, tesla”. A *tésla, tésola* szót lásd pl. Szentmártoni Bodó Jánosnál (RMKT XVII/4. 441).

³⁵ *egyengetni*: a fordító áthúzta a „sulyokkal” („cylindro”, 178) szót. A *cylindrus* (‘henger’) Szenci Molnárnál: „Kerekdet hoszszu hömpölygő, kö vagy fa, melyel czoportos helyet egyengetne”, Pápai Páriznál: „Hömpölygő, Hempergő vagy Görgő fa”. A *sulyok fistuca* vagy *pavicula* ezekben a szótárakban.

³⁶ *szükeres*: tenax (179), Szenci Molnárnál „Ragados, Enyves”. Lásd az I,290. jegyzetét.

³⁷ *gözü*: curculio (186) ‘zsizsik’, Szenci Molnár szótárában „Ürge”, Pápai Párizéban „Búza-féreg”, de a magyar–latin részben mindketten a *gurgulio*-t adják a *gözü* megfelelőjeként. A *güzü*-t lásd Apácai Csere Jánosnál is (256).

³⁸ *csepeles*: az első fordítási változatban leírt *kopacsolas* ‘tritúra’ (190) jelentését más adatból nem ismerik a nyelvtörténeti szótárak.

³⁹ *eresztő*: pinguis (192), Szenci Molnárnál: „Köver, Siros”. A NySz-nak egyetlen (Erdélyből származó) adata van, amely az *eresztős* azonos értelmű használatát bizonyítja: Haller Gábor naplójának 1639-ből való bejegyzése (ETA IV. 60). A SzT-ban újabb adatok találhatók 1644-ből, 1712-ből, 1825-ből (III,311).

⁴⁰ *saletrom*: nitrum (194). Szenci Molnár szótára is ezt a megfelelőt adja.

⁴¹ *olaj seprőlek*: amurca (194) ‘olajhab’. Szenci Molnárnál is „Olay söprelec”.

⁴² *beli*: fetus (195).

⁴³ *mint egi erőszakmia*: „fatis” (199), Szenci Molnár szótárának az első fordítási változat felel meg: „Isteni elvegezes, rendeles”. Nyelvtörténeti szótáraink nem ismerik az *erőszak* szó ilyen értelmű használatát.

⁴⁴ *egy kezű csillag*: Arcturus (204). Lásd az I,68. jegyzetét.

⁴⁵ *szilkes csillag*, *Godolyek*: Haedi (205).

⁴⁶ *Orias szemoldo[ke]*, *Kígyo*: Anguis (205).

⁴⁷ *szeles*: ventosus (206).

⁴⁸ *az Euxinus tengert megh visgallyak es az alkolmatossagotis*: „Pontus et ostriferi fauces temptantur Abydi” (207).

⁴⁹ *zúrzavar*: imber (211) ‘zápor’, Szenci Molnárnál: „Zapor esső”.

⁵⁰ *Bika, darvak hugya csillagh*: Taurus (218).

⁵¹ *eb nevű csillagh*: Canis (218).

- ⁵² *fiastyuk*: Atlantides (221), Szenci Molnárnál is „Fiastic nevő sereg czillag”.
- ⁵³ *Gnosia czillaga, Orias verme*: Gnosia stella (222) ‘Ariadne’.
- ⁵⁴ *fias disze*: Maia (225).
- ⁵⁵ *Pasztor*: Bootes (229), Szenci Molnárnál is „Ökerpasztor nevő czillag”.
- ⁵⁶ *kerulet*: zona (233). A *kerület* szó Szenci Molnár szótárában még csak a *circuitus* megfelelője, a NySz adatai szerint ‘égöv’ jelentésben először Comenius *Januá*-jának Szilágyi Benjámin István által készített magyar változatában (1643) fordul elő. Lásd még Apácainál ‘*sphaera*’ jelentésben (134).
- ⁵⁷ *jlegyjeknek tek[.....]*: signorum ordo (239). Az *obliquus* szónak (uo.) az első fordítási változatban *horgas*, a másodikban talán *tek[eres]* felel meg. Apácai terminológiája szerint (100) a *horgas vonás* (linea curva) két fajtája a *kerek* (a kör) és a *görbe* vagy *tekeres* (pl. ellipszis).
- ⁵⁸ *földalatti kísértő lelkek*: Manes (243).
- ⁵⁹ *kigyoszabasu czillagzat*: Anguis (244).
- ⁶⁰ *a’ ket medve*: Arctos (245). Lásd az I,68. jegyzetét.
- ⁶¹ *Venus: Vesper* (251), Szenci Molnárnál: „Esthynal czillag”.
- ⁶² *kalangya*: acervus (263), Szenci Molnárnál: „Rakas, gyűjtés”, de a magyar–latin rész szerint a *kalangya* szóval is fordítható.
- ⁶³ *csóval*: impressit (263). A *csoválom* ‘designo’ és a *csóvólom* ‘agito, moveo, moto, quatio, vibro’ ige nem tévesztendő össze (Pápai Páriz); az előbbi legkorábbi példáját a NySz és a TESz csak Miskolci Csulyak Gáspár *Egy jeles vad-kert-jéből* (1691, megj. 1702) ismeri, a SzT már 1592-ből is (II,211–212).
- ⁶⁴ *Rubos varos mellet termő*: rubeus (266) ‘szederbokorról való’. A fordítás magyarázatához lásd a bevezetőt.
- ⁶⁵ *kaszu*: a *kászu* Pápai Páriz szótára szerint ‘theca corticea’ (fakéreg hordócska). A latin szövegben („atrae massam picis”, 275) nincs olyan szó, amelynek ez fordítása lehetne, ugyanakkor a végső változatból a *massa* fordítása (e szövegben általában *tészta*) hiányzik. Magyarázatul latin szövegromlás vagy a magyar szöveg egyszerű másolási hibája is szolgálhat.
- ⁶⁶ *pokolbeli furiak*: Eumenides (278).
- ⁶⁷ *mellyek fonalat a’ tekerő fara tekerni*: „licia telae addere” (285 sk.).
- ⁶⁸ [*s]ikeres*: lentus (290). A *lentos* Szenci Molnár szótárában is „Siker, ragado nedvesseg”. A NySz szerint a 16–17. században az egész magyar nyelvterületen használatos szó, megtalálható Heltai, Rímay, Zvonarics Imre, Lépes Bálint stb. műveiben, Apácai is gyakran leírja (255, 256, 257, 261, 269, 270, 288. stb.). A kéziratban *sziukeres* alakban is többször előfordul.
- ⁶⁹ *virikkel*: pervigilat (292). A *virraszt* e változatát a MTsz egyedül Háromszék megyéből ismeri (II. 1002). Hasonlók: ugyancsak Háromszékből a *virikol* (uo.), Samarjai Jánosnál a *verragat*, Baróti Szabó Dávidnál a *virrogat* (NySz). Az első fordítási változatban szereplő *verkoket* jelzőnek nincs latin megfelelője Vergiliusnál.
- ⁷⁰ *mellyek me[...t]őfeyes bordaja*: argutus pecten (294).
- ⁷¹ *Tsák egi ingben*: nudus (299).
- ⁷² *szőr*: a *stuppeus*-t (309) a fordító először *csüpo* alakban magyaráította, hasonlóan Szenci Molnárhoz: „Czöpü az Lennec ala valo resze, Pozdorja” (*stupa*), „Czöpöből való” (*stupeus*). A kézirat magyar szavát tehát *csüpö*-nek kell olvasnunk; a *csepű* szónak *csepő*, *csöpő*, *csüpü*,

csöpi mellett valóban ismeretes ilyen változata is, amelyet Molnár Albert szintén leírt egy prózai művében (NySz).

⁷³ *tolynak*: a *tol* ige gyakori *toly* változatáról lásd NySz III. 695–700. Apácai *Encyclopaediá-* jában is előfordul (249).

⁷⁴ *zaj*: glacies (310), Szenci Molnár szótárában: „leg”. A MTsz *szajzik* alakban székelyföldi tájszóként említi ugyan, de a 16–17. században a magyar nyelvterület egészén elterjedt lehetett. 1560-ban Sárkány Antal sárvári tiszttartó használja urához, Nádasdy Tamáshoz Sopronból írott levelében (TT 1911. 104), 1625-ben Esterházy Miklós feleségéhez, Nyáry Krisztinához Komáromból írott levelében (TT 1901. 365, lásd még MNy 1965. 491), 1694-ben naplójában Thököly Imre (MHHS XV. 319), 1704-ben Bercsényi Miklós II. Rákóczi Ferenchez írott levelében (Archivum Rákócziánium I/4. 218).

⁷⁵ *lappago*: volans (321) ‘repülő’. A *lappagó* a *lappangó*-val azonos jelentésű a régi magyar nyelvben, e helyhez hasonló használatára nem ismerünk más példát. Érdekes azonban, hogy Márton Józsefnél a *lappago* a „Ketskefejő” megfelelője (TESz II. 724).

⁷⁶ *a’ megh szöntyo[l]odast szerző retteges*: humilis pavor (331).

⁷⁷ *szűrűseges*: densissimus (333). Vö. az I,382, 419. stb. fordításával: *szűrű* a. m. *densus*.

⁷⁸ *tüzes csillagh*: *Merc[urius]*: ignis Cyllenius (337).

⁷⁹ *buár*: mergus (361), Szenci Molnár szótárában is „Buar”.

⁸⁰ *reg*: querela (378). Lásd a bevezetőt. A *regel* igét Apácai Csere János is használja ‘brekeg’ értelemben (306).

⁸¹ *mony*: a szó itt az *ovum* (379) fordítása, vö. az I,59. jegyzetével. A magyar olvasó már az 1592. évi kolozsvári *Cisio*-ból (RMNy 684) megtudhatta, hogy „Az hangya, ha monyát vtánna vonzza, esöt érez” (NySz).

⁸² *külömb külömb*: a kéziratban két esetben is *külömb külöb* áll ugyan, ez azonban tollhiba lehet; hasonló alakra nem találtunk adatot a nyelvtörténeti szótárakban.

⁸³ *barkaszszak*: „rimantur” (384).

⁸⁴ *szüntelen korrogó varju*: cornix improba (388). A *korog*, *korrog*, *kurrog* ige madárhangot utánozó használatának példáit (pl. a Calepinus-szótár az erdélyi Laskai Csókás Pétertől származó magyar értelmezéseiben, a felvidéki Beniczky Péternél stb.) lásd NySz II. 365.

⁸⁵ *Halcyon* (399): a latin szöveg fölé írt *hoysza* nem szerepel Szenci Molnár, Pápai Páriz szótárában, a NySz sem ismeri. A TESz legkorábbi adata 1800-ból való, de megjegyzi, hogy korábban is élhetett nyelvjárásokban. A TESz és az ÚMTsz adatai szerint népnyelvi használat a dunántúli, Duna-Tisza-közi, tiszántúli és székelyföldi gyűjtésekből is ismeretes.

⁸⁶ *Jsten*: Iuppiter (418).

⁸⁷ *tarka*: macula (441).

⁸⁸ *safrany*: pallidus (446). Bizonyára a következő sor *croceus* jelzője hatására elírás történt.

⁸⁹ *talnir*: orbis (459), Szenci Molnárnál: „Keregseg, Vilag kereksege, kerec tanyer”. *Tányír*, *tálnyer* alakok már a kódexek korából, az egész magyar nyelvterületről ismeretesek, a 17. században pedig pl. Vásárhelyi Gergely, Pázmány Péter műveiből (NySz).

⁹⁰ *zena bóna*: tumultus (464). Különböző hangalakjaihoz lásd NySz III. 1282.

⁹¹ *Augustus*: Caesar (466).

⁹² *a’ Macedo tartományat*: „Emathiam” (492).

⁹³ *AEmus kiraly*: Haemus (492).

⁹⁴ *borona*: rastrum (496). Vö. I,164.

⁹⁵ *honnyos*: indiges (498). Az *Indigetes* Szenci Molnár szótárában: „Emberből löt Istenec, Nemellyek otalmozoz hazi Isteneknek tartyak, kiknek neveket nem szabad kihirdetni.” Pápai Páriznál: „Istenek közzé számláltatott ember. Item Valamelly tartományra külön vigyázó Isten, vagy Szent.” Ezek a körülírások valamennyi fordítási változatot megmagyarázzák.

⁹⁶ *Roma varosat*: „Romana Palatia” (499).

⁹⁷ *Augustus*: Caesar (503).

⁹⁸ *rekettye fa*: a fordításból hiányzik a *siler* jelzője (*molle*, II,12).

⁹⁹ *szijas*: lentus (12). Az első fordítási változat *lanyha* szava felel meg Szenci Molnár szótárának: „Lassu, Rest”.

¹⁰⁰ *igliczek (tövissek)*: genistae (12), Szenci Molnár szótárában is „Iglice, Szamartövis”. Apácai is használja a szót (290).

¹⁰¹ *toly*: aesculus (16). *Töly* alakban használja Heltai Gáspár, Melius Juhász Péter, Baranyai Decsi János, a Comeniust fordító Szilágyi Benjámín István, Lippai János stb. is (NySz III. 739), tehát az egész magyar nyelvterületen ismeretes lehetett ez a hangalak.

¹⁰² *czere fa*: quercus (16), Szenci Molnárnál: „Tölgyfa, Czerfa”.

¹⁰³ *vele való banas*: usus (22).

¹⁰⁴ *hantolni valo verem*: sulcus (24), Szenci Molnárnál: „Barazda, Arok, Plantalni valo verem”.

¹⁰⁵ *a' szölő tö hoz praedaul a' rut madaraknak gerezdek*: „turpes avibus praedam fert uva racemos” (60).

¹⁰⁶ *De jobban szolgálnak az ólajfak tökejk es a' szölő tökek homlittasok*: „Sed truncis oleae melius, propagine vites respondent” (63 sk.). A *propago* Szenci Molnár szótárában: „Öreg szőlőtő, kinec homlítani valo Veszszei vadnac”; a *homlít* igéhez lásd még NySz I. 1479. és Apáczai 249.

¹⁰⁷ *arnyekos (fejer) nyarfa*: „arbores umbrosa” (66).

¹⁰⁸ *-s-mi[nd] Jupiter Chaoniai mak termő faja makjai*: „Chaonique patris glandes” (67).

¹⁰⁹ *a' szep jegenye fa*: abies (68), Szenci Molnárnál is „Jegenyefa”.

¹¹⁰ *alma fa*: lásd az I,166. jegyzetét.

¹¹¹ *[gyer]lyan fa*: ornus (71), Szenci Molnárnál is „Gyertyanfa”.

¹¹² *portzógattak*: „fregere” (72). Lásd NySz II. 1315.

¹¹³ *fa hejja*: liber (77), Szenci Molnár szótárában: „Fahéanac vekony fejer belső hartyaja, kire irtac az Regiek”. Az első fordítási változatban a *mezge* szó áll itt, amelynek más forrásból nem ismeretes 'faháncs' jelentése, ismerjük viszont a *mézga* változatoként ('az élőfa kérge alatti édes nedvesség, mely tavasszal indul meg', lásd MTsz I. 1449, NySz II. 806, TESz II. 912). Azt a lehetőséget, hogy itt sem háncsot jelent, hanem a *vizenyős* jelzőhöz kapcsolódva tévedésből került, eredeti jelentésében, az elsietett fordítási változatba — azért kell elvetnünk, mert a *mezgél* igének, legkorábban 1792-ből, ismeretes 'kérgétől megfoszt' jelentése (Baróti Szabó Dávidtól idézi: TESz i. h.). A TESz bizonytalan eredetűnek tartja ezt az igét, és nyelvjárási szónak minősíti.

¹¹⁴ *Affricai*: Vergiliusnál nincs meg ez a jelző.

¹¹⁵ *(-s-hasonlokeppen) az almának Es az Alci[nous] tündér kiraly alma erdej[nek] sem csemetejek nem egyenlők*: „Pomaque et Alcinoui silvae” (87).

¹¹⁶ *ideljeben* erők: preciae (95).

¹¹⁷ *holna[po]lk*: a fordító a „*mensis*” (101) szót félreértette: *mensis* ’hónap’ nominativusra gondolt *mensa* ’étkezés’ helyett.

¹¹⁸ *kecske tsetsü szölö*: bumastus (102), Szenci Molnár szótárában: „Nagyczetső, mint az Tehen”. Ugyanott a magyar–latin részben azonban a „Keczkeczetsösözölö” is megvan.

¹¹⁹ *Jupiternek*: a fordító a „*Ionii*” (108) helyett talán *Iovi*-ra gondolt.

¹²⁰ *fogtak el*: „*tenent*” (144).

¹²¹ *-s-ottan ottan nyar*: „*atque alienis mensibus aestas*” (149).

¹²² *nyar*: mind a korábbi változatban a *hevsegh*, mind a későbbiben a *nyar* az *aestus* (164) ’tengerár’ téves fordítása.

¹²³ *Sabinus*: Sabellus (167).

¹²⁴ *Augustus*: Vergilius nem nevezi meg.

¹²⁵ *Egességgel*: „*Salve*” (173). E régi magyar üdvözlési formáról lásd Eckhardt Sándor jegyzetét: Balassi Bálint *Összes művei* I. Bp. 1951. 220.

¹²⁶ *Pallasi*: érdekes az első fordítási változatban a *Palladius* (181) felcserélése *pallidus*-szal (*sargallo*).

¹²⁷ *mellyet gyakoria a’ hegynek üregi miatt megh szoktunk utalni*: „*Qualem saepe cava montis convalle solemus despiciere*” (186 sk.).

¹²⁸ *perje*: filix (189), Szenci Molnárnál is „*Perje*”. Apácai Csere *perje*, *pörje* alakban is használja (243, 288, 291).

¹²⁹ *pofos*: pinguis (193). A TESz a *pufók* nyelvjárási változataként ismeri, a MTsz székelvöldi tájszóként veszi fel.

¹³⁰ *elefant tetembol csinalt trombita*: ebur (193).

¹³¹ *pasint*: a *gramen* (200) pázsint alakváltozatát nyelvtörténeti szótáraink és a MTsz alapján feltehetően Erdélyhez kapcsolhatjuk (Petki János, Szentmártoni Bodó János stb., Apácai Csere Jánosnál: 267, 268, 288. stb.). A kéziratban ismétlődik ez az írásmód (29r, 41r, 55r, 57r).

¹³² *az ala valo kövecses meredek földek, a’ mezoznek az alacsonok*: lehetséges, hogy a fordító a „*ieiuna [...] clivosi glarea ruris*” (212) *clivosi* szava helyett *clivi*-t olvasott, ezt fordította „meredek földek”-kel (a birtokos szerkezetet minőségjelzőssé, ennek megfelelően a mondatot többes számúvá alakította), a megmaradt *ruris* genitívus birtokát pedig a következő sor *humiles* szavában kereste (ez valójában a *casias* jelzője plur. accusativusban), hiszen a „szagos viragh” mellől hiányzik az „alacson” jelző.

¹³³ *Isóportos morsalekos moso kö*: tofus scaber (214) ’érdes darázskő’. A *tofus* nincs meg Szenci Molnár szótárában, Pápai Páriznál „Morsálódó-kő”; a *scaber* Szenci Molnárnál „Darabos, czoportos”. A kéziratban olvasható fordítás tökéletesen megegyezik Szilágyi Benjámin István kifejezésével, aki 1643-ban Comenius *Januá*-jában a *tophus arenosus et scaber*-t „fővenyes és tsoportos morsalékos moso kö”-nek fordította (NySz II. 389). Lásd még Apácainál: „morsalékos mosó fővenyes kő” (275).

¹³⁴ *tengeri rak*: chelydrus (214), Szenci Molnárnál „Tengeri tekenős béka”.

¹³⁵ *sokaigh allo*: cunctans (236) ’szívós’.

¹³⁶ *temerdek*: crassus (236) ’kövér, sűrű’, Szenci Molnárnál is „Temerdec”. Apácai Csere igen gyakori szava (248, 255, 258, 260. stb.).

¹³⁷ *haz hejja*: tectum (242). Már a kódexek korából az ország egész területéről adatolható: megvan a nagyvázsonyi pálos kolostorban leírt Festetich-kódexben (1493), az óbudai klarisszák által használt Debreceni-kódexben (1519), a Lékán (Vas vm.) másolt, dunántúli

beginák használta Keszthelyi-kódexben (1522) stb. Ugyan a NySz a 16. sz. végéről és a 17. századból főként erdélyi szövegekből ismeri (az udvarhelyi születésű Székely István zsol-tároskönyve, a Marosvásárhelyt tanító Baranyai Decsi János fordításai, Haller János stb.), de megvan pl. Szenci Molnár szótárában is: „Haszhiu, Hazhea”.

¹³⁸ *szirony*: vimen (241). Lásd az I,166. jegyzetét.

¹³⁹ *el veszendo*: labefactus (264), Szenci Molnárnál: „Meg tantoritatot, Töretöt”.

¹⁴⁰ *az előfakrol le ne törd az nagi* [...]: „Neve [...] summa defringe ex arbore plantas” (300).

¹⁴¹ *Enny szeretet kevantatik a' föld körül*: „Tantus amor terrae” (301).

¹⁴² *esztragh, Golya*: candida avis (320). Mindkét név megvan Szenci Molnár szótárában is: a *ciconia* „Eszterag, Golya”.

¹⁴³ *ihato kö*: lapis bibulus (348) 'horzsakő, habkő'.

¹⁴⁴ *csoportos*: squalens (348) 'éres'. Vö. II,214.

¹⁴⁵ *akkor készített pedigh eszt az oltalmat, midőn a' meglegh hózó Sirius Czillaga, a' kit Eb czillagnak hinak, megh hasittya a' földet szomjusaggal*: „Hoc, ubi hiulca siti findit Canis aestifer arva” (353).

¹⁴⁶ *Es akkor kel a' szölöt megh hajtani, mikor a' csintalan túlkókon szantanak*: „et ipsa flectere luctantes inter vineta iuencos” (354 sk.).

¹⁴⁷ *könnyü*: „lēvēs” (358) 'sima'. Lásd a bevezetőt.

¹⁴⁸ *kotzor*: falx (365) 'kerteszkész'. Szenci Molnárnál a „Metzőkes, kotzor” a *scirpicula* megfelelője. A *kocor* változatra lásd a NySz erdélyi adatát: III. 75.

¹⁴⁹ *bojt*: coma (368) 'lomb, levél'. Szenci Molnár latin–magyar szótára csak a szó 'haj' jelentését veszi fel, a magyar–latin részben visszakeresve azonban a „Bóyt” megfelelőjeként megtalálható a *coma*, valamint a *surculus* is, aminek jelentése a latin–magyar részben: „Olto ag, Czemete, Fialat vessző”. A NySz adatai között (I,264) biztosan ezt jelentik Heltai Gáspár és Lippai János szavai.

¹⁵⁰ *az körmös* [...] *fogj hozzá*: „dura Exerce imperia” (369 sk.). A NySz szerkesztői — korabeli adatok hiányában — a *körmös* melléknév e jelentését maguk fordították latinra, a *fortis, strenuus* megfelelőket választva. (Lásd pl. a Zvonarics Imrétől idézetteket.)

¹⁵¹ *fattyu szellyel* [ter]jedő *veszszejt*: „ramos [...] fluentes” (370).

¹⁵² *hely*: cicatrix (379), Szenci Molnárnál: „Sebhely, vak seb”.

¹⁵³ *Romai seregek*: Ausonii (385).

¹⁵⁴ *szókót*: a fordító *solutus* (386) helyett *solitus*-t olvasott. Lásd még a bevezetőt.

¹⁵⁵ *kecske bőrből csinalt sokfele szinüre festet* [...] *kepecskeket*: az „oscilla” (389) magyarázata, valamilyen kommentárból származhat.

¹⁵⁶ *sziget*: saltus (391) 'liget'. Valószínűleg másolási hiba, amelyet a leíró már a 28r lapon is elkövetett, ott azonban a helyes szóra ki is javította.

¹⁵⁷ *ketszer haromszor*: „Terque quaterque” (399).

¹⁵⁸ *saramenta* (venike): „sarmenta” (409). A *sarmentum* Szenci Molnár szótárában is „Venye-ke, Saramonta, Agnyesöléc” (ág-nyesölék, lásd NySz II. 1036), a *sarmentosus* „Venyekes, Harasztos, Saramontas”. Ugyanezt a szót rejt a NySz egyetlen, hibás „szármenta” alakja (III. 92), amelynek a szerzők 'malleolus' jelentést tulajdonítanak, s a Bécsi-kódexből idézik; valójában az „aziu sarmentaua” a. m. „sarmentis arentibus” (lásd a kódex 130. lapját

Mészöly Gedeon kiadásában, Bp. 1916); a NySz olvasatának és értelmezésének helytelenségét már Réthei Prikkel Marián kimutatta (MNy 1909. 228).

¹⁵⁹ *Rusciai* [...] kötő versző: „rusti Vimina” (413 sk.). A *ruscum*, *ruscus* Szenci Molnár szótárában: „Olasz Országban termő kóró, Czemete, kinec leviből az Pesima csináltatic.”

¹⁶⁰ *kaczrokot*: lásd a II,365. jegyzetét.

¹⁶¹ *zanot*: *cytissus* (431), Szenci Molnárnál is „Zanot”.

¹⁶² *Nagyobbat mondgyak?*: „Quid maiora sequar?” (434).

¹⁶³ *iglicze*: lásd a II,12. jegyzetét.

¹⁶⁴ *könnyüi*: „lëvës” (449) ‘sima’. Vö. a II,358. fordításával. Lásd még a bevezetőt.

¹⁶⁵ *ures*: az első fordítási változatban szereplő *üregh* szóról lásd a bevezetőt.

¹⁶⁶ *Rhoetust*, *Trojai hegyet*: „Rhoetumque Pholumque” (456). Úgy tűnik, a fordító *Rhoetus* kentaur (Ov. *Met.* XII,271–301) nevét a *Rhoeteum*-mal tévesztette össze, amely a Hellészpon-tosz ázsiai partján, Trója közelében emelkedő hegyfok neve. *Pholus* kentaur (Verg. *Aen.* VIII,294. Ov. *Met.* XII,306) viszont hiányzik a fordításból, talán azért, mert neve helyett itt is hegység, *Pholoe* arkadiai hegye szerepelhetett, s a második „hegyet” másolás közben ejtette ki a leíró.

¹⁶⁷ *-s-mind [az] Jxion fiat, Es az Lapithis nagi poharaval fenyegetoző Thessaliaj nepeket*: „Et magno Hylaeum Lapithis cratere minantem” (457) ‘és a lapithákat nagy korsóval fenyegető Hylaeust’. A félrefordítás mellett feltűnő az is, hogy *Hylaeus* kentaur (Verg. *Aen.* VIII,294) nevét nem említi a magyar szöveg, helyén „Jxion fia” áll. *Jxion* valamennyi kentaur ősatyja volt (Ov. *Met.* XII,504–505), a fordító valamilyen kommentárból meríthette ezt a tudását, ahogyan a *lapithák* „Thessaliaj nepek”-ként való megnevezését is.

¹⁶⁸ *A' kiknek noha nincsen czifra ajtajan magos hazok, melly minden reggel ugyan mint egj ki okadgya a' hazakbol a' járo keloknek sokasagat*: „Si non ingentem foribus domus alta superbis mane salutantum totis vomit aedibus undam” (461 sk.). A nyelvi nehézségeken kívül, úgy látszik, a fordító nem ismerte a *salutatio* római szokását sem.

¹⁶⁹ *nem csinálnak [...], nem hozatnak*: „Nec [...] inhiant” (463), Szenci Molnárnál: „Reaasitoc, Szamtatva kivanom”.

¹⁷⁰ *Velencej draga kencseket*: „Ephyreiaque aera” (464) ‘korinthuszi érctárgyakat’. A korinthuszi kincsek említésének hasonló aktualizálására nem ismerünk más példát, de feltűnő, hogy Szenci Molnár szótárában az *orichalcum* ‘sárgaréz’ kapta a „Velencei rez” nevet.

¹⁷¹ *hives ekes hely*: „frigida Tempe” (469).

¹⁷² *tudományok*: *Musae* (475).

¹⁷³ *gyöngyel füzött*: a fordító a 487. „bacchata” jelzőjét „baccata”-nak olvasta. Lásd a bevezetőt.

¹⁷⁴ *Traciai kiraly*: *Haemus* (488), értsd: a hegység. A fordító valamilyen kommentár alapján azonosította a hegység névadóját. (Vö. Ov. *Met.* VI,87–89.)

¹⁷⁵ *az természet dolgait*: „rerum [...] causas” (490).

¹⁷⁶ *törvenytevő hely*: *forum* (502), Szenci Molnárnál is „Piatz, Törventevő hely”.

¹⁷⁷ *leveltarto haz*, a korábbi változatban *kaptalan*: *tabularium* (502), Szenci Molnárnál is „Leveltarto ház”.

¹⁷⁸ *Tyrus*: *Sarra* (506). A helyes azonosítás forrása itt is kommentár lehet.

¹⁷⁹ *tolgy*: a *tögy* szónak a régi magyar nyelvben általánosnak mondható alakja.

¹⁸⁰ *küzködő hely*: *palaestra* (531), Szenci Molnárnál: „Küszködésben maga gyakorlo hely”.

- ¹⁸¹ *es azö battya, a' Romulus: Vergiliusnál csak: „et frater” (533).*
- ¹⁸² *megh minek előtte uralkodnek az Jupiter: „Ante etiam sceptrum Dictaei regis” (536).*
- ¹⁸³ *trombitaval készülöt: „classica” (539). A classicum Szenci Molnár szótárában: „Czata, Viadali jeladas”. A készülöt fűjni kifejezés megvan Telegdi Miklós, Pázmány Péter stb. prózájában is (NySz II. 264).*
- ¹⁸⁴ *czitko: Szenci Molnár szótára is „Czitko” alakban fordítja az equuleus, equulus, mannulus szavakat. Lásd még NySz I. 424.*
- ¹⁸⁵ *Lucretiust követven: vö. De rerum natura VI,1129–1277.*
- ¹⁸⁶ *Modestinus Ju.: Aelius Florianus Herennius Modestinus iurisconsultus (3. sz.). Lásd a bevezetöt.*
- ¹⁸⁷ *P. V. M. A' G. III. könyve: P. Vergilius Maronak a' Georgiconrol valo III. könyve.*
- ¹⁸⁸ *a' Beotiaj [h]egyryöl: „Aonio [...] vertice” (III,11). A fordítás bizonyára valamely kommentárra támaszkodik.*
- ¹⁸⁹ *Augustus: Vergilius nem nevezi meg.*
- ¹⁹⁰ *en mint (egy gyö[z]zedelmes) czelömot el erven: „victor ego” (17).*
- ¹⁹¹ *jo fele biborban öltözven: „Tyrio conspectus in ostro” (17). A latin szövegben a conspectus fölé írt tetetes szóhoz lásd NySz III. 650–652.*
- ¹⁹² *level szín: scaena (24), Szenci Molnár szótárában: „Level szen, az minemö alat az Co-moediat jatzottac”.*
- ¹⁹³ *Es az Komediai fel öltöztetet Brittannusok el szedgyek az barsony szönyegetek: „utque purpurea intexti tollant aulaea Britanni” (24 sk.).*
- ¹⁹⁴ *Augustus: Quirinus (27).*
- ¹⁹⁵ *örmenj: a szó a fordító előtt fekvö kommentárból származik: a Niphates hegység Armeniában van.*
- ¹⁹⁶ *vitezseg[nek] jele: tropaeum (32).*
- ¹⁹⁷ *Apollo: Cynthus (36).*
- ¹⁹⁸ *pokolbeli kinzo leanyok: Furiae (37).*
- ¹⁹⁹ *pokolbeli siro viz: Cocytus (38).*
- ²⁰⁰ *erdei istenaszszony: Dryas (40).*
- ²⁰¹ *öszve menes: coniugium (275).*
- ²⁰² *megh sarlhatnak: „gravidae” (275). A vergiliusi hely Zrínyire és Gyöngyösire tett határsáról lásd Kovács Sándor Iván: Gyöngyösi Kemény-eposzának Zrínyi-imitációi. = ItK 1985. 396–397.*
- ²⁰³ *lapatzos: depressus (276). A lapác szóhoz lásd NySz II. 523.*
- ²⁰⁴ *bujos bajos aszszony: noverca (282) 'mostoha'. A bílvös-bájos kuruzslókat lásd Apácainál is (241).*
- ²⁰⁵ *a' teli melegeknek: „hiberno [...] soli” (302).*
- ²⁰⁶ *teletszaka: bruma (321). Az egész magyar nyelvterületen használatos szó, leírja Heltai Gáspár, Illésházy István, Esterházy Miklós, Prágai András, Miskolci Csulyak Gáspár, Bercsényi Miklós (NySz III. 23–24). Igen sokszor használja Apácai Csere János (235, 240, 249. stb.).*
- ²⁰⁷ *ptruckök: cicadae (328). Vö. NySz II. 1336.*
- ²⁰⁸ *öreg henger: Oceanus (359).*

- ²⁰⁹ *zaj*: *crusta* (360) 'jégkéreg'. Vö. I,310.
- ²¹⁰ *a' jegczap czudalatos füsöletlen agbogakkal megh kemenyedat*: „*Stiriaque impexis induruit horrida barbis*” (366). Lásd még a bevezetőt.
- ²¹¹ *bogacs-koro es tövises lapu*: „*Lappaeque tribolique*” (385). Szenci Molnár szótárában a *lappa* „Lapu”, a *tribulus* „Bojtorján, Item Sulyom”, míg „Bogacs-koro”-val az *atractilis*, *carduus*, *cinara* szavakat fordítja.
- ²¹² *tarka*: vö. I,441.
- ²¹³ *kit te se utaly megh, midon hiv*: „*nec tu aspernata vocantem*” (393). A történetet bevezető „*si credere dignum est*” (391) hiányzik a fordításból.
- ²¹⁴ *kalafinta*: *capistrum* (399), Szenci Molnárnál „Kötöféc, lantzós féc”. Az 1615-től adatolt *kalafinta* szóhoz lásd NySz II. 83, TESz I. 472.
- ²¹⁵ *czíhólas*: *clamor* (413). Ugyanilyen alakban használja a szót Geleji Katona István, hasonló ehhez a *tzivólas* Miskolci Csulyak Gáspárnál és a *tzihelés* Gyöngyösinél (lásd NySz I. 369).
- ²¹⁶ *tapasztolas*: *tactus* (416) 'érintés', Szenci Molnárnál is „Megilletes, Tapasztalas, ütes, Ertetes”.
- ²¹⁷ *az istallo feliben*: „*tecto*” (418).
- ²¹⁸ *egyben füzödöles*: *nexus* (423) 'tekergés'.
- ²¹⁹ *ballagh elő*: *trahit* (424) 'maga után vonja'.
- ²²⁰ *rekegő*: *loquax* (431). A *rekeg* szóhoz lásd NySz II. 1385–1386.
- ²²¹ *kenösöt (az ezüstnek tajtekít)*: „*spumas [...] argenti*” (449). A *kéneső*, *eleven kéneső* 'argentum vivum' szót lásd Szenci Molnár szótárában, valamint NySz II. 194. A *kéneső* mint gyógyszer: Apáczai 233, 270.
- ²²² *kigyohagyma*: *scylla* (451), Szenci Molnárnál is „Kigyohagyma”.
- ²²³ *czipa*: *bitumen* (451). A *csipa* szót a NySz csak 'grama' jelentésben ismeri, a TESz-ben emellett 'gyanta' (Márton Józseftől idézi, 1803) és 'agyag' (1904) jelentése is megvan.
- ²²⁴ *dellő*: *aestiva* (472) 'nyáj, karám'. Szenci Molnár szótárában: „Arnyekos helyec, holot Nyarban az Naphésege miat, Ember, Tabor, avagy Barom, letelepedic”. Ilyen értelemben használja a *déllő* szót Miskolci Csulyak Gáspár (NySz I. 490), a *déllő hely* kifejezést pedig Székely István, Vásárhelyi Gergely (uo.), Szenci Molnár a Kálvin-fordításban (uo. 1393) stb.
- ²²⁵ *Galliaj [...] hegyek*: *Alpes* (474).
- ²²⁶ *Castely*: *castellum* (475) 'erősség, vár', Szenci Molnárnál is „Kastély”.
- ²²⁷ *Velenczesek*: *lapydes* (475). Itt nem a II,464. sorban megfigyelhető aktualizálás hatására olvasható Velence neve, hanem az illír-kelta nép lakóhelyének — helyes — azonosításaként. Szenci Molnár is így határozza meg *lapis*-t: „Varos, az velencesek Tartományaba”.
- ²²⁸ *zurzavaros szel*: *tempestas* (479). A *zúrzavar* hangalakra lásd TESz III. 1206.
- ²²⁹ *es az ösznek egész folyasaban tartott*: „*totoque autumnus incanduit aestu*” (479).
- ²³⁰ *hiricsöles*: *singultus* (507) 'hörgés'. Vö. a TESz-ben a *hiripes* családjával: *hiripel* (1577), *hiricel* (1784) a. m. 'hörg' (II. 117–118).
- ²³¹ *Jupiter*: *Iuno* (532).
- ²³² *tengeri borju*: *phoca* (543), Szenci Molnárnál is „Tengeriborju”.
- ²³³ *Nem is illethetik vala aszt az büdös gyapjuból csinált ruhakat*: „*nec telas possunt attingere putres*” (562). Az *atingo* fordítása Szenci Molnárnál is „Meg illetem”.

²³⁴ *megh illetet*: *contactus* (566) 'megérintett, megfertőződött'. A *contactus* Szenci Molnárnál is „Illetes, Tapasztalas”.

²³⁵ *szent Antal tüze*: *sacer ignis* (566), Szenci Molnár szótárának magyar–latin részében is „Szent Antaltüze”. Lásd NySz III. 828.

²³⁶ *faggattya vala*: „edebat” (566). A *faggat* igéhez lásd NySz I. 756–757.

²³⁷ *derekas*: a szöveg értelmét itt épp az ellenkezőjére torzította az, hogy a fordító Manutius eredeti argumentumában egy szót félreolvasott (*augustus*-t látott *angustus* helyett). Félreértéséből következően a latin eredeti következő tagmondatát el is kellett hagynia, hogy saját magyar szövege értelmes maradjon.

²³⁸ *himezzes*: *digressio*, Szenci Molnár szótárában: „Elteres, Elmenetel”.

²³⁹ *megh fordittas*: *translatio*, Szenci Molnárnál: „Masuva vitel”.

²⁴⁰ *közönseges tarsasag*: *res publica*.

²⁴¹ *tiszteletes patronusom*: *Maecenas* (IV,2).

²⁴² *tarkazot gyikok motskos hatakkal*: „*picti squalentia terga lacerti*” (13). Akárcsak az első fordítási változatban, a *lacerta* Szenci Molnárnál is „Gyék”, a *pingo* „Kepet iroc”, a *picturatus* „Iratos, kepirással ekesítöt”. Mind a *gyék* változat, mind az *iratos* szó az egész nyelvterületen ismert és elterjedt volt (lásd NySz I. 1167–1168, 1602).

²⁴³ *gelencze*: *stabulum* (14), Szenci Molnárnál: „Istallo, szallas”. Nyelvtörténeti szótáraink nem ismerik ezt a szót, a MTsz csak 'a bükkfának lecsüngő mohája' jelentésben tud róla.

²⁴⁴ *es mas madarak*: a végleges fordítási változatból a „meropesque” (14) megfelelője hiányzik. Az első változatban szereplő fordításnak („-s-mind a' parti fecsek, kullok”) tökéletesen megfelel Szenci Molnár szótárának *merops* címszava: „Partifeczke, Küllő”.

²⁴⁵ *viz*: *Neptunus* (29).

²⁴⁶ *thymbrus*: Szenci Molnárnál „Bors fü”. Az első fordítási változatban szereplő *izóp* 'izsóp' megfelelője nála *hyssopus*. Eddig úgy tudtuk, hogy a *thymbra* megfelelőjeként először Pápai Páriz szótárában tűnik fel az *izsóp*: „Bors-fa, Kerti isóp”.

²⁴⁷ *hutyollo, hutyorgo*: *lentus* (34) 'hajlékony'. A TESz a *hutyorodik* ige legkorábbi előfordulását Apácai *Encyclopaediá*-jából ismeri („a gyenge vesszők a közel lévő fákra magasan hutyorodnak fel”, 250), ott azonban az a jelentése, ahogyan Sándor István is ismeri 1808-ban: „*cresco, incresco, surgo in altum*” (NySz I. 1524), vagyis 'felfelé kapaszkodik, felkúszik'. A TESz-ben 18. századi adatok vannak a *hutyorít* 'suhint', *hutyoró* 'vessző' szavakra, míg a szócsalád 'hajladozik' jelentését legkorábban 1816-ból, *hutyorog* szóalakhoz kötve sikerül kimutatnia. Az utóbbi változatot, 'hajlik' jelentésben, az ÚMTsz székelyföldi tájszónak mondja. A Vergilius szövegével való összevetés a szónak kétségtelenül e jelentésben való előfordulását kb. két évszázaddal korábbirol teszi adatolhatóvá. A szó szereplése a kézirat eredélyi keletkezése melletti bizonyítéknak tekinthető.

²⁴⁸ *sonkoly*: *fucus* (39). A *sonkoly* megfelelői Szenci Molnárnál a *fraces, metys, stymma*.

²⁴⁹ *Cybele aszszony*: Vergiliusnál csak *Mater* (64); a fordítót nyilvánvalóan kommentár igazította el.

²⁵⁰ *vaz*: lásd a bevezetőt.

²⁵¹ *csongor*: *thymum* (112), Szenci Molnárnál „Megfü, Thymian fü, Balsam fü”.

²⁵² *az tekeres Achantus fünek higolyo vesszzejét*: „*flexi [...] vimen acanthi*” (123). A *flexus* jelzőt előbb *higolyo*-val fordították le, de azt a *tekeres* jelző beszúrásakor sem húzták át.

Nyelvtörténeti szótáraink *higolyó* szót nem ismernek ugyan, de Szenci Molnár szótárában a *vitis* megfelelőjeként megvan a „Highaylo mint az vészsző”.

²⁵³ *Tarentum*nal: e szó nincs meg Vergiliusnál, nyilván valamely kommentár segítségével sikerült így feloldani a 125. sor — egyébként helyesen lefordított — helymegjelölését.

²⁵⁴ *Jsten*: Iuppiter (149).

²⁵⁵ *darabantsagh*: custodia (165), Szenci Molnárnál „Örzes, Örizes, Vigyazas”. Az egész nyelvterületen ismert szó (lásd NySz I. 536).

²⁵⁶ *szerbe szerbe*: vicem (166) ‘felváltva’. Lásd NySz III. 196. és Apáczai 242.

²⁵⁷ *teszta*: massa (170), Szenci Molnárnál is „Teszta”.

²⁵⁸ *murrogh*: gemit (173) ‘zúg’. A *gemo* Szenci Molnárnál „Suhaytoc, nyögöc”.

²⁵⁹ *szar*: crus (181) ‘lábszár’, Szenci Molnárnál is „Szár”. Lásd pl. Apáczai 239.

²⁶⁰ *mordaly*: caecus (237), Szenci Molnárnál csak „Vac”, míg a *mordály* megfelelője a *mordax*. Lásd még NySz II. 870–871.

²⁶¹ *czillagos hatu gyik*: stellio (243), Szenci Molnárnál is „Czillagos hato alnoc természetö Gyekeczke”. Lásd még NySz I. 1168.

²⁶² *pelyes*: laxus (247) ‘laza; tágas, bő’, Szenci Molnárnál „Tág, Böv”. A *pelyes* a *pehely* családjába tartozik, lásd NySz II. 1260–1261, TESz III. 145–146.

²⁶³ *múrrógh*: aestuat (263) ‘forr’. Vö. a IV,173. jegyzetével.

²⁶⁴ *fatzan kepeket viselő csónakkal*: „pictis [...] phaselis” (289). Szenci Molnár szótára ismerte a *phaselus* szó itt megkívánt jelentését: „Közephajo”, a fordító azonban a *Phasiana avis*-ra gondolhatott. Lásd még a bevezetőt.

²⁶⁵ *hazat fődő tserep csatorna*val: „imbrice tecti” (296). Az *imbrex* Szenci Molnárnál „Essőfogo Czerepczatorna”.

²⁶⁶ *hejjazzakbe [...] szórittyak egibe*: premunt (297).

Kecskeméti Gábor